

GT

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

90 | 4

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

I. évfolyam, 4. szám. 1990. szeptember

Főszerkesztő: Thoma László

Szerkesztő: Rathmanné Túry Mária

Megjelenik kéthavonta

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet igazgató
Kiadja a Szakszervezetek Gazdaság- és
Társadalomkutató Intézete
Budapest, II. Tárogató u. 2/4.
1525 Bp. Pf. 40.

ISSN 0865-7823

TARTALOM

Társadalom

Orolin Zsuzsa: A lakosság rétegződése jövedelemforrások szerint.....5

Bognár Zoltán: Egy magánháztartás húsz éve
a statisztika tükrében (1969-1988).....26

Gazdaság

Czabán László: Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzete
1982-1989 között.....52

Participáció

Prugberger Tamás: Vállalati tulajdon, vállalati öngazgatás,
polgári jogias munkajog.....75

Kenderes György-Rácz Zoltán-Tatár Irén: Állhat-e a kft. tagja
munkaviszonyban a kft.-vel?.....100

Európa

Az Európai Szociális Charta.....105

Kelet-Európa

Klaus Reiff: A „Szolidaritás” éve: A munkásszakszervezet
népi mozgalommá válik.....126

Dokumentum

Rácz Sándor és társai perének vádirata (1957).... ..148

S z e r z ő i n k :

Orolin Zsuzsa közgazdász, Munkaügyi Kutatóintézet

Bognár Zoltán közgazdász, Csepel Autógyár

Czabán László közgazdász, Budapesti Műszaki Egyetem

Prugberger Tamás jogász, tanszékvezető egyetemi tanár,
Miskolci Egyetem

Kenderes György jogász, Miskolci Egyetem

Rácz Zoltán jogász, Miskolci Egyetem

Tatár Irén jogász, Miskolci Egyetem

Klaus Reiff német újságíró, diplomata

Orolin Zsuzsa

A lakosság rétegződése jövedelemforrások szerint

A lakosság rétegződésében a korábban kimutatott társadalmi jellemzők mellett új ismérvek jelentek meg. Az adórendszer átalakítása, az árak felszabadítása, a tulajdonviszonyok megváltozása önmagában is megkérdőjelezte a lakosság életszínvonalát és bér-, valamint szociális jövedelme között eddig szorosnak vélt összefüggést. Azt a nézetet, hogy a vásárlóerő visszafogására elegendő a bér és a bérarányos társadalmi jövedelmek növekedésének visszafogása, az élet már túlhaladta. Az elmúlt egy-két év látványos eseményei megnövelték a jövedelemforrások számának jelentőségét a bérből és fizetésből élők számára is. Az első és a második gazdaságból szerzett jövedelmek mellett nőtt a vagyonból, illetve tőkéből származó jövedelem szerepe. A gazdaság restriktív állapota, a kétszámjegyű infláció, a munkanélküliség miatt különösen fontosá vált a többletjövedelmek keresése és megléte a lakosság életstratégiájában, az életszínvonal csökkenésének ellensúlyozására. Ugyanezek az okok – a tervgazdaság felszámolása, a válság, a piac megjelenésének késése – egyben meg is nehezítik a többletmunka vállalását, csökkentik az ebből keletkező jövedelmeket.

A tulajdonviszonyok átalakulásával összefüggésben a korábbi ismérvek (képzettség, beosztás, végzett munka) mellett a munkahely jellege is rétegződő ismérvvé válik, szerepe a jövedelemforrások száma és a jövedelemkülönbségek nagysága tekintetében egyaránt meghatározó lesz. Ezzel szoros összefüggésben a lakóhely jellege, infrastruktúrája fokozott jelentőségre tesz szert a jövedelmi rétegződésben, hiszen a munkanélküliség miatti jövedelemcsökkenés ellensúlyozására igen nagyok a különbségek a jövedelemforrásokhoz való hozzájutásban.

Az életkor szerepe mind a főmunkahelyi jövedelmekben, mind az egyéb jövedelemforrásokban – beleértve a mezőgazdasági munka- és tőkejövedelmeket – valószínűleg csökken. Az önálló, vállalkozók rétegén belül fiatalodás megy végbe, kezd kialakulni egy menedzser típusú vállalkozó réteg, a leendő felső középosztály, amely élesen elválik a hagyományos értelemben vett önállóak (kisiparos, mezőgazdasági őstermelő) rétegétől. Jövedelmi helyzetükben a különbség látványossá válik.

Más demográfiai tényezők szerepe változatlanul megmarad, csak a hangsúly tevődik át. Pl. a gyermekek száma a háztartások jövedelmében 1-2 gyermek esetében nagyobb jelentőséggel bír, mint több gyerek esetében. A gyermekek léte, illetve száma a családfő esetében ösztönözheti is a többletjövedelemre való törekvést, a második keresőnél viszont már akadályozhatja.

A lakosság fogyasztásában végbement változások megértéséhez és magyarázatához szükség van a jövedelmek keletkezésének pontosabb, forrásainak részletesebb ismeretére.

1. Az adatbázisokról

Mint ismeretes, 1987-ig a KSH a lakossági jövedelmekkel és fogyasztással kapcsolatos statisztikában 5 társadalmi osztályt és réteget különböztetett meg: munkásosztály (melyhez a közvetlen termelésirányítók is tartoztak), szövetkezeti parasztság, szellemi foglalkozásúak, kettős jövedelműek és inaktívak (ide hol csak a nyugdíjasokat, hol az összes inaktívát értve). Ennek az osztályszemléletnek a fonákságairól már a 60-as években feltűntek a kritikák. Ferge Zsuzsa ekkor mutatta ki a munkamegosztásban elfoglalt hely jelentőségét * nemcsak a társadalmi rétegződésben, hanem ezzel összefüggésben a jövedelmi viszonyokban is.

A nyolcvanas évek elején a Társadalomtudományi Intézetben Kolosi Tamás által vezetett "rétegződés-modell vizsgálat" egyik legfőbb érdeme az volt, hogy kimutatta: az addigi osztály-, rétegtagozódás már nem tükrözi a magyar társadalom valóságos struktúráját. A vizsgálat eredménye mérföldkövet jelentett a rétegződés terminológiája és ennek statisztikai alkalmazása terén. Kimutatta, hogy a foglalkozási, a képzettségi és a jövedelmi hierarchiák inkonzisztensek, jelentősen eltérnek egymástól. Ezt az inkonzisztenciát még tovább növeli a települési osztályok és lakásosztályok hierarchiája.

A foglalkozás és az iskolázottság viszonylag könnyebben, egzaktabb módon mérhető, mint a jövedelmi helyzet, mert az anyagi életkörülmények némely elemét csak empirikus módon lehet mérni, a jövedelem néhány elemét pedig csak nagy vonalakban becsülni. Ily módon a KSH elnöke 1986-ban a háztartásokra vonatkozóan elrendelte (9003/1986/SK.2/KSH. számú közleményben) az összes aktív kereső főfoglalkozású tevékenységének figyelembevételét (mégpedig tevékenység szerint, függetlenül az ágazati besorolástól). Így a munkásosztály mellett a nagyüzemi parasztság jelenik meg a szövetkezeti parasztság kategóriája helyett. Ide tartoznak a mezőgazdaság állami szektorában mezőgazdasági munkát végzők, de az ugyanitt munkát

* Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.

végzők a munkásosztályhoz sorolódnak. (Nem elhanyagolható a mezőgazdaság kisüzemi szektorában mezőgazdasági munkát végzők köre, de ezek vagy az önállóak közé tartoznak, vagy főmunkahelyük nagyüzemi.)

A szellemiek iskolai végzettség és beosztás szerint (a foglalkozási hierarchiában elfoglalt hely szerint) oszlanak meg értelmiségre és egyéb szellemire. A közvetlen termelésirányítók iskolai végzettségre való tekintet nélkül sorolódnak a fizikai munkásokhoz vagy (ugyancsak fizikai) nagyüzemi parasztsághoz. Továbbá az inaktívak és az önállók csatlakoznak a fő társadalmi osztályokhoz és rétegekhez. A háztartások ily módon a bennük élő személyek foglalkozási, beosztási és végzettségi jellemzői szerint 16 társadalmi osztályba sorolhatók. Ha ezeket még – teljes joggal – a legfontosabb településtípusonként (Budapest – város – község) is megkülönböztetjük, akkor 48 réteget kapunk. A korábbi *“kettős jövedelműek”* megjelölés helyett *nyugodtan használhatnánk* mind a 48 rétegre a *“többféle jövedelmű háztartások”* kifejezést, hiszen a háztartások összes keresőjét figyelembe véve, ez majdhogynem minden háztartásra igaz. (A társadalmi jövedelmekhez ez évtől már állampolgári jogon járó családi pótlékot is hozzászámítva.)

Az a háztartás-statisztika, amely 1987-ben a KSH elnökének utasítására átvette a Kolosi Tamás kutatási eredményében javasolt rétegződést, nem tartalmaz ilyen részletezést, és csak legfeljebb egy-egy vonatkozásban mutatja ki a területi, demográfiai csoportokat, az önállók rétegével pedig nem foglalkozik, felvétele erre nem terjedt ki.

A jövedelmek szerkezetének vizsgálatához 1987. óta több lehetőség is kínálkozik. Vannak népgazdasági szintű makrojövedelmi adatok, amelyek alkalmasak időbeli összehasonlításra, nominál- és reálérték-változások vizsgálatára, arányok és arányváltozások kimutatására, de nem alkalmasak sem a lakosság, sem a rétegek jövedelmi helyzetének bemutatására.*

A legkirívóbb példát arra, hogy a makrostatisztika adatait nem szabad egy főre vagy egy háztartásra vetíteni, az a 110 milliárdos nyugdíjjövedelem jelenti 1987-ben, amely a pénznbeni társadalmi jövedelmek 67 százalékát teszi ki – hiszen a nyugdíjasoknak kb. egyharmada él aktív keresős háztar-

- * Elég csak arra gondolni, hogy az egy főre jutó jövedelmek összetevői olyanoknál mutatnak ki jövedelmeket, akiknél ez nem keletkezhet. Pl. kamatbevétel csak olyan személyeknél lehet, akiknek van megtakarítása, vagy volt megtakarítása, de azt nem élte még fel. Vagy például az 1987. évi több mint 7 milliárdos biztosítási kártérítés csak azoknak jár, akiknek volt biztosításuk. A lakosság (ugyancsak makroszintű) pénzforgalmi mérlege szerint több mint 10 milliárd volt a lakosság biztosítási kiadása.

tásban.* Ez az egyharmados arány a valószínűleg módszertani okok miatt, nincs összhangban a háztartás-statisztikával.**

A háztartás-statisztikába bevont személyek jövedelmei, amelyek 1987 óta újfajta társadalmi rétegződés szerinti vizsgálatot tesznek lehetővé, sajnos nem ölelnek fel minden jövedelemforrást. Nem tartalmazzák a korábbi pénzmegtakarításokat, noha a kiadások fedezetéül azok is szerepelnek. Nem tartalmazzák a hitelfelvételeket, vagyontárgyak vagy használati tárgyak értékesítéséből származó bevételeket. Ugyanakkor érdeme a háztartás-statisztikának, hogy a saját termelésből, ajándékból származó élelmiszereket, iparcikkeket, szolgáltatásokat piaci értékben, bevételként figyelembe veszi.

Mikroszintű jövedelemszerkezetet mutató statisztika a lakosság pénzforgalmi mérlege, amely ugyancsak nem tartalmazza a természetbeni juttatások értékeit. Ma a pénzforgalom mérése a legkevésbé alkalmas a jövedelemhelyzet reális megítélésére. Egyrészt az inflációs pénz mind a bevételek, mint a kiadások oldalán felnagyít kevésbé jelentős összegeket (például áruvásárlási hitel felvétele, vagy vendéglátási szolgáltatás igénybevétele). Másrészt a bér- és kereset-összegeket nem különíti el.

A hozzáférhető statisztikai adatokból és kiadványokból tehát az derül ki, hogy lényegében a makro- és mikroszintű jövedelem-statisztikák eltérő szemléletben készülnek és finomabb rétegződés vizsgálatára nem teljesen alkalmasak. Igaz, hogy a társadalmi rétegződés-modell vizsgálatok tanulságait, módszereit egyedül a háztartás-statisztika próbálta meg alkalmazni, de jövedelmi, vagyoni, életszínvonalbeli különbségeket még a nyolcvanas évek végére sem sikerült igazán számszerűsíteni. Pedig az utolsó években a gazdasági válság olyan látványos – a tervgazdaság csődjéből és a piacgazdaság égető hiányából fakadó – társadalmi átalakulásokkal jár, amelyek néhány év alatt elavulttá tesznek mégoly kitűnően elkészített pillanatképet is. A társadalom átrendeződése viszont megindult az utóbbi években, még ha 1989-ben csak a körvonalai látszottak is.

2. Hipotézisek

Az SZJA és ÁFA megjelenése óta a statisztikában használt "társadalmi osztály" és "réteg" fogalmak több dimenzióban lefedik ugyan a magyar népességet, de a jövedelemviszonyaikban és fogyasztási szerkezetükben megnyilvánuló főbb törésvonalakat eltakarják.

- A lakossági jövedelmek rétegződése 1987-ben. KSH, 1988. dec. 12. oldal.
- ** Ez az arány nem egészen 80 ezer főt jelent, ami az ugyanarra az évre vonatkozó háztartás-statisztika adataival számolva (Háztartás-statisztika, 1987., KSH, 50-51. old.) kb. 1 millió aktív keresős háztartás esetén lenne igaz. Viszont az aktív keresős háztartások már az 1984. évi mikrocenzus alapján számolva is több mint 2 milliónyian voltak.

A "társadalmi osztály", "réteg" kategóriák szerint a népesség jövedelem (és fogyasztás) tekintetében 1987-ig differenciálódást mutat. 1988-ban ez a bruttó nomináljövedelemre még igaz, a nettó jövedelmek viszont nivellálódtak. Ugyancsak 1988-tól a fogyasztásban is megfigyelhető a fordulat. A nyolcvanas évek legvégén az osztálytagozódás szerint a jövedelmi helyzet homogenizálódást mutat, mert igen *eltérő jövedelmű csoportok kerülnek azonos rétegbe. A jövedelmet, ezáltal többé-kevésbé a fogyasztást is, a jövedelemforrások mennyisége és minősége határozza meg.* Ezeket viszont olyan valóságos társadalmi ismérvek befolyásolják – a foglalkozáson, végzettségen beosztáson kívül –, mint a munkahely tulajdonformája, üzemi mérete; a demográfiai jellemzők, az inaktivitás kezdete; a lakhatás ténye, a település fejlettségi színvonala, stb. A társadalomban mindezek a felsorolt tényezők olyan különbségeket okoznak, amelyek azonos "osztályon" vagy "rétegen" belül nagyobbak lehetnek, mint a rétegek között. Például a *település fejlettsége a jövedelemforrásokat bármelyik réteg számára döntően meghatározza.*

Ha igaz is volt a nyolcvanas évek elején a társadalom bizonyos jövedelmi differenciálódása a munkajövedelmek és a társadalmi jövedelmek terén, ezt a csökkenő reálbéreket ellensúlyozandó ellentételezte, hogy a legális és illegális jövedelemforrások száma megszorodott, jelentőségük nőtt. Ezt előmozdította a vállalkozó szféra, a vgmk., a társulások, a kisipar, a kiskereskedelem terjeszkedése is, amelyet 1982. óta nemcsak engedélyezett, de tolerált is az állam. Az SZJA és ÁFA bevezetéséig a makroszintű *reáljövedelmek fenntartását, minimális növekedését – a csökkenő reálbérek ellenére – legalább annyira a második gazdaság léte biztosította, mint amennyire a társadalmi jövedelmekre fordított költségvetési pénzek.**

A második gazdasággal kapcsolatos vizsgálatok a nyolcvanas évek elején kimutatták, hogy a családoknak csak 25 százaléka nem kapcsolódott be a szélesen értelmezett második gazdaságba, de akkor e családok felében az első gazdaságból származó összes jövedelem (a szociális jövedelmekkel együtt) 50 százalékkal haladta meg az országos átlagot. Hogy a megszokott életszínvonal tartásához, a magasabb igények kielégítéséhez egyéb forrásból származó jövedelmekre van szükség, azt bizonyítja, hogy a főálláson kívüli jövedelmek 50 százaléknyi többlet bevételt biztosítottak. Mindenesetre a

- Meg kell jegyezni, hogy az ÁFA, de különösen az SZJA a reáljövedelmeket tudatosan csökkentő, vásárlóerőt visszafogó politika eszköze is lett, a restriktív gazdaságpolitika részévé vált. Az adójövedelmek általában a költségvetés számára a kiadások fedezetére szolgálnak, de inflációs időszakban éppen a költségvetési újraelosztás is minden szándéka ellenére növeli az inflációt.

keresetek és a családi jövedelmek nagysága között igen gyenge a kapcsolat. *

A statisztikai reáljövedelem-számítások és mutatók egyrészt nagyobb differenciáltságot mutattak ki a családi jövedelmekben, mint a keresetek között, másrészt kedvezőtlenebb életszínvonalra utaltak, mint amit a fogyasztás részletesebb, jövedelemkategóriák szerinti bontása mutatott (legalábbis az 1988-as SZJA megjelenéséig). Azóta a helyzet – véleményem szerint – megváltozott. Elég csak arra utalni, hogy az önállóak létszáma is és termelésük is (a bruttó termelési érték) évről-évre nő. Közben a vgm-k és ISZSZCS-k száma, szerepe jelentősen csökkent, sőt ezek gyakorlatilag meg is szűntek, a gmk-k és a pjt-k száma, termelése ugyancsak visszaesett. Még nem tudni, hogy a kft-vé alakulás láza, a társadalmi törvény ellenhatása mekkora, milyen mértékben növeli a vállalkozóinak tekinthető jövedelmeket.

A jövedelemforrások száma tulajdonképpen nem csökkent, de mivel jellegük – elsősorban az adórendszer hatására – átalakult, ma már a lakosság széles rétegei számára sokkal nehezebben hozzáférhetők.

3. Jövedelemforrások

a/ A jövedelem legnagyobb tétele a *bérek*, illetve *keresetek*. Az ezek differenciáltságát meghatározó tényezők súlya azonban változott az elmúlt években.

Példaként felhozható az ismert összefüggés, amely *az életkor és a keresetek között van*. Mást mutat ez az összefüggés a szakképzettségtől függő fizikai és a nem fizikai besorolások esetében. Igen tanulságos az 1980. és az 1986. év összehasonlítása. Korábban lényeges eltérés volt a fizikai és nemfizikai besorolásúak havi átlagkeresetének életkor szerinti alakulásában (nominális bérekről van szó!); az életkor előrehaladtával a csúcst a fizikaiak 41-50 évesen, a nem fizikaiak 50 év felett érték el. Ez a tendencia alapvetően nem változott meg, de közeledés történt a 25 éven aluli és a 25-29 éves korosztály keresetnövekedésében. Ezt a növekedési ütemet a továbbiakban egyik csoport sem éri el. Ennek hátterében az áll, hogy a nyolcvanas évek első felében megkezdődött, majd felgyorsult a minimális bérek növekedése, mind a deklarált, mind a ténylegesen kifizetett minimális keresetek esetében.

A keresetek differenciáltsági mutatója ** – amely a nyolcvanas évek során növekedett – 1988-ban még mindig csak 2 körül jár. Magasabb ez a mutató a nem anyagi ágakban. Különösen a szövetkezeti szervezeteknél; a

* Kolosi Tamás: Jövedelem, kereset, társadalmi helyzet. Társadalmi Szemle, 1983. 10.

** (Az átlagosnál többet keresők kereseti átlaga hányszorososa az átlagosnál kevesebbet keresőkénél. Az adatok forrása: Foglalkoztatottság és kereseti arányok. 1988., KSH, Budapest, 1989.)

szellemi foglalkozásúaknál (itt is a szövetkezeti szervezeteknél); és a férfiaknál. Igaz ugyan, hogy az itt dolgozók létszáma ma még oly csekély az állami szervezetekhez képest, hogy messzemenő következtetéseket csak óvatosan szabad levonni. Egy dolgot azonban feltétlenül jelez, hogy tudniillik az elmúlt hosszú időszakok során megszokott *népgazdasági ágak szerinti kereseti különbségek helyett felerősödnek a tulajdonformák közötti különbségek* (elsősorban a nem anyagi ágakban, és az anyagi ágakban a szellemiekénél).

Új jelenség, hogy a *férfiak és a nők átlagkeresetének differenciáltsági mutatója közti különbség jóval kisebb a nem állami szervezetekben*. E szervezeteken belül már változatosabb a kép. Például a havi keresetek nagysága szerinti bontásban az egészségügyi, szociális és kulturális szolgáltató szövetkezetenél a szellemi foglalkozású férfiak 26,3 százaléka 9-10000 Ft-os kereseti kategóriába tartozik, a nők közel egynegyede (23,4 százaléka) viszont a 6-7000 Ft-os keresetűek közé. Ugyanebben a népgazdasági ágban az állami szervezeteknél sokkal nagyobb a szórás (a nagyobb létszám jobban megoszlik), így egyetlen kereseti kategóriában sem éri el sem a férfiak, sem a nők aránya a 20 százalékot.

A keresetdifferenciálódás a nem állami szervekben összességében ugyan nagyobb mérvű, de jóval kisebb létszamarányokat érint. Szövetkezetben dolgozik az iparban és az építőiparban foglalkoztatottaknak kb. 10 százaléka, a mező- és erdőgazdálkodásban 75 százaléka, a kereskedelemben 34, a vízgazdálkodásban 10, egyéb anyagi ágakban és a nem anyagi ágakban alig 2 százaléka.

A bérek az aktív keresős háztartások jövedelmének 1987-ben (a legutolsó jövedelemfelvétel évében) 55,7 százalékát adták. A TÁRKI-III., "Háztartások munkahelyi és munkahelyen kívüli gazdasági aktivitása" című empirikus felvételének következtetései egybecsengenek a KSH 1988. évi (1987-re vonatkozó) jövedelemfelvételével. Vagyis a pénzbeni társadalmi juttatásokat nem számolva, *az átlag család jövedelmének mintegy fele, munkavégzéssel kapcsolatos jövedelmének 80 százaléka származik a főmunkaidőben szerzett keresetéből*. E tekintetben a TÁRKI adatai nagyfokú homogenitást mutatnak. A vizsgálatból készített többváltozós regressziószámítás jól mutatta az egyes jövedelemforrások relatív súlyát a háztartások jövedelmeiben.

Másik legfontosabb helyen áll az állattartásból származó bevétel, harmadik helyen a családfő külön jövedelmei (mellékmunkák, alkalmi munkák).

Jelentős helyet foglalnak el a családi jövedelemben a *családtól (szülők-től) kapott támogatások*. Ezt a tételt az 1987. jövedelemfelvétel az összes családi jövedelem 1,1 százalékában állapítja meg. Saját, 1987-ben végzett empirikus felvételünk, amelyet az első gyermeket váró fiatal házaspárok életmódjáról, ezen belül jövedelemforrásaikról és fogyasztásukról készítettünk,

egyértelművé tette, hogy a *pályakezdek* – társadalmi státustól függetlenül – *olyan mértékű szülői (családi) támogatásban részesülnek, amely nélkül nem tudnának önálló életvitelt folytatni.* Ennek igazolására a mellékletben közlünk két táblázatot, amely külön kezeli a havi rendszeres jövedelmeket és az év folyamán rendszertelenül, esetlegesen kapott jövedelmeket. Látható, hogy a szülői segítség többféle formában is megjelenik, de rendszertelenül, ami arra utal, hogy “túlzott” szerepet tölt be, természetesen azok után, hogy a családalapító fiatalok tartós fogyasztási cikkeinek jó részét vagy a szülők vették meg, vagy tőlük “örökölték” használtan.

Sorrendben csak ezután következik a *munkahelyen elért többletjövedelem* (túlóra, vgmk., pótlékok, helyettesítések, paraszolvencia, családi bedolgozás). A jövedelmek differenciáltságát lényegében ezek a tételek növelik meg igazán, és kevésbé a bérek és keresetek.

A Magyar Közvéleménykutató Intézet végezte 1988-ban a TÁRKI-A kérdőív vizsgálatát 3000 fős mintán. A melléklet 3. sz. táblázatában arra kerestünk összefüggést, hogy a többletjövedelemhez jutás esélye mennyiben befolyásolja a családi jövedelem csökkenését/emelkedését. Az adatok jól mutatják, hogy a jövedelemszerzési források egynémelyikére (sajnos a TÁRKI nagyon összevont kategóriákat képezett) nincs lehetősége a dolgozóknak. Másrészt elsősorban a túlórázás és másodállás, mellékfoglalkozás az, amelylyel kiegészítették jövedelmeiket a megkérdezettek 1988-ban.

b/ Ha a “főtevékenységből származó bevétel” címszó alatti tételeket felsoroljuk (ezt használja a háztartás-statisztika), akkor kiderül, hogy a *főmunkahelyi keresetek és jövedelmek* – bár a legfontosabb jövedelemforrásnak tekintjük – sok olyan tételt tartalmaznak, amelyek nem jelentenek rendszeres havi jövedelemforrást. Másrészt, *döntően nem a munkavállaló elhatározásától, végzett munkájától, inkább beosztásától függ, de jóval nagyobb mértékben a vállalat jellegétől, “erős” vagy “gyenge” pozíciójától.* Ez a megállapítás némileg az alapbérre is igaz, de inkább a keresetekre és a béren kívüli jövedelmekre: jutalmakra (legalább 4-5 féle címen), prémiumokra (többféle címen), a pótlékok egész rendszerére, nyereségrészesedésre, eseti jutalmakra, hűségjutalomra. Ezeket egészíti ki a költségből, fejlesztési alpból, a szociális jóléti alapokból finanszírozott *egyéb kifizetések rendszere:* pl. gépkocsiátalányból megtakarított összeg, munkaruha, illetve ennek értékesítéséből származó pénzek, ösztöndíjak, lakbérkiegészítés, illetve albérteti hozzájárulás, lakáskölcsön, ebédhozzájárulás, nyaralási hozzájárulás, segélyek. Az utolsó évben már megjelent eseti jövedelemként a dolgozói részvény osztaléka mint tőkejövedelem.

A saját vállalatnál végzett többletmunkából adódó jövedelmeket a különböző statisztikák vagy a bér- és bérjellegű jövedelmekhez, vagy a munkából származó egyéb jövedelmekhez sorolják. Véleményem szerint ezeket

a tételeket helyesebb az egyéb, többletmunkából származó jövedelmekhez sorolni, még a túlóradíjakat is. Ezek ugyanis már erősebben függnak a munkavállaló teljesítményétől, szándékától, mint a vállalat pozíciójától. Ilyen szempontból *nem tennék különbséget a mellékfoglalkozás alapján járó jövedelmek között aszerint, hogy a főmunkahelyről vagy a második gazdaság jövedelmi rendszeréből származik-e, hiszen mindenképpen többletmunkából fakad.* Ugyanúgy az újítási, találmányi díjak, szabadalmak, másodállás, beleértve a mezőgazdasági tevékenységből, kistermelésből származó, a legalizált lakossági szolgáltató tevékenységből származó jövedelmet is, munkából származó egyéb jövedelemnek tekintem.

Minden bizonnyal ezen jövedelemforrások sokféleségéből, a hozzájutási lehetőségek különbözőségéből fakad, hogy – legalábbis 1988-ig, az SZJA és VÁNYA bevezetéséig – *a jövedelemdifferenciálódás fokozódása erősebb a rétegeken belül.* Elsősorban az inhomogén háztartásokból képzett rétegekre gondolok. A jövedelemeloszlások egyébként sokkal plasztikusabban jelzik az egyes rétegek eltérő jövedelmi viszonyait, mint az átlagbérek. * E különbségek eredetét, a jövedelemforrások sokszínűségét a foglalkozás és a település jellege tekintetében teljeskörűen csak az *SZJA bevallások alapján lehetne kimutatni.* Pl. a háztáji jövedelemből származó adóbevallásokat (korrigálva a felvásárlásra fordított kifizetésekkel), az APEH-hez bejelentett vállalkozásból (is), bérbeadásból stb. származó jövedelmeket. Figyelembe kell venni természetesen, hogy például a bérbeadásból származó jövedelmek a házastársak között megoszthatók, a nagyösszegű egyéb jövedelmek (újítás, könyv, stb.) több évre oszthatók meg. Az APEH-nek a személyi jövedelemadóra vonatkozó adatainak begyűjtése a kedvezmények miatt sem nyújt megfelelő információs rendszert, csak támpontot adhat. **

*A KSH mikroszimulációs modellel többé-kevésbé eredményesen követte az SZJA bevezetése után kialakult jövedelemhelyzetet, és olyan reáljövedelem-nivellálódást jelez, hogy a jobban kereső foglalkozásokban levők, szellemiek, értelmiségiek, vezetők és önállóak pozíciója romlott, elsősorban Budapesten és természetesen az egy- és kétgyerekesek körében. Ide sorolja a városi szakmunkások közül azokat, akik végzettségük jellegénél fogva csak főmunkahelyi jövedelemmel rendelkeznek, s mindezekre vonatkoztatva beszél a középrétegek lecsúszásáról. ****

Nincs ugyan semmi konkrét adat arra vonatkozóan, hogy *a szélesen értelmezett második gazdaságból származó "láthatatlan jövedelmek"* (borraló, hálapénz, csúszópénz) hogyan alakultak az adózás kötelezettségének

* A lakosság jövedelmi rétegződése 1987-ben, KSH, Budapest, 1988. december, 18. old.

** Ekes Ildikó: Ár, bér, infláció: az elmúlt év változásai. 1989. október. Kézirat, készült a Munkügyi Kutatóintézet megrendelésére.

*** Az 1988-89. évi életszínvonalcsökkenés réteghatásai. KSH, 1989. 24. oldal

hatására, de két dolgot valószínűsíteni lehet. Az egyik az, hogy mivel az adó a nem főmunkahelyi jövedelmek növekedését is visszafogta, és a gazdaság általános restriktója egyébként is megcsappantotta az ezekhez való hozzájutás lehetőségét minden népgazdasági ágban, *feltehetőleg a nettó jövedelmekből megfontoltabban és nominálértékben sem növekedve folynak a lakosság egymás közti láthatatlan pénzátcsoportosításai.*

Másrészt csak egy szűkülő – és igen vegyes társadalmi összetételű – réteg (részint elit, részint középréteg) képes kompenzálni a láthatatlan jövedelmek csökkenésének jó részét. Ezek számszerűsítésére csak olyan empirikus vizsgálatokkal lehetne vállalkozni, amelyek az ilyen pénzeket fizetőket és elfogadókat egyaránt felmérik. Máris tapasztalható, hogy bizonyos munkakörökben a szakmaelhagyás egyértelműen visszavezethető arra, hogy a kapott és adott borralaló egyenlege kedvezőtlen (pl. fodrászok, kozmetikusok, vegytisztítók, ahol az ügyfélforgalom visszaesése is a borralaló csökkenéséhez vezet, ugyanakkor a jó minőségű anyagokhoz, eszközökhöz való hozzájutásért "jattot" kell adni). *

A munkából és főtevékenységből származó bevételekhez tartoznak természetesen a *mezőgazdasági szövetkezetekben* végzett munkából származó munkadíj, a *nyereségrészesedés*, az ipari szövetkezetekből származó munkajövedelmek. Viszont a *földjáraadékokat, haszonbért, szövetkezeti részjegy* esetleges visszaváltásából keletkezett pénzt nem munkajövedelemnek, inkább *tőkejövedelemnek* tekintem – a lakossági jövedelmek pénzforgalmi szemléletű összeállításában ezek nem tűnnek jelentős tételeknek.

1987-re vonatkozó KSH-jövedelemfelvétel szerint az aktív keresős háztartások személyes jövedelmének megoszlásában a mezőgazdasági tsz-ből származó jövedelem 7,3 százalékot, a háztáji (egyéni) gazdaságból 9,4 százalékot, nem mezőgazdasági önálló tevékenységből 8,2 százalékot, összes egyéb munkajövedelem 3,2 százalékot képvisel, 1,1 százaléknyi a családi támogatás és ehhez jön 15,1 százaléknyi pénzbeli társadalmi jövedelem. Ez utóbbi az aktív kereső egyedül élőknel mindössze 4,8 százalékot tesz ki.

c/ Mielőtt a társadalmi jövedelmeket vizsgáljuk, nézzük meg részletesebben a *nem munkából származó jövedelmeket*. ** Ezek három fajtáját lehet megkülönböztetni:

- vagyontárgy, potenciális értéknövekedéssel, például ingatlan, műkincs, nemesfém;
- vagyonból származó rendszeres jövedelem, például ingatlan bérleti díja, betétek kamata;

* Az ápolónők fluktuációját jobban meghatározzák a rossz munkakörülmények, mint a borralaló elmaradása.

** Posztnik Erzsébet tanulmányában terminológiailag elkülönített három nagy jövedelemtípust használjuk (lásd felhasznált források).

– vagyonból tőkésített (többszörösített létrehozó) jövedelem:
termelési eszköz, értékpapír.

Az *első csoportbeli* jövedelmekkel kapcsolatban lényeges tényező, hogy a lakásépítés kényszere és a fogyasztói áremelkedést kétszeresen meghaladó lakás- és telekár irracionális és nagyrészt befagyott lakossági vagyont hozott létre.

Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy az összes lakásból 76 százalékot kitevő magántulajdonú lakás hány családhoz tartozik, hiszen egy családban ma már a 14 éven felüli gyermeknek is lehet ingatlana és az öröklés útján szerzett ingatlan is megtartható. Erre vonatkozóan a házadó-statisztika sem ad eligazítást, mert a 80 m² alatti lakások, illetve kölcsönrel terheltek adómentesek.

Az üdülőépítés és vásárlás egyik célja a következő generáció számára mobilizálható vagyon teremtése, másik célja (a pihenés mellett) a földterület hasznosítása saját fogyasztású gyümölcscsel, zöldséggel. (Az egész tanulmány logikájából következik, hogy a készpénzkímélő saját munkát, cserét, ugyanúgy, mint a juttatásokat, jövedelemforrásoknak tekintem.) PM adatok szerint 1988-ban 200 ezer körül volt a hétvégi házak, üdülők száma, tehát a családok kb. 6-7 százaléka rendelkezik ilyenekkel.

A műkincs, régiség, nemesfém vagyontárgy tulajdonlásának és értékesítésének növekedéséből több dologra is következtethetünk. Először is a speciálisan előnyös helyzetű rétegek kialakulására; e réteg növekvő számú tagjai ma már az aukciók törzsközönségének is tekinthetők. Az eladók között vannak a családi örökségtől megválni kényszerülő középkorúak (gyermekük lakás- vagy ingatlanvásárlásához kell a készpénz), és az idősebb nyugdíjas korosztály, ahol a megélhetés kiegészítésére szükséges a régi vagyontárgyak eladogatása.

A lakossági magánimportból származó jövedelmek a nyolcvanas évek első felében még csak a tartós vagy hosszabb külföldi kiküldetésen tartózkodók körében jelentek meg. Ők hozták nemesfémeket és tartós fogyasztási cikkeket is eladási céllal. A BC számla, de különösen a világútlevél bevezetése óta a magánimport célja már nem elsősorban a vagyonjövdelem, de az elmúlt néhány évben ezen az úton a tartós fogyasztási cikkek jelentős felhalmozása történt a lakosság legkülönbözőbb rétegeinél. Az elmúlt három év során a

többkeresős háztartások közül minden harmadik, negyedik járt azzal a céllal szomszédos országokban, hogy tartós fogyasztási cikket szerezzen be.

A második csoportba sorolt, az ingatlankiadásból származó jövedelmekről – mint korábban említettem – az SZJA bevallásokból lehetne képet kapni. * A frekvenciát nyaralók külföldieknek történő illegális bérbeadásáról a devizaszámlán lévő összegek növekedéséből lehet következtetni. (Bár legújabb jogszabályok szerint a befizetési jogcímelemek információ szempontjából már semmi jelentőségük nincs.) A második gazdaságra vonatkozó vizsgálatok szerint a nyolcvanas évek elején mintegy 50 ezer családnak volt bérletből származó jövedelme; öröklések, építkezések miatt e szám 10 év alatt meg is duplázódhatott.

A takarékbetétekben testet öltő megtakarításokat, ezek tavalyi kismérvű növekedését nem a kamatok révén keletkező jövedelem okozta, hanem a lakásra, tartós fogyasztási cikkekre történő előtakarékoskodás. Az 1987. óta történt reálkamatláb-változás annyit módosított, hogy a betétekben elhelyezett összegek csökkenését a megemelt kamatok ellensúlyozták, de komoly megtakarításra való ösztönzést ez nem okozott. Növekedett a tartós lekötésű betétek, a devizaszámlák aránya a látra szóló és a különböző nyeresemények formájában kamatozó betétek rovására.

A takarékbetétek helyett a megtakarítások fő formái a nyolcvanas évek második felében először a lakossági kötvények, majd az árfolyamvesztések miatt már 1988-ban az új típusú értékpapírok lettek. A lakossági megtakarítások több mint egynegyede ma kincstárjegy és letéti jegy formájában van (11-12 milliárd Ft.). Egyedül az innen származó jövedelmek, valamint a külföldről származó jövedelmek reálértéke nőtt jelentősen (egyészámítások szerint több mint duplájára) az elmúlt években. Pusztán a pénzintézetekben dolgozók személyes tapasztalatai alapján becsülhető, hogy a kincstárjegy, kötvények, letéti jegyek iránti kereslet a fiatalabbakat kivéve minden korosztályban megnyilvánul. Empirikus kutatásokból lehet következtetni arra, hogy mivel az értékpapír-vásárlás bizonyos kockázattal jár, kockáztatni még az utolsó fillérjükkal is próbálkoznak az emberek (lásd: totó, lottó, bongó stb.)

A harmadik csoportban a lakossági kötvények, dolgozói részvények jövedelmeit is fel lehet sorolni. Ezekkel részben foglalkoztunk, részben például

Néhány adatot közöl Ékes Ildikó tanulmánya 1988-ra. (Lásd: felhasznált források) A tanulmány a szoba-, lakáskiadásból származó jövedelmet munkajövedelemnek tekinti, mivel a bérbeadónak a munkája is megjelenik a lakbér ellentétéként. Véleményem szerint a bérbeadásból származó jövedelem inkább tőkejövedelem, ingatlanba fektetett tőke hozadéka. A dolog vitatható, hiszen Magyarországon ma még a bérbeadott ingatlanok (lakások, üdülők) nagy részét végső soron munkajövedelemből építették, nem tudatos tőkebefektetési céllal. Ez legfeljebb az utolsó évre jellemző.

a dolgozói részvényekről még becsült információink sincsenek, de ezeknél nagyobb jelentőségű a földművelésre és a kisvállalkozásba befektetett tőke vagyoni jövedelme.

Ma körülbelül másfélmillió kisgazdaság van, durván minden második családnak van valamilyen fajta, legalább fogyasztás-kiegészítésre szolgáló lehetősége. Jövedelemnövekedés szempontjából inkább azokat lehet figyelembe venni, akik (az utolsó egy-két évben zajló mélyhűtő-vásárlási és tartalékolási láz következtében) feles művelést, feles állatvágást, illetve közvetlen ismeretség alapján eladást végeznek. Valójában ezek nem vagyoni jövedelmek, jöllehet a vállalkozáshoz is van némi közük. Sokkal *inkább tekinthető vagyonhoz kapcsolódó jövedelemnek* a mintegy 40 ezer egyénileg gazdálkodónak és a mezőgazdasági termelésből jövedelmet élvezőnek a bruttó jövedelme. Ez 1987-ben az összes lakossági jövedelem 9 százaléka, 1988-ban 8 százaléka körül volt. *

Az új típusú kiszervezetek 1982. óta igen változatos formákban és hűlámzó létszámban alakultak, és persze szűntek is meg. A lakossági vagyonnak különböző vállalkozási formákba való befektetése (beleértve a magánkisipart és kiskereskedelmet is) 1988-ig nem volt igazán jelentős, s a belőle származó jövedelem sem számottevő. Ez egyértelműen az *egész gazdaság bizonytalanságából, a szabályozás és piac alakulásának kiszámíthatatlanságából adódott*. A lakosság összes jövedelméből 1988-ban a vgmk-kból származó jövedelmek jelentősen csökkentek (1,6 százalékra). Az önállóak, ezen belül a kisiparosok, kiskereskedők jövedelmei jelentősen nőttek, amit viszont ellentételezett a gazdasági munkaközösségek jövedelmeinek csökkenése. Így 1987-ről 1988-ra részesedésük összességében alig változott (9,6 százalék). Sajnos, az önállóakkal a háztartás-statisztika nem foglalkozik.

d/ E tanulmányban csak az aktív keresős háztartásokkal foglalkozunk, ezek aránya az összes háztartásból közel 70 százalék volt 1985-ben (az önállóak nélkül), és kis visszaeséssel tartotta arányát 1987-ben is.

A *társadalmi jövedelmek* közül a gyed, a családi pótlék és a nyugdíj azok a nagyobb tételek, amelyek az aktív keresős háztartásokban jövedelemforrásként előfordulnak. Gyakoriságuk egyértelműen szoros összefüggést mutat a családfő életkorával (természetesen ha van második kereső, annak az életkorával is).

1987-ben 1000 aktív keresős háztartásra 85 nyugdíjas és szociális segélyezett, valamint 25 gyeden, illetve gyesen lévő, 310 tanuló és nem tanuló

* A mezőgazdasági kisüzemek áruértékesítésből, természetbeni fogyasztásból származó jövedelmei, valamint a házilagos kivitelezésű építkezés saját munka értéke a 80-as években folyamatosan csökkent, 1988-ra az összes munkából származó bruttó jövedelem alig 11 százalékát érte el.

családi pótlékra jogosult, eltartott jutott. Vagy más oldalról: az aktív keresős háztartásban élő személyek több mint 70 százaléka egyúttal gyermekes családban él. Az arányokat tekintve logikus, hogy a nyugdíjjal ellentétben a *családi pótlék jelent komolyabb jövedelemforrást*, különösen 1990. április 1-től, amikor az emelt összegű pótlék (két gyermekre 4.140.- Ft) állampolgári jogon életbe lép. *

A háztartás-statisztika ún. "típuscsaládokon" mutatja be az egy főre jutó jövedelmek differenciálódását az életkor szerint. A "típuscsaládok": a házaspárok és gyermekeik. (A gyermektelen háztartásoknál is csak a házaspárok.) ** Közismert az az összefüggés, hogy az aktív keresős háztartások jövedelmi különbségeiben az eltartottak száma szerinti különbségek a meghatározóak. Különösen igaz ez a 39 éven alul családfők háztartásaiban, ahol pl. 1987-ben az egy főre jutó jövedelem az átlagtól 12-15 százalékkal marad el. (A 30-39 éves háztartásfők családjában a 100 keresőre jutó eltartott 101, a 30 éven aluliaknál 72.) A családi pótlék emelése 3 év alatt csökkentette ugyan a gyermekes családok jövedelmének elmaradását, de az SZJA bevezetése következtében az "idősebb" fiatalok jövedelmének visszaesése, valamint a jövedelemadónak az a hatása, hogy a nettó keresetek nivellálásának irányába hat, *semlegesítette a társadalmi jövedelmek reálérték-növekedéséből adódó előnyt. Mindez elsősorban az egy-két gyermekes fiatal házaspárookra igaz, akiket a szociálpolitika nem kedvezményez olyan mértékben, amilyen mértékben az SZJA és a gyermek számára vásárolt fogyasztási cikkek magas ÁFÁ-ja sújt. (Mivel nálunk nincs negatív személyi jövedelemadó.)*

A két felnőttből és két eltartott gyermekből álló háztartásra vonatkozó adatok 1987-ben jól mutatják, hogy a 35 éves vagy fiatalabb háztartásfők esetében a bruttó (évi) pénzbevétel közel 14 százalékát a családi pótlék teszi ki, viszont ugyanez a családi pótlék összeg a 36-45 éveseknél már csak 9 százalékos. A főtevékenységből származó kereset és a mezőgazdasági árueladásból származó egyéb pénzbevétel, a 36-45 éveseknél magasabb - azonban a munkából származó egyéb pénzbevétel, amely a gyesen lévők munkabéret is tartalmazza, értelemszerűen a 35 évnél fiatalabbaknál magasabb. (Ugyancsak a szülési segélyből, gyesből, gyedből, sőt a táppénzből származó bevétel is a fiatalabbaknál, a 30 éven aluliaknál magasabb.) *A kapott családi pénztámogatás - ahogyan saját kutatásunk is bizonyította - a 30 éven aluliaknál a legmagasabb, másfélszerese az átlagnak. Nem szorul újbóli bizonyításra, hiszen korábban is kimutatta minden jövedelmi statisztika,*

* Családi költségvetés. Háztartás-statisztika, 1987. KSH, 1989. 50. és 51. oldal.

** Gyakorlatilag a család és a háztartás fogalmát szinonimaként kezeltem, noha statisztikailag és jogilag sem azonos a kettő, de a mintegy 3 millió családnál elhanyagolható a terminológiai különbség.

hogy a rétegek közötti és rétegen belüli összes egyéb különbséget felülmúlta eddig a háztartásban élő gyermekek száma szerinti differenciálódás, meg-elirsadalmi, foglalkozási csoportosítást. (Különösen a 2 és 3 gyerekes háztartásokra volt ez igaz.)

Az eltelet 3 év pozitív és negatív irányú hatásai a típuscsalád jövedelmére nem becsülhetők meg. Az 1987. évi bruttó pénzbevételeik alapján a 35 éven aluliakat az SZJA általában nem érintette, de az 1989. évi módosítás tovább bonyolítja az 1-2 gyermekes háztartások jövedelmi helyzetét. *

4. 1990-től várható jövedelemmódosulások

A makrostatisztikai adatokból, a főbb népgazdasági folyamatokból valószínűsíthető, hogy az alkalmaztatásból származó jövedelmek aránya még tovább csökken (a főmunkahelyi kereset aránya az összes jövedelemből 40 százalék alá esik), bár elképzelhető, hogy a jövedelemforrások száma – az infláció kompenzációs kényszere miatt, valamint az 1988-hoz viszonyított kedvezőbb adó miatt – ismét nő. Az egyéb jövedelemforrások (például a mezőgazdasági termelészövetkezetből, egyéb mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelmek) aránya tovább csökken, mivel a termelés jövedelmzősége romlott, értékesítési gondok is voltak. Ezt a pénzkímélő cserék, a saját termelésű fogyasztás növekedése, a saját munka (szolgáltatás helyett) növekedése – ami már kétségtől megfigyelhető ma is – ellensúlyozhatja.

Bizonyára növekednek a nem munkából, vagyonból és tőkéből származó jövedelmek nominálisan és arányaikban egyaránt. Viszont elenyészőnek tekinthető azon családok száma, ahol ilyen jövedelemforrások vannak. Ha az inflációs nyomás enyhülne, az eddigi tendencia megfordulna, a megtakarítások növekednének és az értékpapírok felé áramolnának. Ehhez azonban nemcsak az inflációnak kellene mérséklődnie, hanem az irreálisan magas építőanyag-, telek-, lakásáraknak is csökkenniük kellene, ** mert a szélesebb

- A gyermekes háztartások hátránya 1988-ig még némileg mérséklődött a második gazdaságból származó jövedelemforrások segítségével, de mivel az ilyen többletjövedelmeket már átlagosan 35 százalékos adókulcs terhelte, így 1989-re már újra kedvezőtlenné vált a gyermekes családok relatív jövedelmi pozíciója. (A lakosság jövedelmi rétegződése 1987-ben. KSH, 1988. december, 28. old.)
1988-ban ugyan a családi pótlék átlagos összege mintegy 60 százalékkal emelkedett, de az 1.000 Ft-os havi adóalap-kedvezmény csak a 3 és többgyermekeseknek jár. Így az 1-2 gyermekes családok (az 1,36 millió családból 1,21 millió!) számára ez a pénzbentársadalmi jövedelem, bár igen jelentős tényező, nem képes ellensúlyozni a gyermekneveléshez szükséges fogyasztási cikkek minden mást meghaladó áremelkedését és a többletjövedelmek megadóztatása miatti bevételecsökkenést. (Főbb népgazdasági folyamatok, 1988. KSH, 1989. 81. old. saját számítás.)
- ** A házilagos építkezés saját munka értéke is csökkenni fog, a házilagos felújítás volumene, így értéke valószínűleg megnő.

rétegek megtakarításainak célja elsősorban lakásépítés és vásárlás. (Az elmúlt 1-2 évben előre hozott tartós fogyasztási cikk vásárlások miatt is, az e célra történő tartalékolás kevesebb.)

A társadalmi jövedelmek fajtái és reálértékük eltérő mértékben ugyan, de tovább növekednek. Az új kormány valószínűleg folytatja az előző év "tűrőképesség növelő" szociálpolitikáját.

Az 1 főre jutó főmunkahelyi keresetek (munkások, alkalmazottak, mezőgazdasági tsz-dolgozók) 1987-hez viszonyítva 5 százalékkal csökkentek reálértékben, az összes munkából származó jövedelmek 6 százalékkal. Viszont az 1 főre jutó társadalmi reáljövedelmek 5 százalékkal nőttek. (Ebből a pénzbeniek reálértéke 7-8 százalékkal.)

Az olyan egyéb jövedelmek, mint a kamat, a külföldről származó jövedelmek együttes reálértéke megduplázódott. * Az a tény, hogy a lakosság gazdálkodásból keletkező jövedelmének reálértéke 7 százalékkal csökkent, összefüggésben van a lakosságtól történő költségvetési elvonásokkal is, ami 1987-ről 1988-ra 10 százalékkal nőtt, a fogyasztói árak átlagosan 15,7 százalékos emelkedésével számolva. **

Kérdés, hogy az egy gyermek utáni családi pótlékot sikerül-e tovább emelni, és ezt az egyébként nem elhanyagolható rendszeres jövedelemforrást az alapvető élelmiszercikkek áremelésével indexálni.

Ha a nyugdíjak "átlagosan" tartanak reálértéküket, az aktív keresős háztartások megközelítőleg 1/6-ában ezzel a jövedelemforrással is számolni lehet. Jóllehet csak empirikus felvételekkel juthatunk adatokhoz e jövedelemforrás nagyságrendjéről egy aktív háztartásban, annyi megállapítható, hogy átlagosan havi 5 ezer forint körüli bevétellel számolhatunk. *A nyugdíjak szóródása nagymértékben hozzájárul az aktív keresős háztartások jövedelmkülönbségeihez.*

A jövőben különösen az aktív kereső háztartásfők beosztása szerinti két nagy csoportban, a 40 százalékot kitevő szakmunkások és közel 30 százalékot kitevő szellemiek családjában fokozódik a többféle jövedelemforrás jelentősége, különösen a nem társadalmi jövedelmeké. Ez nemcsak a főmunkahelyi alapbérek és keresetek reálértékének csökkenését ellensúlyozó stratégia, hanem mind *a két társadalmi réteget egyre jobban elérő munkanélküliség miatt létkérdés is.* A munkanélküli segély okozta családi jövedelemcsökkenést az egyéb munkajövedelmek, ezek közül is a családok több mint felében létező kiegészítő mezőgazdasági jövedelem és saját termelésű fogyasztás, a most már állampolgári jogon járó családi pótlék és esetleges

* A kamat és a külföldről származó jövedelem szétválasztása indokolt lenne, mivel a reálkamat csökkenése kisebb mértékű, mint a reálbéré, ami hatással van a jövedelemstruktúra módosulására.

** Főbb népgazdasági folyamatok, 1988. KSH, 1989.

nyugellátás nem képes ugyan kompenzálni, de *némi segítséget nyújthat a talponmaradáshoz.*

A munkanélküliség azokban a családokban (kb. 20 százalék), ahol csak a főmunkahely és az onnan származó pótlólagos jövedelmek képezik a bevételi forrást, még az átlagosan 15 százaléknyi társadalmi jövedelemmel együtt is feltétlenül a létminimum alá süllyedést jelenti. Kicsi a valószínűsége – és ezt csak az adónyilvántartásokból vagy empirikus vizsgálatokból lehetne megbecsülni –, hogy ezekben a családokban vagyomból származó jövedelmek lennének. Az ilyen jövedelemforrások közül egyébként is csak a szoba, a nyaraló vagy egyéb ingatlan bérbeadásából származó jövedelem képezhet komolyabb támaszt. Makrostatisztikák alapján ez leginkább a 10-12 százaléknyi vezető, felsőszintű irányító beosztásúaknál valószínűsíthető, ugyanis náluk a magas bérfüggőség az átlagost legalább két és félszer meghaladó jövedelemmel párosul. Ezekben a magas jövedelmekben még nem is szerepelnek a vezető beosztással együttjáró „juttatások”.

A jövőben, mint arra több jel is utal, a piacgazdaság kiépítése felé vezető úton *megnö a jelentősége a társadalom tagozódásában a tulajdonviszonyoknak.* Nem kétséges, hogy az állami tulajdon nagyobb részaránya még sokáig megmarad, de az alkalmaztatásban állók közül egyre nagyobb arányban lesznek a vegyes (állami - nem állami-külföldi) tulajdonú munkáltatók és magánmunkáltatók alkalmazottjai. Külön meg kell említeni, hogy a külföldi tulajdonosok mint munkáltatók valószínűleg egyfelől növelik dolgozóik jövedelmeit, másfelől mint jövedelemtulajdonos személyek, csökkentik a végső soron felhasználható jövedelmeket.

A munkáltatóktól származó jövedelemforrások száma és jelentősége differenciáltabbá válik. A *főmunkahely* ágazati besorolása, nagysága, fő tevékenységi profitja (export-orientáltsága), telephelye, létszám szerinti, termelési érték szerinti nagysága, menedzselési *jellege szerint már eddig is lényegesek voltak a különbségek a béren kívüli jövedelemelemeket, többletmunka-lehetőségeket illetően.* Mindezek fokozottabban érvényesek lesznek akkor, ha különböző tulajdonú gazdálkodó egységek – nem a munkaerőért folyó verseny miatt, hanem – a vállalkozás hírnevének, „image”-ének kialakítása miatt versenyeznek. Nem sok kétség merülhet fel a tekintetben, hogy a közszolgálati alkalmazottak, a költségvetésből finanszírozott munkáltatók dolgozói, egy-két átmeneti év után újra lényegesen lemaradnak reáljövedelmükben, ha egyéb jövedelemforrással nem rendelkeznek.

A jövőben a jövedelem-vizsgálatokban a keresők foglalkozása, beosztása és végzettsége mellett a munkahely jellegét ilyen tekintetben feltétlenül valamilyen módon figyelembe kell venni, mert a település jellegével nagyjából azonos jelentőséggel magyarázza a társadalmi és jövedelmi különbségeket. Lehet, hogy az életkor szerepét is meg fogja előzni. Másrésről, a munkahely

jellegetek konkrétabb vizsgálatát olyan szempontok is sürgetik, hogy a szolgáltató szférában nagyon különböző kereseti színvonalú területek kerülnek egy kalap alá, mint a bankszféra és bolti kereskedelem.

Az egész gazdaságpolitikában és a munkanélküliség kezelésének eszközrendszerében az egyéni vállalkozások segítése jelentős lesz. Ez várhatóan számottevően megnöveli az *önállók* számát. *Így nem hagyhatók figyelmen kívül a háztartás-statisztikai felvételekben.* Nem vonhatók ugyanakkor össze – ahogyan 1988-ban még a makrostatisztikai adatokban található – a gazdasági munkaközösségek és önállók jövedelmei. A főfoglalkozású kiskereskedők, kisiparosok, mezőgazdasági egyéni gazdálkodók (főfoglalkozásban) létszáma és jövedelme is sokkal dinamikusabban nő, mint a gazdasági munkaközösségé. Tisztázandó, hogy ebben milyen szerepük van az áraknak, az adóknak, elszámolási kötelezettségeknek, jogszabályoknak.

A Társasági Törvény következtében az alapítási és átalakulási hullám 1990-re a jogi személyiségű gazdálkodó egységek számát a pár évvel ezelőtti tízezerről közel húszezerre növelte. Különösen a kft-k alakítása divatos, 1988. végén 173, 1989. végén már 1295 működött, csak az iparban. *A számok azonban nem a gazdasági fellendülést, hanem egyértelműen a decentralizálást mutatják.* A nagyvállalatok bomlási folyamata bizonyára egy optimális szinten megáll. Nem is lehet ma még másként, hiszen a gazdaság általános válsága, a termelő és nem termelő fogyasztás visszaesése, a beruházások visszafogása, a likviditási nehézségek egyáltalán nem a piac bővítése irányába mutatnak. Mindezt sajnos a lakosság is megérzi olymódon, hogy a nyolcvanas évek folyamán kiépített többletjövedelem-forrásai elapadnak.

A nyolcvanas években különösen igaz, de lehet, hogy tartósan azzal kell számolni, hogy a jövedelemforrások közül a hagyományos munka jövedelmek részaránya csökken; a vagyon- és tőkejövedelmek aránya, valamint a jövedelemforrások száma nő. Ebbe az irányba mutat az eddigi spontán privatizáció folyamata is. Áttekintésünk szerint ez azt jelenti, hogy a korábban hosszabb ideig jobb jövedelmi pozícióban lévő családok tudják jobban kivédeni a gazdasági válság terheit, míg a korábbi megtakarításait "átmenteni" nem tudó, akár felélni kényszerülő rétegek lecsúszása nehezen állítható meg.

Felhasznált források

A lakosság jövedelme és fogyasztása 1970-1987. KSH, 1988.

A lakosság jövedelmi rétegződése 1987-ben KSH Közgazdasági Főosztály, Budapest, 1988. december.

Családi költségvetés (Háztartás-statisztika), 1987. KSH, 1988.

Főbb népgazdasági folyamatok, 1988. KSH, 1989.

Foglalkoztatottság és kereseti arányok, 1988. KSH, 1989.

Az 1988-89. évi életszínvonalcsökkenés réteghatásai. KSH, 1989.

ÁBMH-ÁISH Adattár a fiatalok munkába állításáról, munkaerőpiaci helyzetéről, létszám- és kereseti arányairól. Budapest, 1988.

Práger László: Szegény gazdagok és gazdag szegények. Közgazdasági Szemle, 1984. június.

Kolosi Tamás: Jövedelem, kereset, társadalmi helyzet. Társadalmi Szemle, 1983. október.

Ékes Ildikó: Hová vezethet a csökkenő életszínvonal? Társadalmi Szemle, 1989/10.

Kelen András: Statisztikai melléklet a háztartások bértől való függésével és a minimálbérrel kapcsolatban (TÁRKI-III. 1987. évi adatfelvétele alapján). Munkaügyi Kutatóintézet, 1988.

Poszmik Erzsébet: A nem munkából származó lakossági jövedelmek alakulásának fontosabb jellemzői. Munkaügyi Kutatóintézet, 1988.

Ékes Ildikó: Ár, bér, infláció; az elmúlt év változásai. Munkaügyi Kutatóintézet, 1989. október.

Melléklet
1. sz. táblázat
Havi rendszeres jövedelemforrások
(1987.)
(Teljes minta: 416 család)

Megnevezés	Teljes min- tára számlá- zott átlag (Ft/hó)	Hány család esetében van Család	Akinél van – mennyi	
			%	(Ft/hó)
Férj fizetése	5.420	401	96,4	5.620
Feleség fizetése	3.890	386	92,8	4.190
Férj mellékjövedelme	610	86	20,7	2.920
Feleség mellékjövedelme	150	48	11,5	1.310
Férj szülei támogatása	70	22	5,3	1.390
Feleség szülei támogatása	70	18	4,3	1.580
Egyéb rendszeres jöv.	90	18	4,3	2.120
Férj borraavaló, hálapénz	140	43	10,3	1.390
Feleség borraavaló, hálapénz	70	37	8,9	760
Összesen:	10.990			

2. sz. táblázat
Évi rendkívüli jövedelemforrások
(1987.)
(Teljes minta: 416 család)

Megnevezés	Teljes min- tára számlá- zott átlag (Ft/év)	Hány család ese- tében van család	Akinél van mennyi	
			%	(Ft/év)
Férj prémiuma, jutalma	2.560	197	47,4	5.410
Feleség prémiuma, jut.	2.120	244	58,7	3.620
Kertből, állatokból szárm.	2.570	58	13,9	18.462
Egyéb rendkívüli jöv.	9.620	247	59,4	16.200
Ebből:				
1. Férj mellékjövedelme	2.600	65	15,6	16.645
2. Feleség mellékjöv.	394	24	5,8	6.833
3. Férj szüleitől kapott	1.200	43	10,3	11.600
4. Feleség szüleitől kap.	2.087	51	12,3	17.025
5. Egyéb személytől kap.	311	0	2,2	14.380
6. Szociális segély	125	5	1,2	10.440
7. Nyeremény	25	7	1,7	1.514
8. Örökség	869	7	1,7	51.614
9. Egyéb	2.009	32	7,7	26.117
Összesen:	16.870			

3. sz. táblázat

A családi jövedelemváltozás és a megkérdezett jövedelemkiegészítési lehetősége

A megkérdezett ki- egészítette-e jö- vedelmét? *	A család jövedelme az elmúlt évben		
	Csökkenet	Változatlan maradt	Emelkedett
Túlórázással?			
– nem, nincs lehetőség	514	1105	442
– nem, van lehetőség	62	120	57
– igen	119	202	117
VGMK-val?			
– nem, nincs lehetőség	645	1353	565
– nem, van lehetőség	33	49	36
– igen	16	25	15
Másodállással, nyugdíj, gyes melletti munkával, mellék- foglalkozással?			
– nem, nincs lehetőség	570	1136	455
– nem, van lehetőség	57	128	82
– igen	70	163	79
GMK-val?			
– nem, nincs lehetőség	654	1359	570
– nem, van lehetőség	30	52	39
– igen	10	14	7
Kisiparos működési engedéllyel?			
– nem, nincs lehetőség	641	1344	565
– nem, van lehetőség	33	62	35
– igen	13	20	12

* Többféle jövedelemkiegészítést is meg lehetett jelölni, így értelemszerűen az esetek számát nem lehet összeadni.

Egy magánháztartás húsz éve a statisztika tükrében (1969-1988)

Részlet a szerző 1990. augusztus 2.-i leveléből:

„Örömmel bocsátom rendelkezésre összegyűjtött háztartási adataimat, mert úgy hiszem, sokan nem vezetnek kimutatást amatőr módon és ez így érdekes lehet még a profiknak is.

A család jelenleg is három tagú, a fiú 24 éves, könyvesbolti eladó, a leány 18 éves, most végzett a ruhaipari szakközépben, még nem dolgozik. A 18. év betöltése és az, hogy nem tanul tovább a családi pótlék és az árvaellátás kiesését jelenti.

A beosztásban való előmenetelem megértése miatt leírom a fejlődést 1969-től: Csepel Autó

- értékesítési előadó: 1,5 év
- Motorgyáregység gazd. osztályvezető: 4,0 év
- Cs.A. közp. munkaiügyi oszt. vez.: 3,0 év
- Cs.A. közp. munkaiügyi főoszt. vez. hely.: 2,0 év
- Cs.A. közp. munkaiügyi főosztályvezető: 4,0 év
- szervezési osztályvezető: 3,0 év
- szervezési önálló o.v.: 3,5 év
- 1. sz. gyári főkönyvelő 1 év jelenleg is.

Ez alatt a besorolási bérem 2.500 Ft-ról 36.000 Ft-ra emelkedett.

Az idei első félév lezárása után, összehasonlítva a tavalyi első félévvel, az élelem-kiadások 25,51 %-kal nőttek, míg az összes kiadás 36,54 %-kal magasabb, mint egy évvel ezelőtt. És még az áremelések hatása csak ezután fog jelentkezni.

Előre is köszönöm az érdeklődésüket.”

Bevezető

Még 1968 végén történt, hogy feleségem a vásárlásból jött haza, én meg érdeklődve néztem, mit hozott. Amint kirakta, megkérdeztem, ez így kompletten mennyibe kerül? Mondja: 310 Ft. Ez a pár vacak dolog? Te igen sokat költesz mostanában, pedig tudod, mire spórolunk. Akkor máskor menjél te, mert neked biztosan olcsóbban adják az árukat. Hát így kezdődött a mi háztartási statisztikánk vezetése. Mert mikor a jogot rámruházták, csak úgy láttam biztosítva a szövetkezeti lakásra való első befizetést, ha ezentúl felírjuk egy füzetbe, mire mennyit költünk és azt is miből. Az új évtől felfek-

tettem a "nagykönyvet", és naponta beírtam göngyölvítve a "költészetet". A tét igen magas volt, 15 hónap alatt 22 ezer forintot kellett megtakarítani. Mint a Csepel Autógyár értékesítési előadója, 2300 Ft volt a fizetésem, ebből a nettó 2150-2200 között mozgott. Feleségem, a BUKEKSZ (ma Duna Csokoládégyár) anyagkönyvelője, 1400 Ft fizetéssel rendelkezett. Gyermeünk ekkor 3 éves múlt.

Valahogy összejött a kívánt összeg, megkaptuk a lakást, s 1970 közepétől megkezdtük a 30 évre szóló törlesztést és az új életet. A "nagykönyv" vezetése megmaradt, s azóta is naponta pontosan fillerre írom a bevételt, kiadást. Ezt a húsz évet tartalmazza ez a kis "tanulmány" a számok segítségével, abból a célból, hogy azoknak jelentsen eligazodást, akik nem vezettek füzetet, csak bevételezték és kiadták pénzüket. Jó alkalom az összehasonlításra, hogy egy majdnem négytagú család évente mire költi a pénzét. (A "majdnem" szó azt jelenti, hogy az indulásnál a család 3 fős volt, majd a második gyermek 1972-ben történt belépése négytagúvá tette, a feleségem 1980-ban bekövetkezett halálával ismét háromtagúra szűkült. Második keresőnek előlépett a közben felnőtt fiú, bár neki a kötelező hazaadási kötelezettsége igen alacsony.)

A kiadási rovatok azonos tartalommal rendelkeznek 1969-től, így az összehasonlítás biztosított. Még annyi tartozik a bevezetőhöz, hogy a gyári beosztásaim alapján a fizetésem felfelé törekedett és az induló 2300 Ft-ról jelenleg (1989 elején) bruttó 17 ezer Ft, a kereset pedig 23000-23500 Ft között mozog havonta. Természetesen az adó és a nyugdíjjárulék ebben a kategóriában megteszi a magáét, a levonás tekintélyes. A keresethez járul még az egy gyerekre fizetett családi pótlék (jelenleg 1450 Ft) és az árvaellátás (havi 2580 Ft). Ebből gazdálkodom úgy, hogy jut és marad is. Velem született jó szívem igen hajlamos az ajándékozásra, és ez meglátszik az évvégi megtakarításon.

A kiadási rovatok tartalmát az 1. sz. melléklet tartalmazza. Az egyes rovatok nem tudományos alapon lettek kialakítva, hanem a gyakorlat hozta így. Húsz évvel ezelőtt nem gondoltam, hogy egyszer ezt megírom, és ezért olyan a rovatok tartalma, amilyen. Hogy mégis közreadom, abban csak az dominál, hogy egy spontán kialakult szerkezet miként alakul húsz év alatt, ez rajtam kívül másokat is érdekelhet.

A háztartás bevételei 1969-88 között

A család nettó bevétele több forrásból tevődött össze az elmúlt húsz év során. Legdöntőbbek a munkaviszonyból származó bevételek, ez 77,0 %, az állami hozzájárulás (családi pótlék, árvaellátás) 12,1 %, míg a többi 10,9 %-ot tett ki. A bevételek forrás szerinti részesedése az alábbi táblázatba foglalható.

Családi nettó bevételek források szerint

Sorszám	Megnevezés	Ft	Megoszlási %	Megjegyzés
1.	Feleség révén	262861	8,10	1969-80-ig
2.	Férj révén	2.024396	62,40	
3.	Családi pótlék	164700	5,07	
4.	Árvaellátás	229180	7,06	1980-tól Ip.tan.isk.
5.	Ösztöndíj fiú révén	8330		
6.	Kereset fiú révén	211754	7,20	
7.	Katonai ellátmány	13500		
8.	Ösztöndíj leány révén	1040	0,10	Szakköz.isk.1980 Szünid.1987.
9.	Kereset leány révén	2356		
10.	Biztosításból	50680	1,56	
11.	Családtól	40909	1,26	
12.	Háztész eladásból	70000	2,16	1986-87-ben
13.	Egyéb*	164947	5,09	
Összesen:		3.244653	100,00	

A bevételek éves, ötéves bontását, a bázis és láncindexeket és a megoszlást az ötéves ciklusokban a 2. sz. melléklet tartalmazza. A bevétel 70,6 %-a a második 10 évből származik és ez lehetett volna még több is, de a fiú katonai szolgálata miatt cca 100 eFt kiesett.

A bevétel átlagszámait különböző megvilágításban.

	Ft	%
Összes nettó bevétel:	3.244653	100,00
éves átlag:	162233	
havi átlag:	13519	
napi átlag:	444	
1969-78	954820	29,42
éves átlag:	95482	
havi átlag:	7957	
napi átlag:	261	

* oktatási díj, napidíj, gyári újság honorárium, totó-lottónyer. stb.

1979-80	2.289833	70,58
éves átlag:	289833	
havi átlag:	24152	
napi átlag:	627	

Bevétel öt éves bontásban

	Ft	havi átlag Ft
1969-73	367494	6275
1974-78	578326	9639
1979-83	925825	15430
1984-88	1.364008	22733

A bruttó bevételeket 1988-ig csak a nyugdíjjárulék terhelte, míg tavaly belépett az SZJA és a vele együtt végrehajtott bruttószítés.

Megvizsgáltam az 1978-87 közötti tíz évet, hogy mennyi volt a levont járulék összege. Összesen 1399,8 eFt adóköteles kereset után tíz év átlagában 10,6 % levonást alkalmaztak 148,6 eFt értékben. Az 1988-as adóköteles keresetem után levontak 32663 Ft nyugdíjjárulékot és 66804 Ft SZJA előleget. A bruttószítés nyomán visszakaptam 44148 Ft-ot, így az SZJA előleg csak 22656 Ft, a nyugdíjjárulékkal együtt 55319 Ft, ami az 1987 évi 23557 Ft levonással szemben 31762 Ft-tal több, havi 2606 Ft-tal. A nettó keresetem azért nem csökkent, mert kaptam bérfejlesztést, prémiumtöbbletet és a világbanki anyagok kidolgozásáért célprémiumot és jutalmat. Az 1987. évi levonási százalékkal szemben, mely 12,5 %-os volt, az 1988. levonás százalékban kifejezve 20,2 %, vagyis a növekedés 7,7 %-ot jelentett.

A családi bevétel 1987 évhez képest 20,5 %-kal emelkedett 1988-ban, elsősorban a fiú újbóli munkábaállása miatt. Viszont a kiadás nagyságrendje alig maradt alatta, így a megtakarítás az 1987. évi szinthez képest alig növekedett. A húsz év alatt bevételezett közel 3,25 MF nem lehet tipikus, döntően játszott közre a vezetői hierarchiában való előmenetelem, majd a vállalatnál az utóbbi időben bevezetett prémiumrendszer. A bevétel ilyen szintje mellett nincs hétvégi házam, telkem, jelenleg 1985-től gépkocsim sincs. Ennek okaira a kiadásoknál visszatérek.

A háztartás kiadásai 1969-1988 között.

A családi kiadásokat az 1. sz. mellékletben felsorolt tartalommal összesítettem. Négy fő csoportot képeztem az alábbiak szerint:

I. Létszükségleti kiadások:

1. élelem, 2. lakás, 3. ruházkodás, 4. háztartási, 5. villany, víz, gáz, fűtés, 6. utazás.

II. Szükséges kiadások

7. bútor, 8. szgk, 10. újság, lottó, totó, 13. társadalmi szervezetek tagdíja, 14. orvos, 15. könyv, 16. posta, 17. fodrász, borbély, 19. biztosítás, 21. sporttámogatás, 22. teho.

III. Mérsékelhető kiadások

9. szórakozás, 11. ajándék, 12. ital, 18. fénykép.

IV. Egyéb kiadások

Ebbe tartozik a 20-as (sírkő) is, ami már nem növekszik.

A négy csoport szerint felmért kiadások:

	Ft	%
I.	1.833677	57,06
II.	538216	16,75
III.	771404	24,01
IV.	70005	2,18
Össz.	3.213302	100,00

A kiadások éves, ötéves bontását, a bázis és láncindexeket és a megoszlást az ötéves ciklusokban a 3. sz. melléklet tartalmazza.

A kiadás átlagszámait különböző csoportosításban:

	Ft	%
Összes kiadás:	3.213302	100,00
éves átlag:	160665	
havi átlag:	13389	
napi átlag:	440	
1969-78	926968	28,85
éves átlag:	92696	
havi átlag:	7725	
napi átlag:	254	
1979-88	2.286334	71,15
éves átlag:	228633	
havi átlag:	19053	
napi átlag:	626	

Kiadás ötéves bontásban:

	Ft	havi átlag Ft
1969-73	359496	5992
1974-78	567472	9458
1979-83	948917	15815
1984-88	1.337417	22290

A 4. sz. mellékletben a kiadás került megbontásra a 23 tényező szerint és az összesen adatból éves, havi napi átlagok vannak feltüntetve.

A kiadási tételek tételes elemzése

I. 1. *Élelem:* az összes bevétel 27,61 %-át fordítottuk élelemre. Az összes kiadás legnagyobb tételét (27,88 %-a) képezi a közel 900 eFt-os élelmiszerköltség. Az induló év 16506 Ft-os kiadási tétele 1988-ra 4,5-szörösére, 75105 Ft-ra nőtt. E kiadási tétel fejlődése csaknem egyenletes – három év kivételével, amikor visszaesés mutatkozik az előző évhez – és rendkívül dinamikus. Ötéves ciklusokban a növekedés a következő:

	Ft	% bázis	lánc %
Bázis:			
1969-73	104709	100,00	100,00
1974-78:	179539	171,46	171,46
1979-83:	249788	238,55	139,12
1984-88:	362019	345,73	144,93
Összesen:	896055	–	–

A család létszáma a 20 év során változott, 1969-72-ig 3 fő, 1972 májusától 1980 júniusáig 4 fő, a feleség halála óta ismét 3 fő. A húsz év átlagszáma 3,33 fő, beszámolva a fiú 18 hónapig tartó katonai idejét is. A létszámváltozáson felül befolyásolta az élelemkiadásokat a megvásárolt áruφέleségek szerkezetének megváltozása a minőségi termékek irányába, valamint a folyamatos árnövekedés, mely kihatott a munkahelyi, iskolai étkezésre, valamint az étteremben fogyasztott élelemre is.

Az 1972-es évről részletes kimutatást készítettem – mivel kaptam egy háztartási naplót –, melyben az élelemre fordított költség megbontásra került hús, tej, kenyér, cukor, zöldség, fűszer és egyéb féleségekre is.

Az éves élelemkiadás a következő részekre oszlott meg a táblázat alapján:

	Ft	%
Élelem:	24213	100,00
ebből: óvodai bef.	2451	1012
- zsíradék, hús, hentesáru:	5835	24,10
- tej, tejtermék, tojás:	4074	16,82
- kenyér, péksütemény:	1974	8,15
- cukor, liszt, burgonya:	1495	6,17
- zöldség, gyümölcs:	2903	11,99
- fűszer és egyéb élelem:	5471	22,59

A fenti százalékos értékeket nem lehet kivetíteni a többi évre, de valószínűleg a szerkezet túl lényegesen nem módosult. Az utóbbi öt év élelemre fordított átlaga lényegesen eltér még a megelőző öt évtől is.

Élelem:	
1984-88	362019 Ft
éves átlag:	72404 Ft
havi átlag:	6034 Ft,

míg az 1979-83 évek átlaga 49958 Ft (havi 4163 Ft), tehát a növekedés 44,9 %-ot tesz ki. Várhatóan 1989-től is jelentősen fog növekedni az élelmiszerek ára, ezért az 1988-as 6259 Ft-os havi átlag emelkedni fog, mert a létszám most stabil, a második gyerek is már felnőttként számít a maga tizenhat és fél évével és az élelemkiadásokon nem akarunk spórolni. Már hosszú évek óta hétköznap nem főzök meleg ételt, csak szombat-vasárnap, ünnepnap, a többi napokon az üzemben, munkahelyen, iskolában ebédelünk és a reggeli, vacsora hideg. Természetesen ettől vannak eltérések is.

2. *Lakás:* az összes kiadás 4,82 %-át fordítottuk a lakásra. A megvásárlásnál befizetett 20,7 eFt előleg után 30 éven keresztül folyik a törlesztés havi 351 Ft értékben, melyből 25 a biztosítás. Ez egy stabil költség, havi rendszerességgel történik a befizetés, 2000. II. n. évig. Évente az alábbi összegek kerülnek kifizetésre:

- törlesztés:	3912 Ft
- biztosítás:	300 Ft
- közös költség:	2400 Ft
- felújítási alap:	2400 Ft

Összesen:	9012 Ft
-----------	---------

Ez az összeg az 1988-as kiadás 2,84 %-át jelentette. A lakásáruk rohamos emelkedése folytán az 1970-ben összesen 138 eFt-ért vett szövetkezeti lakás ára 10-11-szeres értéket képvisel jelenleg. A feleség halála után a fele rész a gyerekek tulajdonába került, így az értékesítés csak közös akaratral volna lehetséges.

3. *Ruházkodás:* húsz év alatt az összes kiadás 7,25 %-a volt a ruházkodásra fordított összeg. Itt is a második 10 év a jelentősebb, erre esik a felhasználás 62,0 %-a. Magamra keveset költök, elsősorban a gyermekeim részesülnek "ruhapénzben" és különösen a leány. Ő jelenleg a ruházati szakközépiskola harmadikos tanulója, így a ruháit maga varrja, csak az anyagra költünk. Ezzel remélhetőleg a ruházkodásra fordított költségek az 1988-as 14,0 eFt körül fognak mozogni.

4. *Háztartási:* az összes kiadás 8,50 %-át fordítottuk a háztartás vitelére. Igen heterogén költségtényező, ezért a nagyobb tételeket külön kiemeltem:

Összes háztartásra fordított összeg:	273221 Ft
ebből:	
- új háztartási gépek (tv, rádió, mosógép, porszívó, magnó, hajszárító, ventilátor)	66303 Ft
- camping felszerelés:	6400 Ft
- telefon, tv. díjak* rádió stb.	45248 Ft

(*- ebből telefon 73,0 %, tv 23,8 %, rádió és egyéb 3,2 % költségmegosztást mutat)

A kiemelés az összköltség 43,2 %-át jelenti, míg a fennmaradó 56,8 %-ot (155270 Ft) fordítottuk a többi tényezőre. Ebből is nagy értéket képviselnek a mosó- és tisztítószeres, a lakás időnkénti festése, az iskola és írószerek.

Az első tíz évben a költség 36,6 %-a került felhasználásra, a többi 1979-től. Továbbra is várható a 8-9 % közötti felmerülés.

5. *Villany, víz, gáz, fűtés:* az összes húsz évi költség 2,74 %-át teszi ki. Tényezőnként:

- villany	16,80 %
- melegvíz	21,20 %
- gáz	7,21 %
- fűtés	52,92 %
- egyéb	1,87 %
Összesen:	100,00%

A beköltözés utáni első teljes évben 1971-ben és 1988-ban fizetett összegek összehasonlítása:

	1971	1988	Index %
	Ft	Ft	
- villany	638	1389	217,71
- melegvíz	590	1821	308,64
- gáz	264	540	204,54
- fűtés	1569	4538	289,22
Összesen:	3061	8288	270,76

Érzékelhető, hogy a növekedés közel háromszoros, de a minőség ezzel nincs arányban. A melegvíz többször csak langyos, a fűtés hőfoka 1971-ben havi 260 Ft-ért 27 fok volt, ez 1988-ban havi 756 Ft (a fűtési időnyre számolva) 20-21 fokért. Ez látványos változást takar.

6. *Utazás* : az összes költség 5,85 %-át teszi ki az utazásra fordított összeg húsz év alatt.

Ebből stabil kiadás az utazási bérletekre fordított pénz, míg a többi esetlegesen merült fel. Az utóbbi öt évben az egyes utazási fajtákra fordított összegek:

- gyári busz költsége:	5,85 %
- bérletek:	26,79 %
- vonat:	19,78 %
- taxi:	47,58 %
Összesen:	100,00

A taxiköltség a kocsit eladása után futott fel, de már mérséklésre került. Az összes utazási kiadás 74,3 %-a az utóbbi tíz évben merült fel, ebbe belejárt az emelés és az utazások gyakoriságának emelkedése.

II. csoport:

7. *Bútor*: az összes kiadás 2,20 %-a a bútorra fordított összeg. A kiadás elkerülhetetlen volt, mert a berendezés alapbútorai a házasságkötés óta változatlanok voltak, szükség volt a cserére.

8. *Személygépkocsi*: az összes kiadáson belül 2,26 %-os értéket képvisel a használtan vásárolt jármű. A jogosítvány megszerzése után derült ki, hogy nem élvezem a vezetést, túlságosan megszoktam a "gyalogosi" státust, így

a barátok használták és az üzemanyagot is ők fizették. Rövid két és fél év után eladásra került viszonylag kevés veszteséggel.

10. *Újság, lottó, totó:* az összes kiadás 3,32 %-át fordítottuk újságra, lottóra, totóra. A belső megoszlás teljesen szabályos: 1/3 rész a totó, lottó, míg 2/3 rész az újság. Gyermekkorom óta szenvedélyes újságolvasó vagyok, ezért veszem az újságok "tömkelegét". A lottó, totó csak kiadást jelent, bevétel igen minimális. Újsággyűjteményemben 1954 óta megvan az összes Képes Sport, 1957 óta az Ország-Világ, a Ludas Matyi és Magazin, naponta veszem a Népszabadságot, Népsportot és a hetente megjelenő új és újabb kiadványokat.

13. *Társadalmi szervek tagdíja:* az összes kiadás 2,81 %-át teszi ki a kifizetett tagdíjak összege.

Belső szerkezete szerint %

- párttagdíj	71,81
szakszerv.tg.(feleség is)	23,61
- egyéb: GTÉ, MHSZ, MKT, Bp.Honv. pártolótagság, Autóklub stb	4,58

Összesen: 100,00

A két fő tagdíjforma az alapbérrel és a keresettel szinkronban emelkedik, így mértéke ellen nincs óvásom. Ha több lenne a levonás, biztos többet tudtam volna költeni a többi rovaton is.

14. *Orvos:* az összes kiadás 0,75 %-át jelenti. Felmerülése 1972-ben kezdődött, a leány születése után fogadtunk gyermekorvost, aki rendszeresen kijárt a lakásra. Később feleségem betegsége miatt fizettünk ilyen címen. Halála után orvosi költség nem merült fel.

15. *Könyv:* az összes kiadás 2,39 %-a került ki ezen a tételen. Az éves átlag 3840 Ft, jól kifejezi a vásárlások ütemét. Először csak magam, később a fiú is "beszállt" a vételbe, mivel jelenleg is a könyvszakmában dolgozik. A könyvek minden "formáját" vesszük, de ez is kezd drága mulatsággá válni. A vásárolt könyveket olvassuk is.

16. *Posta:* az összes kiadás 1,00 %-a merült fel ezen a címen. Igen nagy levelezést folytatok kül- és belfölddel. A levélfeladások ugyancsak drágulási tendenciát mutatnak, így várhatóan nem mérséklődik a felmerülés. Egy karácsony vagy húsvét többszáz forintba került (1988. december postaköltsége 701 Ft), de növeli a postaköltséget a rendes és a mini érettségi találkozók szervezése is. Elenyésző a postásnak fizetett borraivaló.

17. *Fodrász, borbély*: az összes kiadás 0,36 % merült fel 20 év alatt ilyen munkák honorálására. Az utóbbi időben jelentősen drágult a férfi hajvágás tarifája is, a leány itthon készíti a frizuráját.

19. *Biztosítás*: az összes kiadás 1,48 %-át költöttük a különböző biztosítási formákra.

Évi 1800 Ft a saját csébjé, a fiú életbiztosítása 888 Ft, csébjé 960 Ft, lakásbiztosítás 300 Ft. Ezeket szükséges kiadásnak ítélem a jövő érdekében.

21. *Sporttámogatás*: az összes kiadás 0,11 %-a e tétel. A gyári sportkör működéséhez való hozzájárulás az évi 240 Ft, amit jelenleg fizetek.

22. *TEHO*: 1987-ben fizetett egyszeri tanácsai támogatás százalékosan nem értékelhető.

III. csoport

9. *Szórakozás*: az összes kiadás 2,20 %-a merül fel üdülés, szórakozás, sport címen. A kiadás 20 év alatt igen alacsonynak tekinthető, mert döntő részét az üdülésekre fordítottuk. A család tagjai igen mérsékeltek a szórakozásban. Az utóbbi években a leány révén merült fel időnként mozi, disco, a fiú részéről kempingezés, részemről üdülés. Azért soroltam mégis ezt a kiadási fajtát a mérsékelhetőkhöz, mert szükség esetén itt lehet fogni évente 1-2 ezer forintot.

11. *Ajándék*: az összes kiadás 14,54 %-a ment el ajándék, virág, játékokra. Itt is a második 10 év az erősebb 80,1 %-os értékkel. A második legkritikusabb kiadási tétel. Már a bevezetőben utaltam rá, hogy igen szeretek ajándékozni, és erre az anyagi lehetőségem az utóbbi 10 évben nyújtott fedezetet. A családi karácsonyi ajándékozásokon mindig többszörösét költöm, mint amit kapok. Továbbá feleségem halála után szabadabb életet élek, és ez is növeli a rovat mennyiségét. Az e címen való kiadást mérsékelni fogom, mert az 1988. évi közel 50 eFt kiadást már nem tudom megismételni.

Az 1979-től elköltött közel 375 eFt alapot nyújtott volna valamilyen tartós beruházásra, ha nem ajándékozom el.

12. *Ital*: az összes kiadás 6,95 %-át fordítottuk italra. A legkritikusabb kiadási tétel. Megítélése igen vegyes érzésekkel történhet. Az az ital-mennyiség értéke tartozik ide, amit nem otthon fogyasztunk el. Ennek 88,63 %-a az utóbbi 10 évre jut. Folyamatos növekedésébe belejátszik az italárak időnkénti drasztikus emelése, a fiú második fogyasztóként való belépése a katonaság idején, a baráti kapcsolatok bővülése. Mérséklően hatott a gyárban történt névnapozás teljes elsorvasztása. Ma sem iszunk többet kollégáimmal, mint 10 éve, csak az árak igen megnöttek. Törzshelyünkön egy üveg sör a belvárosban 45-50 Ft, 1/2 deci konyak, vodka 35-40 Ft, így most már igen vgyázunk a mennyiségre. A havi kiadás 1000-1500 Ft-tal mérsékelhető, ha

az otthoni fogyasztásra térünk át. Megemlíthető még, hogy a felmerült költség 10 %-a borralalóként került kifizetésre. Dohányra és kávéra nem költöttem, mert nem dohányzom és nem kávézom.

18. *Fénykép*: az összes kiadás 0,29 %-a. Felmerülése esetleges, viszont már egy színes kép 19-20 Ft-ba kerül.

IV. csoport

20. *Sírkő*: az összes kiadás 0,47 %-a. Egyszeri felmerülés volt a szomorú haláleset után.

23. *Egyéb*: az összes kiadás 1,70 %-a. Igen sok tényezőből tevődik össze, felmerülésük nem szükségszerű. Többnyire saját elhatározás után kellett fizetni pl. gk.vez. tanfolyam díj. Húsz év alatt nem tekinthető soknak az 54721 Ft, bár megítélés kérdése.

Az 5. sz. melléklet tartalmazza a kiadásokat növekvő értékük alapján. A 6. sz. mellékletben a mérleget állítottam be, míg a 7. sz. melléklet az élelem költségét elemzi, a 9. sz. melléklet az élelem százalékos arányát mutatja. Az összesített mérleg (6. sz. melléklet) alapján megállapítható, hogy elsősorban az ajándékozás rovat volumene miatt a megtakarítás minimális, míg a teljes bevétel 1 %-át sem éri el (0,96 %). Ezért csak magamat, a gazdálkodót marasztalhatnám el, de erre nem kerül sor, mert tudatosan cselekedtem. A folyamatos, 20 éven keresztül történő regisztrálásnál nem hallgattam el semmit, bármilyen címen történt a kiadás, de a bevétel is. Naponta pár percet fordítottam a beírásra, havonta egy órát a táblázatba való átírára és szelektálásra, míg év végén a mérleg elkészítésre 2-3 órát, kéziszámlógéppel végezve a műveletet.

A statisztikakészítés előnyeként könyvelem el:

- naprakészen ismerem anyagi helyzetünket;
- a család életszínvonal-alakulásának legdöntőbb része, a bér állandó felügyelet alatt van;
- az összehasonlítás alapján mérhetőek a bevételek és kiadások a korábbi évekhez;
- másoknál tisztábban látom az árak alakulását, a saját és a család többi tagjainak bevételeit és a kiadásokat;
- megismertem, hogy mely kiadási tételeket lehet mérsékelni.

A felsorolt előnyök miatt nem hagytam abba 1989 elején sem és tovább vezetem a statisztikát.

Az elmúlt húsz év során tervet nem készítettem, nem csináltam magamnak kötelező előírásokat. Ennyi adat birtokában, megismerve a tendenciákat, készíteni fogok egy kiadási elképzelést, melyhez az alapinformációkat a 8. sz. mellékletben foglaltam össze. Ebben a megtakarítási előirányzat 65 eFt lesz, ami több mint duplája az eltelt 20 év megtakarításának.

A kiadási rovatok tartalmi elhatárolása

1.. Élelem:

- hétközi, szombat-vasárnapi szükséglet,
- munkahelyi ebéd befizetés,
- bölcsőde, óvoda, napközi befizetés
- (az otthoni környezetben

elfogyasztott italt is tartalmazza, továbbá az étteremben lefogyasztott ételem árát is).

2. Lakás:

- lakásvétel (szövetkezeti 1970), törlesztés, közös ktgs, felújítási alap

3. Ruházkodás:

- új vétel (ruha, cipő, stb.) javítás

4. Háztartási költség:

- új háztartási gépek vétele,
- edények,
- gyógyszerek,
- mosószerek, patyolat,
- írószerek, ápisz áruk,
- tv, telefon, rádió díj, Gelka átalány,
- karácsonyfa és díszek,
- minden más háztartási cikk (elemek, gyufa, gyertya, tüzelő

1969-ben stb.) (minden olyan cikk, ami a háztartás viteléhez szükséges).

5. Villany, víz, gáz, fűtés:

- villanyáram, gáz,
- melegvíz,
- fűtés

6. Utazás:

- utazási bérletek,
- vonat, repülő, hajó, taxi, gyári busz díjak

7. Bútor:

- vásárolt bútorok ára

8. Személygépkocsi:

- gk. vásárlás,
- átírás költsége

9. Szórakozás:

- üdülés díja,
- színház, mozi, discó,
- sportmérkőzés jegyei,
- campingezés

10. Újság, lottó, totó:
 - napi, heti, havi lapok,
 - egyedi kiadványok,
 - lottó, totó
 11. Ajándék:
 - családtagok és más személyek részére adott rendszeres és alkalmi ajándékok,
 - virág - név, születésnap, temető,
 - játékok
 12. Ital:
 - szórakozóhelyeken és más helyiségekben társaságban elfogyasztott ital, saját és 18 éves korától a fiam részéről.
 13. Társadalmi szervek:
 - pártbélyeg,
 - szakszerv. bélyeg,
 - GTE tagdíj,
 - és más egyesületek tagdíja
 14. Orvosi költség:
 - feleség és gyerekek orvosi ellátásáért fizetett összeg.
 15. Könyv:
 - vásárolt könyvek ára
 16. Posta:
 - postai lapok, levelek díja,
 - csomagfeladás, kiváltás,
 - távirat
 17. Fodrász, borbély:
 - hajvágás, frizurakészítés ára
 18. Fénykép:
 - családi és egyéb fényképek
 19. Biztosítás:
 - CSEB, lakás, casco, életbiztosítás
 20. Sírkő:
 - feleség halála után sírkőállítás ára
 21. Sporttámogatás:
 - gyári sportkörnek fizetett rendszeres támogatás
 22. TEHO:
 - 1987. évi tanácsi hozzájárulás
 23. Egyéb:
 - minden más a felsoroltakon kívül, amire költséget fordítottam.
- (Pl. gk. vez. tanfolyamok díja, szgk. javítás, gyógyászati segédeszközök, isk. tanfolyami befizetések, magnókazetták, átírási illeték, OTP kamatok stb.)

A bevételek évenkénti és ötévenkénti bontása, bázis és láncindexek

Sorsz.	Év	Bevétel*	Bázis index %	Láncind.%	Megoszlási %
1.	1969	53846	100,00	100,00	
2.	1970	82306	152,85	152,85	
3.	1971	73966	137,36	89,86	
4.	1972	83291	154,68	112,60	
5.	1973	83085	154,30	99,75	
					11,60
376494					
6.	1974	87982	163,39	105,89	
7.	1975	107006	198,72	121,62	
8.	1976	120269	223,35	112,39	
9.	1977	124264	230,77	103,32	
10.	1978	138850	257,78	111,70	
					17,82
578326					
11.	1979	150284	279,09	108,26	
12.	1980	179575	333,49	119,49	
13.	1981	163291	303,25	90,93	
14.	1982	271626	504,44	166,34	
15.	1983	161,049	299,09	59,29	
					28,54
925825					
16.	1984	218591	405,95	135,72	
17.	1985	277982	516,25	127,16	
18.	1986	280491	520,91	100,90	
19.	1987	266191	494,35	94,90	
20.	1988	320753	595,68	120,49	
					42,04
1.364008					
Összesen: 3.244653					100,00

* az infláció hatása mutatkozik a közel hatszoros növekedésben, mértékét számszerűsíteni nem állt módomban.

A kiadások évenkénti és ötvenkénti bontása, bázis és láncindexek

Sorsz.	Év	Kiadás	Bázis index %	Láncindex %	Megoszlási %
1.	1969	45316	100,00	100,00	
2.	1970	75369	166,31	166,31	
3.	1971	72842	160,74	96,64	
4.	1972	78545	173,32	107,82	
5.	1973	87424	192,92	11,30	
					11,19
		359496			
6.	1974	89317	197,09	102,16	
7.	1975	107797	237,87	120,69	
8.	1976	112276	247,76	104,15	
9.	1977	122195	269,65	108,83	
10.	1978	135887	299,86	111,20	
					17,66
		567472			
11.	1979	152819	337,22	112,46	
12.	1980	168956	372,83	110,55	
13.	1981	163962	361,81	97,04	
14.	1982	269785	595,34	164,54	
15.	1983	193395	426,76	71,68	
					29,53
		948917			
16.	1984	193210	426,36	99,90	
17.	1985	247289	545,69	127,98	
18.	1986	313858	692,59	126,91	
19.	1987	266650	588,42	84,95	
20.	1988	318410	698,23	118,72	
					41,62
		1.337417			
Összesen:		3.213302			100,00

A kiadás szerkezete és az átlagok 1969-88.

Sorsz.Megnevezés	Összeg Ft	Éves átl. Ft	Havi átl. Ft	Napi átl. Ft	
1. Élelem	896055	44803	3733	123,0	
2. Lakás	155078	77548	646	-	x
3. Ruházkodás	232924	11646	970	-	x
4. Háztartási	273221	13661	1138	37,0	
5. Vill.víz.g.f.	88182	4409	367	12,0	
6. Utazás	188217	9411	784	26,0	
7. Bútor	70929	3546	-	-	x
8. Szék.	72705	-	-	-	x
9. Szórakozás	70933	3547	295	9,7	
10. Újság, totó,lotto	106719	5336	445	14,6	
11. Ajándék	467276	23364	1947	64,0	
12. Ital	223591	11179	932	30,6	
13. Társ.sz.tg.	90473	4524	377	-	x
14. Orvos	24119	1206	-	-	x
15. Könyv	76804	3840	320	-	x
16. Posta	32357	1618	135	-	x
17. Borb.fodrász	11876	594	49	-	x
18. Fénykép	9604	480	-	-	x
19. Biztosítás	47824	2391	199	-	x
20. Sírkö	15284	-	-	-	x
21. Sporttám.	3710	185	15	-	x
22. TEHO	700	-	-	-	x
23. Egyéb	54721	2736	228	-	x
Összesen:	3.213302	160665	13389	440	

x=napi vagy más átlagnak nincs értelme

A kiadások megoszlása értéknagyság szerint

Sorsz.Megnevezés	Ft	%
1. Élelem	896055	27,88
2. Ajándék	467276	14,54
3. Háztartási	273221	8,50
4. Ruházkodás	232924	7,24
5. Ital	223591	6,95
6. Utazás	188217	5,85
7. Lakás	155078	4,82
8. Újság,lottó,totó	106719	3,32
9. Társ.sz.tg.	90473	2,81
10. Villany,víz,gáz.f.	88182	2,74
11. Könyv	76804	2,39
12. Szgk.	72705	2,26
13. Szórakozás	70933	2,20
14. Bútor	70929	2,20
15. Egyéb	54721	1,70
16. Biztosítás	47824	1,48
17. Posta	32357	1,00
18. Orvos	24119	0,75
19. Sírkő	15284	0,47
20. Fodrász	11876	0,36
21. Fénykép	9604	0,29
22. Sporttámogatás	3710	0,11
23. TEHO	700	0,00
Összesen:	3.213.302	100,00

A háztartási bevételek és kiadások mérlege

	Nettó bevétel Ft	Kiadás Ft	Egyenleg Ft
1969-88	3.244653	3.213302	+31351

Ötévenként:

1969-73	376494	359496	+16998
1974-78	578326	567472	+10854
1979-83	925825	948917	-23092
1984-88	1.364008	1.337417	+26591

Az időtényező alakulása: eltelt

1969-88-ig	20	év
	240	hónap
	7305	nap

Egy napra eső megtakarítás: 4,30 Ft.

Az első és utolsó év bevétel, kiadás egyenlege

	Bevétel Ft	Kiadás Ft	Egyenleg ± Ft
1969	53846	45316	+8530
1988	320753	316410	+4343
Index %	595,68	698,23	

Az élelem kiadások évente és az egy főre jutó átlagok

Sorsz.	Év	Kiadás	Havi átl.Ft.	Napi átl.Ft.	Egy fő 1 napra jutó átl.Ft
1.	1969	16506	1375	45,2	15,0
2.	70	16286	1357	44,6	14,9
3.	71	19260	1605	52,8	17,6
4.	72	24213	2018	66,0	18,8
5.	73	28444	2370	77,9	19,5
6.	74	33128	2761	90,8	22,7
7.	75	33542	2795	91,9	22,9
8.	76	34822	2902	95,0	23,8
9.	77	37505	3125	102,7	25,7
10.	78	40542	3378	111,0	27,8
11.	79	46837	3903	128,0	32,0
12.	80	47860	3988	131,0	37,4
13.	81	53311	4442	146,0	48,7
14.	82	49775	4148	136,0	45,3
15.	83	52005	4334	142,0	47,3
16.	84	60719	5060	166,0	55,3
17.	85	73823	6152	202,0	67,3
18.	86	75048	6254	206,0	68,7
19.	87	77324	6444	212,0	96,4
20.	88	75105	6259	205,0	85,4
Összesen:		896055	3733	123,0	37,3

A jelenlegi bevételek mellett a havi szükséges kiadások 1989-re

Kötelező befizetések:	Ft 1990-ben. (jan.)	
1. - lakástörlesztés:	326	326
- közös ktgs, felújítási alap	400	500
2. - fűtés (évi keresetből 1 óra számolva)	356	525
3. - villany, melegvíz, gáz (1 óra)	315	425
4. - biztosítás	330	330
5. - utazás (bérlet,gy.busz)	480	880
6. - társ. sz. tagdíj	688	700
7. - sporttámogatás	20	20
8. - telefon, tv	320	480
Összesen:	3235	4186

Szükséges kiadások:

(1987-88-as szinten)

- élelem	6000	8250
- ruházkodás	1000	1500
- háztartás	1000	1500
- újság*,lottó, totó	680	1400
- könyv	200	400
- posta	150	2500
- borbély, fodrász	50	75
	9080	15625

Mindösszesen:

12315	19811	160,9 %
-------	-------	---------

• új áron számolva

Az élelem költség bázis és láncindexei

Sorsz.	Év	Élelem kiadás Ft	Bázis index %	Lánc index %
1.	1969	16506	100,00	100,00
2.	1970	16286	98,67	98,67
3.	1971	19260	116,68	118,26
4.	1972	24213	146,69	125,71
5.	1973	28444	172,32	117,47
6.	1974	33128	200,70	116,46
7.	1975	33542	203,21	101,24
8.	1976	34822	210,96	103,81
9.	1977	37505	227,22	107,70
10.	1978	40542	245,61	108,09
11.	1979	46837	283,75	115,52
12.	1980	47860	289,95	102,18
13.	1881	53311	322,97	111,38
14.	1982	49775	301,55	93,36
15.	1983	52005	315,06	104,48
16.	1984	60719	367,86	116,75
17.	1985	73823	447,24	121,58
18.	1986	75048	454,67	101,65
19.	1987	77324	468,45	103,03
20.	1988	75105	455,01	97,13
Összesen:		896055	-	-

10. sz. melléklet

Kiegészítés: 1989. évi adatok

A háztartás nettó bevételei 1989. évben:

	Ft/év	Ft/hó	Megoszlási %
- saját réven:	244.903	20.408	59,38
- családi pótlék:	22.750	1.896	5,51
- árvaellátás:	39.080	3.257	9,47
- fiú keresete:	88.851	7.404	21,54
- leány ösztöndíja:	4.880	407	1,18
- egyéb bevételek:	11.902	992	2,88
Összesen:	412.366	34.364	100,00

A nettó bevétel 1988. évhez viszonyítva 28,6 %-kal emelkedett, elsősorban a beosztásomban történt változás miatt, valamint a fiú keresete is növekedett, emelkedett a családi pótlék és az árvaellátás összege is.

Saját bruttó keresetemből levonásba hoztak:

- 37.255 Ft nyugdíjjárulékot
- 107.914 Ft személyi jövedelemadót
- 3.628 Ft szakszervezeti díjat,

mely összegek befolyásolták a végső összeget.

A háztartás kiadásai:

Kiadás megoszlása %-ban - 1989 -

	Ft	%
1. Élelem	98939	26,40
2. Ruházkat	32511	8,67
3. Háztartási	42078	11,22
4. Lakástörl.	9612	2,56
5. Vill, gáz, víz, fűtés	10274	2,74
6. Utazás	21021	5,60
7. Szórakozás	6536	1,74
8. Újság, lottó, totó	17018	4,54
9. Egyéb	136728	35,48
Összesen:	374717	100,00

Egyéb bontás:

10. Társ.szervek tagd.	8526	2,27
11. Orvos	800	0,02
12. Könyv	7021	1,87
13. Posta	2659	0,07
14. Ajándék	69116	18,44
15. Ital	42032	11,21
16. Biztosítás	2914	0,08
17. Sporttám.	240	-
18. Borbély	560	-
19. Egyéb	2860	0,08
Összesen:	136728	35,48

Kiadások bontása – 1989 –

	Év	Hó	Nap
1. Élelem	98939	8245	271
2. Lakás	9612	801	26
3. Ruházkodás	32511	2709	89
4. Háztartás	42078	3506	115
5. Vill, víz, gáz, fűtés	10274	856	28
6. Utazás	21021	1752	57
7. Szórakozás	6536	5545	18
8. Újság, lottó, totó	17018	1418	47
9. Egyéb	136728	11394	374
Összesen:	374717	31226	1027

A kiadási tételek elemzése:

1.1. *Élelem*: az összes bevétel 24,0 %-át költöttük élelemre, az összes kiadásból 26,4 %-ot képvisel ez a tétel. Az 1988. évhez viszonyítva 31,7 %-kal költöttünk többet, ami 23.834 Ft-ot, ez havi +1986 Ft-ot jelent. A növekedés döntő része az áremelésekből adódik, kisebb – cca 10 %-os része – a szerkezet változásából, vagyis a magasabb árat képviselő húsárak vásárlásából.

2. *Lakástörlesztés*: az összes kiadás 2,5 %-át fordítottuk e célra és ez 10,3 %-kal több, mint az előző évi összeg. A növekedést a szövetkezeti lakás közös költségeinek III. hótól való 100 Ft-os havi emelése jelentette.

3. *Ruházkodás*: az összkiadás 8,7 %-át fordítottuk ruházat vásárlására és javítására. Az 1988. évi szintnél ez 18.191 Ft-tal 27,0 %-kal magasabb. Indoka, hogy a fiú a leszerelése után feltöltötte ruhatárát, de a leány és saját magam is cipőt, csizmát, dzsekit újat vásároltunk.

4. *Háztartási*: az összes kiadás 11,2 %-át költöttük a háztartás vitelére. Ez az összeg az előző évinek a 95,7 %-a. Nagyobb tétel volt a loggia beüvegezése, 11 eFt, melegpadló vásárlása 3900 Ft-ért. Ide tartoznak a tv, telefon-díjak, melyek az alábbi összegben jelentkeztek:

- tv-díj	980 Ft	17,2 %
- telefon alapidj	130 Ft	19,9 %
- telefon beszélg.	3480 Ft	61,3 %
- telefon nyilvánt.	90 Ft	1,6 %

Összesen: 5680 Ft 100,0 %

5. *Villany, víz, gáz, fűtés*: az összes kiadás 2,7 %-át költöttük az energiaforrásokra. Az áremelések hatására 1988-hoz viszonyítva +1426 Ft-tal (116,1 %-kal) fizettünk többet az energiáért.

Tényezőként: Megoszlási %

- fűtés	50,56
- melegvíz	20,7
- villany	17,2
- gáz	5,8

6. *Utazás:* az összes kiadás 5,6 %-át fordítottuk utazásra. Ez 107 Ft-tal több, mint 1988-ban. Utazási fajtánként a megoszlási százalék:

- gyári busz	5,4
- bérletek + busz, vill.jegyek	36,2
- vonat	9,5
- taxi	48,6

II. 7. *Újság, lottó, totó:* az összkiadás 4,5 %-át tette ki ez a tétel. Az előző évhez viszonyítva jelentős a növekedés +6521 Ft (62,1 %), amit az áremelés idézett elő.

Fajtánként: %

- újság	61,5
- totó	26,7
- lottó	11,8

8. *Társadalmi szervek tagdíja:* az összkiadás 2,3 %-át jelenti. Az előző évhez képest mindössze +43 Ft-tal fizettünk többet ilyen címen.

9. *Orvos:* az összkiadás 0,2 %-át teszi ki. A leány rövid kórházi kezelése során került kifizetésre.

10. *Könyv:* az összkiadás 1,9 %-át fordítottuk könyvre. Ez +1354 Ft-tal magasabb, mint 1988-ban.

11. *Posta:* az összkiadás 0,7 %-át jelenti, az előző évinél -200 Ft-tal kevesebb.

12. *Borbély:* az összkiadásból mindössze 560 Ft-ot jelent, ami +175 Ft-tal magasabb, mint 1988-ban. A növekedést az áremelés idézte elő.

13. *Biztosítás:* az összkiadás 0,8 %-a, +394 Ft-tal magasabb, mint a megelőző évben.

14. *Sporttámogatás:* az összkiadásból 240 Ft-ot tesz ki hasonlóan az előző évhez.

III.15. *Szórakozás:* az összes kiadás 1,7 %-át jelenti. Ez -6307 Ft-tal alacsonyabb, mint az előző évben.

16. *Ajándék:* az összes kiadás 18,4 %-át teszi ki és ez 19538 Ft-tal magasabb az előző évnél. A növekedés oka a fiú részvétele a karácsonyi ajándékozók között, továbbá a saját szabadabb életem nyomán alakult ki.

17. *Ital:* az összkiadás 11,2 %-át fordítottuk nem otthon fogyasztott italokra. Ez az összeg -7341 Ft. alacsonyabb az előző évinél, ami tudatos csökkentést takar.

IV.18. *Egyéb:* az összkiadás 0,8 %-át teszi. Ez +753 Ft-tal magasabb az előző évnél. Elsősorban az OTP törlesztés jelenti a döntő részét.

Összesítés kiadási csoportonként:

	Ft	%
I. csop.	214.435	57,2
II.csop.	39.738	10,6
III.csop.	117.684 (OTP törl. is)	32,2
IV.csop.	2.860	-
Összesen:	374.717	100,00

Összegzés: az éves bevételek növekedése, a kiadások mérsékelt növekedése lehetővé tette, hogy a megtakarítási célkitűzést, mely 65 eFt volt, teljesítettük, sőt még növeltük. A tényleges megtakarítás 69 eFt. Az 1990. év eleji jelentős áremelések ellenére ez évi megtakarítási célként 100 eFt-ot határoztam meg. A kiadások közül mérsékelni fogjuk az ajándékozást, az italt, szórakozást.

Az SZGTI új kiadványa

Dr. Illés Mária

A gazdasági és jövedelmezőségi számítások alapjai

A könyvet gazdasági szakemberek, mérnökök és egyetemi hallgatók egyaránt haszonnal forgathatják.

Kézikönyvként is használható.

Ára 250,- Ft.

A könyv csak nálunk kapható!

Megrendelhető: SZGTI, 1021. Budapest, Főpatkó út 2-4.

Czabán László

Magyarország nemzetközi pénzügyi helyzete 1982-1989 között

1. Megjegyzések az adatokhoz és értelmezésükhöz

A tanulmány jellegéből adódna úgy gondolom, hogy néhány előzetes megjegyzés szükséges az adatokkal kapcsolatban.

1. A külkereskedelmi mérleg

A külkereskedelmi mérleget a reláció szempontjából kétféle módon publikálják:

- rubel és nem rubel elszámolású forgalom
- szocialista és nem-szocialista (a fejlett tőkés és a fejlődő) országokkal lebonyolított külkereskedelem.

A két mérleg korántsem fedi egymást, így minden egyes esetben lényeges kérdés, hogy a konvertibilis elszámolású forgalomból mekkora a KGST részaránya, a Kínával és Jugoszláviával lebonyolított forgalom. A KGST-n belüli dollárelszámolású forgalom ugyanis egyrésztől kedvezőbbnek mutatja a konvertibilis külkereskedelmi mérleget, jelentős mértékben befolyásolja alakulásának tendenciáját, másrészt nagysága erősen változhat a KGST-n belüli erőviszonyok és a KGST - országok helyzetének megfelelően.

A külkereskedelmi mérleget jelentősen befolyásolja a fuvardíjak értékelése. Van, hogy a teljes fuvardíjat beleszámítják a külkereskedelmi mérlegbe, vagy egyáltalán nem tartalmazza, és a szolgáltatásokhoz sorolják. (Lehet, hogy az export fob-on, az import cif-en, vagy éppen mindkettőt fob-on tartják nyilván.*) Az elmúlt két évtizedben volt, hogy pusztán a fuvarköltések számításán múltott, hogy a külkereskedelmi mérleg deficités vagy szuficites volt.

* A fuvarköltések megosztási módjai az eladó és a vevő között.

2. Szolgáltatások és transzferek

Nem kevésbé problémás a fizetési mérleg második részének értékelése. Igaz ez az idegenforgalmi mérlegre (legális, szürke és illegális jövedelmek, számítási nehézségek stb.), de fontosabb a jövedelmi mérlegek esetében. A munkabér jellegű transzferek nem játszanak nagy szerepet, azonban a mérlegek jelentős részében nincs különválasztva sem ez, sem a szolgáltatás-külkereskedelmi mérleg (szállítási díjak, biztosítások stb.), a kamatok és profitok (ez utóbbi nem jelentős) áramlásától. Igen ritka, hogy megbízható adatok legyenek a kapott és fizetett kamatokról, de a nettó kamatokat meg lehet jó közelítéssel határozni. Ugyanakkor meglehetősen problematikus több év kamatfizetését összegezni, hiszen azok aktuális dollár-árfolyamon szerepelnek, márpedig meglehetősen értelmetlennek tűnik egy 1984. végi és egy 1987. végi dollárárfolyamon számított kamatfizetést összeadni. (1984. végén a dollár kb. 3.3 márka körül, 1987. végén 2 márka körül volt.) Igaz ugyan, hogy rendelkezésre állnak becslések az adósságállomány pénznemenkénti megoszlásáról, de az adósságszolgálatról (vagy akárcsak a kamatokról) nem.

3. A tőkemérleg és a tartalékok változása

A fizetési mérlegnek ez a része hozza egyensúlyba a mérleget, így részben maradékelven történik a meghatározása. Különösen problematikus a tartalékok értékelése: mit értenek bele a tartalékba, mi az, ami valóban mozgatható ebből (gyakori, hogy még a kifejezetten likvid eszközök sem használhatók fel, például mert mozgatásuk jelentős veszteséggel járna), hogyan értékeljük az aranyat stb.

4. Az adósságállomány

Az adósságállomány kapcsán a legfontosabb a bruttó adósság, ezt kell törleszteni, ez után kell fizetni a kamatokat. A követelések likviditása, behajthatósága meglehetősen kérdéses.

Az adósságállomány alakulásában fontos szerepet játszik az árfolyamok alakulása és az adósságállomány pénznem szerinti összetétele.

Végül az adósságállomány tényleges nagysága a világon mindenhol fontos titok, a közölt adatok inkább csak közelítések, bár a magyar pénzügyi adat-szolgáltatást az IMF jónak minősíti.

Németh Miklós bejelentésének az adósságállomány nagyságáról valójában csak politikai jelentősége volt, mert továbbra sincs lehetőség arra, hogy az általa közölt adatokat ellenőrizni lehessen, másrészt,

mert az árfolyamok ingadozása jóval nagyobb jelentőségű változásokat okozott az adósság nagyságában, mint 1-2 milliárd dollár eltitkolása.

2. Az 1982-es likviditási válság

Az 1978-as óriási mérleghiány és az adósságállomány megugrása után a fékezés, az importkorlátozás eredményeként évről évre javult a külkereskedelmi mérleg, ezen belül is elsősorban a KGST-országokkal folytatott dolárelszámolású kereskedelem.

1981-ig javult a fizetési mérleg is, azonban ebben az évben a kamatfizetési kötelezettség megduplázódott (1977-ben a teljes adósságállomány után fizetendő átlagos kamat 4,92 százalék, a közép- és hosszú lejáratú hitelek után 5,15 százalék. Ugyanezek az adatok 1980-ban 9,71 százalék, illetve 8,57 százalék, 1981-ben 14,04 százalék, illetve 13,07 százalékok, így az 1981-es fizetési mérleg ismét jelentős deficittel zárult.

Ennek ellenére az adósságállomány még valamelyest csökkent is, aminek fő oka a finanszírozási források beszűkülése volt, ami azt is jelentette, hogy a konvertibilis tartalékok az 1980-as emelkedés után 1981-ben erősen lepadtak. A csökkenés még jelentősebb, ha figyelembe vesszük, hogy a monetáris arany is csökkent – ez nem növelte a devizatartalékokat (1981-ben nettó 237 millió dollár rövidlejáratú tőkét vontak ki az országból).

A kiéleződött szovjet-amerikai viszony, a nemzetközi adósságválság fenyegtetése, Lengyelország, Románia, Kuba, Vietnam fizetőképzetlensége igen restriktívvé tette a szocialista országok irányában a nemzetközi tőkepiacot. Különösen a lengyel és román átütetemesi kérelem játszott ebben szerepet. Ez ugyanis azt jelentette, hogy összeomlott az ernyő-elmélet – a Szovjetunió nem volt hajlandó fizetni ezen országok helyett az adósságszolgálati kötelezettséget. Életbe lépett a dominóelv.

Különböző forrásokból kiderül: a KGST-n belül volt javaslat arra, hogy titokban juttassanak pénzt Lengyelországnak, hogy ki tudja fizetni a viszonylag kis összegű követelést (ez valószínűleg elhárította – de legalábbis késleltette – volna a válság kirobbanását), azonban a Szovjetunió megakadályozta a terv végrehajtását. Miután Lengyelország bejelentette, hogy nem tudja teljesíteni a kifizetést (nem maradt volna pénze pl. gyógyszerekre), ezután már sokkal nagyobb összegekről és több szocialista országról volt szó. Ráadásul ezeknek az országoknak az összeomlása megrendítette a KGST-n belüli konvertibilis hitelezést is.

Miután Magyarország 1981. áprilisától 1982. augusztusáig nem kapott európai hitelt, így 1981. novemberében kérvényezte az IMF-be való belé-

pést (a kérelmet előlegezte meg a kettős árfolyam-rendszer megszüntetése). Figyelembe véve a lengyel szükségállapotot, valószínűleg ez volt az utolsó alkalom a belépésre. A csatlakozásról folyó tárgyalások éppen ezért igen lassan haladtak előre. Valószínűleg szerepet játszott ebben az, hogy az IMF képviselői túlzottan kockázatosnak látták Magyarország helyzetét ahhoz, hogy nekik kelljen foglalkozni a gondokkal.

1982. első negyedében nettó 1,1 milliárd dollár rövidlejáratú tőkét vontak ki a külföldiek Magyarországról (ebből a Szovjetunió 350 millió dollárral részesedett, amit Lengyelországnak juttatott -"kissé megkésve").

A kivonás eredményeként 1982. március 31-re csak 374 millió dollár mozgósítható tartalék maradt, és alighanem már valamilyen aranyműveletre is sok került (swap). Ezt bizonyítják az adatok az aranytartalék hatalmas csökkenéséről, valamint ezt a hírt hozta le annak idején az International Herald Tribune is, bár Fekete János az Euromoney-nak adott interjújában ezt egyrészt tagadta, másrészt kijelentette, hogy minden ország él az arany-swap eszközével.

A helyzet azzal fenyegetett, hogy mire Magyarország az IMF tagja lesz, addigra fizetéképtelenné válik. Fekete János, Marjai József és Németh Miklós utazásainak eredményeként azonban az az ország megkapta azt a hitelmennyiséget, amivel szűkösen át lehetett vészelni az időszakot (mindamelllett úgy gondolom, hogy valamilyen nem publikus hitel is szerepet játszott a csőd elkerülésében). E hitelek szervezője az BIS volt, amely kifejezetten azért adta a hiteleket, hogy a magyarországi "liberális szocializmus" ne bukjon el. A BIS elnöke szerint "kötelességünk segíteni Magyarországot, amely a piaci gazdálkodás elérésére törekszik, és amely önhibáján kívül került nehéz helyzetbe".

Figyelembe véve a BIS és az IMF közötti koordinációt, valamint a rendszeres, de kisösszegű hiteleket (ez a taktika a későbbiekben is megmaradt), úgy gondolom, hogy Magyarország tervszerű, óvatos betereteléséről volt szó az IMF-be. Ezt az igen "rejtett" szándékot mutatja az is, hogy az USA kormányzat igen élesen bírálta az IMF-et, mert az Romániában kudarcot vallott, és sokkal kifinomultabb munkát követelt.

A BIS szervezésében márciusban három központi bank (az angol, a francia és a nyugatnémet) 100 milliós hitelt nyújt, majd április végén további 100 milliót, valamint egy 300 millió dolláros hitelkeretet biztosít. (A 300 millió dolláros speciális hitelkérelmünket a BIS elutasítja.)

Ezek után azonban a BIS megadja a további hiteleket, ami azt is jelenti, hogy a Manufacturers Hanover által szervezett szindikált hitel is elhasználódik, mert a bank a BIS hitelhez köti a szindikált kölcsönt. (Ráadásul a Reagan-kormányzat kifejezte, hogy nem igazán helyesli azt, ha a kereskedelmi bankok szocialista országnak nyújtanak hitelt.)

A magyar vezetés, amely már eddig elment, egyetlen döntést hozhatott: 1982. május 6-án belépett az IMF-be. Időközben 6,9 százalékkal leértékelte a forintot (ezzel szakított a korábbi árfolyampolitikával), kilátásba helyezte, hogy a belső fogyasztást 1 százalékkal, a beruházásokat pedig 6 százalékkal kívánja csökkenteni, a kibocsátás növekedését pedig csak az exportban engedti.

A belépés után újabb hitelekhez jutott az ország, de rendkívül drágán: 1/4 százalékkal a LIBOR felett (260 millió dollár 11 banktól), majd júniusban újabb központi banki hitelt nyújt a Nyugat, végül 1982 augusztusában, több mint egy év után sor kerülhet európai hitelfelvételre.

3. Az 1982-es stand-by hitel

A további hitelfelveleleket döntő feltétele volt, hogy sikerüljön aláírni az IMF-fel egy kiigazító programot. Az IMF ennek fejében vállalta, hogy 475 milliót (SDR-ben) stand-by hitelként nyújt 1982. december 8. és 1984. január 7. között, valamint egyéb hitelek nyújtását, továbbá, hogy támogatja Magyarországot európai hitelfelveleleket.

A kiigazító programban az IMF ugyanazt a sablont követte, amelyet bármikor máshol.

E megállapodásban a szervezeti változások még viszonylag kisebb szerepet játszottak: főleg a decentralizálást és a vállalati menedzsment (elsősorban pénzügyi) önállóságának növelését sürgette. A többi kérdésben a követelések viszonylag ismertek:

- az árak szerepének növelése, – támogatások csökkentése, – nagyobb részvétel a nemzetközi kereskedelemben, – a tervezésben a fő hangsúly az olyan makroökonómiai jelzéseken legyen, amelyek orientálják a gazdasági döntéshozókat.

Ami a konkrét követeléseket illeti, szerepel benne 1983-ra a fizetési mérleg 600 millió dolláros többlete, a reálbérek 2-4 százalékos csökkentése, a forint 11 százalékos leértékelése stb.

A programban kettősség figyelhető meg: egyrészt olyan intézkedéseket tartalmaz, amelyhez a vezetésnek affinitása volt korábban is (az IMF az első időkben előszeretettel hivatkozott az 1973-as és az 1978-as KB határozatokra, a későbbiekben az IMF-nek már befolyása volt abban, hogy mi kerüljön be a KB határozatába), másrészt az intézkedések mértékét úgy állapítja meg, amely teljesíthetetlen. Mint a későbbiekben kiderül, egészen 1989-ig az IMF nem torolta meg a stand-by programok nem teljesítését, viszont követeléseit állandóan fokozta. E politika elfogadásának eredményeként a vezetés előtt hamarosan csak egy út maradt.

Úgy tűnik, hogy a vezetés ekkor nagyjából azonosult az IMF-programjával. A Rude Pravo a belépés idején arról cikkezett, hogy az IMF az amerikai imperializmus eszköze, és a magyar vezetők tulajdonképpen ezzel szemben hangsúlyozták, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek nem szabnak politikai feltételeket – ez egyébként a tőkés hitelek kapcsán elhangzott már a 70-es évek közepén is. A Szovjetunió úgy látszik, jóváhagyta, de nem támogatta a belépést. Érdemes felvetni, hogy a magyar vezetők beszédeiben, interjúiban szinte egyszer sem szerepel az IMF, hanem csak a Világbank. Ez két dolgot jelenthet: vagy szándékos ködösítésről van szó (ez a valószínűbb), vagy vezetőinknek nem volt igazán világos, hogy mi az IMF, és hogy a pénzügyesek, bankosok kívül és milyen alapon tárgyalnak.

4. Az 1983-as stabilizációs kísérlet

A stand-by megállapodás és a viszonylag konszolidáltabbá váló nemzetközi pénzügyi helyzet eredményeként e két évben jelentősebb europiaci hitelfelvételi lehetőséghez jutott az ország (1983-ban 567 m. dollár, 1984-ben 1146 millió dollár), melyet egyrészt burkolt átütetmezéshez (1984-ben a kiáramló 943 m. dollár rövidlejáratú tőkével szemben 840 millió dollár középlejáratú tőke áramlott be), másrészt az 1982-ben leapadt tartalékok feltöltésére használták fel.

E két évben a fizetési mérleg (ha nem is jelentős) aktívumot mutatott. Ez többféle hatás eredménye volt. Egyrészt az export nagysága dollárban kifejezve változatlan maradt (eközben a dollár árfolyama kb. 40 százalékkal erősödött), az import pedig jelentősen csökkent. Ez a külkereskedelmi egyenlegbeli változás romló cserearányok mellett ment végbe (szemben 1980-81-gyel, amikor javultak a cserearányok). Erről a romlásról sokat elárul az, hogy 1984-ben érte el a tőkés export volumene a maximumot (majd csak 1988-ban lesz ennél nagyobb): 1982-höz képest kb. 35 százalékkal nőtt, eközben az import volumene 1983-ban 5 százalékkal nőtt, 1984-ben pedig 2 százalékkal csökkent. Az 1983-as importnövekedés megfelel annak, hogy 1983-ban a tőkés export volumene 16 százalékkal nőtt.

A cserearányok romlása egyértelműen magyarázható az exportba bevont áruk körének kiterjedésével, az olajárak 1982-es megnövekedésével (ami azután kiterjedt más nyers- és alapanyagra), valamint az élelmiszerárak csökkenésével, továbbá a KGST-országokkal szembeni cserearányromlással.

Mindezek azt mutatják, hogy az 1983-as exportöztönzésnek hamarosan súlyos ára kellett hogy legyen. Az export jelentős felfutása mellett az GDP belső felhasználása lényegében stagnált, a beruházások változatlan áron szá-

mítva visszaestek, a beruházási ráta a GDP-ben 25,7 százalékra csökkent. Az exportkapacitások nagyságát figyelembevéve az export volumenének expanziója azt jelentette, hogy az ország ez alatt a két év alatt megfosztotta magát a belső felhalmozás forrásaitól, és hogy a vállalatok közötti kooperációs kapcsolatok gyors ütemben bomlottak fel (alapanyagkészletek exportja a feldolgozó szektorokban).

Az 1982-es vita az OT és az MNB között tehát az OT koncepciójának vereségével ért véget, azaz a legfőbb gazdaságpolitikai prioritás továbbra is az exportorientált növekedés maradt.

A gazdaság destabilizálódásához nagyban hozzájárult az 1984. 01.13-1985.01.12. közötti időszakra aláírt stand-by megállapodás (425 millió SDR), amelynek kiigazító programcsomagja az 1984-es KB-határozatban realizálódott.

E programban vetette fel az IMF a forint külső konvertibilitásának megteremtését (természetesen erről is voltak korábban viták, de a viták lehetősége véget is ért ezzel a követeléssel), ekkor döntenek a kétszintű bankrendszerről, 1984-85-ben vesznek részt először magyarok az IMF tanfolyamain (általában is jellemző, hogy 1984. táján indul a külföldi szervezésű, külföldi finanszírozású konferenciák, kurzusok, szakmai gyakorlatok expanziója stb.)

A külső konvertibilitás az első és a döntő lépés volt a devizamonoplium és a külkereskedelem állami szabályozásának felszámolása felé.

A publikus konvertibilitás - vitákból úgy tűnik, hogy viták résztvevői szándékosan ködösítenek, szinte minden résztvevő szövegeket hangoztat. A nem publikus vitákban a pártolók lényegében azt állították, hogy a konvertibilitással nyugat felé kapcsolódásunk könnyebbé és visszafordíthatatlanná válik, az ellenfelek pedig azzal érveltek, hogy a konvertibilitás további intézkedéseket von maga után, mégpedig olyanokat, amelyek megváltoztatják az ország gazdaságának természetét. Technikailag az előbbieket az IMF-re támaszkodva kívánták a konvertibilitást megvalósítani (ez hosszabb távon IMF előírás), míg az ellenzők technikailag két dologgal érveltek: a tartalékok szegényedésével és a belső felhasználás, valamint az export importigényességével, így véleményük szerint a konvertibilitás azt eredményezi, hogy a forint pénzfunkciói visszaszorulnak, a pénz- és hitelrendszerben súlyos zavarok lépnek fel, lehetetlenné válik a külkereskedelem állami ellenőrzése. A vitából egyértelműen kiderül, hogy mindkét fél tisztában volt azzal, hogy az ország megindult egy úton. Az előbbieket ezt siettetni, az utóbbiak pedig halogatni akarták.

A külső konvertibilitás azt jelenti, hogy a külföldi exportőr forintban számlázhatja az exportját, a megszerzett forintért vásárolhat, forintszámlát

nyithat, sőt (bár ez csak fokozza az intézkedés hatását), a megszerzett forintnövekedést el is adhatja.

Ez az intézkedés azt eredményezi, hogy az importengedélyezés gyengül (az importnak nincs közvetlen devizális kihatása), a külföldi cég a romló árfolyam mellett jelentős forinttulajdonossá válhat, ami csökkenti a belföldi pénzforgalom szabályozása feletti állami szuverenitást, a forintkövetelés adásvétele pedig az állami szabályozástól független forintárfolyamot alakíthat ki, továbbá mivel a forintkövetelést eladni és venni lehet, így valójában nem az ország vagy vállalat exportál, hanem a külföldi vásárol, mégpedig formális megkötöttség nélkül (a külső konvertibilitással a kormányzat azt vállalja, hogy minden forinttulajdonos árut vásárolhat). Ezek a veszélyek akkor is fennállnak, ha a külföldi cégek csak jelentéktelen mértékben éltek eddig ezzel a lehetőséggel.

A kétszintű bankrendszer egyrészt lazítja a pénz és hitelrendszer ellenőrzését, ennyiben beleillett a decentralizálási folyamatba, másrészt döntő felelőssége volt a gazdaság szétzilálódásában, mert a kétszintű bankrendszerre való átállás azt jelentette, hogy előbb-utóbb a vállalatok kereskedelmi finanszírozására térnek át, azonban a vállalatokat nem tették hitelképesse. Ez olyan alapvető "hiba" volt, amely a kétszintű bankrendszerben meglévő előnyöket az ellentétükbe fordította, a hátrányokat pedig kiélezte.

A bankrendszer - vita több hullámban zajlott le. Ezek közül az 1980-1984. közöttit emelem ki.

A vita publikus és előadásokon, vitákon elhangzott álláspontjai négy fő irányba sorolhatók be.

Az első irányzat az egyszintű bankrendszeren belül kívánta megoldani a pénz- és hitelrendszer problémáit, a szabályozók és az irányítás finomításával. Az irányzat különös jelentőségét véleményem szerint a kétszintű bankrendszer problémáinak elemzése és a várható következmények világos bemutatása adja. Az irányzat fő képviselője Riesz Miklós volt. Fő cikkek és tanulmányok:

- Riesz: Pénzforgalom és hitel. Tankönyvkiadó 1980.

- Riesz: Észrevételek a pénzügyi intézményrendszerről folyó vitához. Társadalmi Szemle, 1983. 7. sz.

- Petschnig Mária: A bank szervezeti rendszerünk kulcspozíciója. Pénzügyi Szemle, 1981. 3. sz.

A második irányzat igen színes képet mutat. A képviselők közös jellemzője, hogy bár helyeslik a bankrendszer decentralizálását, de ennek csak akkor látják értelmét, ha már a piacgazdaság és a piaci típusú irányítás uralkodik. A képviselők között a különbséget az adja, hogy hogyan képzelik el a piacosítást. Fő cikkek és tanulmányok:

- Gubcsi-Tarafás: A tőkés piacgazdálkodás elmélete és gyakorlata 1980.

- Tardos: Program a gazdaságirányítás és a szervezeti rendszer fejlesztésére. Közgazdasági Szemle 1982. 6. sz.

A harmadik irányzat a bankrendszer azonnali átalakítását követeli, ebben fő szerepet a bankok közötti versenynek, az értékpapírpiacon megteremtésének, a monetáris eszközöknek tulajdonítja.

Fő cikkek, tanulmányok:

- Antal: A pénzügyi tervezés és szabályozás konfliktusa.

Gazdaság, 1983. 2. sz.

- Huszti: A szocialista bankrendszer és szervezeti fejlődésének főbb vonásai.

A negyedik irányzat ismét színes. Közös benne, hogy a bankrendszer átalakítását fokozatosan képzelik el, mégpedig úgy, hogy először az MNB-n belül létrehoznak hitelágazatokat, majd a további lépésekben már van eltérés aszerint, hogy mikor tartják a vita résztvevői bevezethetőnek a kétszintű bankrendszert. Cikkek, tanulmányok:

- Bácskai: Hozzászólás az "Észrevételek"-hez a pénzügyi intézményrendszerről folyó vitához. Társadalmi Szemle, 1983. 7. sz.

- Bácskai-Vásárhelyi: A magyar gazdaság monetizálása. Gazdaság, 1983. 2. sz.

- Asztalos-Bokros-Surányi: Reform és pénzügyi intézményrendszer. Közgazdasági Szemle, 1984. 3. sz.

Végülis hozzávetőleg a Pénzügykutató Intézet álláspontja valósult meg, ami a következő lépésekből állt az elképzelések szerint:

- az MNB egyenjogúsítása az OT-vel,

- a költségvetés meghitelezésének újraszabályozása,

- a jegybanki és a hiteltagozat létrehozása az MNB-n belül,

- versenyző üzleti bankok létrehozása,

- az MNB csak szakmai irányítást gyakorol,

- az OTP és az Állami Biztosító átalakítása.

5. Az 1985-87-es gyorsítási időszak

A két IMF megállapodás viszonylagos sikere, a számokban kifejeződő külkereskedelmi és pénzügyi eredmények, a konszolidálódó nemzetközi politikai és pénzügyi helyzet alapozták meg egyfelől az 1985-ös gyorsítási célkitűzést, másfelől pedig azok a feszültségek, amelyek a változatlan GDP szint melletti exportfokozás miatt jelentkeztek, de nem volt elhanyagolható szerepe a döntésben a politikai presztízsnak sem.

A PlanEcon (a KGST - országok gazdasági helyzetével foglalkozó amerikai bizottság) véleménye szerint az adott helyzetben az 1982-84 között folytatott politika csak úgy maradhatott volna meg, ha jelentősen csökkentik az életszínvonalat, amibe a Kádár-vezetés nem ment (nem mehetett) bele. Másrészt a politikai vezetést egy lelkiismeretlen közgazdászcsoporthoz teljesen félreinformálta a valóság helyzetről. Azzal érveltek, hogy Japán felé kell orientálódni, mert az kimeríthetetlen pénzügyi forrásokkal rendelkezik, és olcsón ad hitelt. A közgazdászcsoporthoz tehát azt mondta, amit a vezetés hallani akart. Ez a javaslat pontosan megfelel ugyanezen közgazdászcsoporthoz 1982-es javaslatának az exportorientált növekedésről. A vezetés felé megnyilvánuló opportunizmus és az országnak egy meghatározott irányba történő terelése, ami felértékeli a pénzügyi-és bankapparátust, szükségszerűen a gyorsítási javaslatához vezetett. A gyorsítás kérdéséről 1984. táján komoly vita folyt a közgazdasági szakajtóban. Antal László "A gazdasági mechanizmus továbbfejlesztése" című cikkében (Gazdaság, 1982. III. sz.) megállapította, hogy a restriktív politika tarthatatlan, nincs perspektívája sem az importhelyettesítésnek, sem annak a gyakorlatnak, amely a belföldi értékesítési lehetőségeket korlátozza. Bognár József a Közgazdasági Szemle 1983. 5. számában (Van-e kiút a világgazdasági válságból?) a világgazdaság tendenciáira hivatkozva bírálja a stagnálást, állást foglal az export fokozása és a gazdasági növekedés mellett (az importkorlátozás negatív hatásait elemzi).

Gubcsi a "Fizetési mérleg-gazdasági növekedés" című cikkében (Közgazdasági Szemle, 1983. 6. sz.) a fizetési mérleg helyzetére hivatkozva igen határozottan állást foglal a korai gyorsítás ellen, akárcsak Hoós ("A beruházáspolitikai fő vonásai Magyarországon – Közgazdasági Szemle, 1983. 11. sz.), aki azonban külön is hangsúlyozza az exportorientált növekedést. Nála fogalmazódik meg egy fontos felismerés: az igen sok befejezetlen beruházás jelentős része 1985-ben lép be.

Faluvégi a Közgazdasági Szemle 1983. 7-8. számában ("A kibontakozás útja az 1983-85 közötti időszakban") mintegy összefoglalva az álláspontokat, óvatosa optimista: ha sikerül növelni a hatékonyságot és fenntartani a stabilizációt, akkor a kedvező nyugati gazdasági helyzetet kihasználva 1985 után lehet gyorsítani.

Fontos megnyilatkozás volt Nyers Rezső és Tardos Márton közös cikke a "Konszolidáció és fejlődés" (Gazdaság, 1984. 1. sz.), amely a szerzők véleménye szerint felvázolja a magyar gazdaság számára

egyetlen járható utat. Ez a cikk nagyban megelőlegezi az áprilisi KB - határozatot. Eszerint: fel kell gyorsítani a tőke- és a munkaerőáramlást, a gazdaságirányítást átfogóan tovább kell "piacosítani", azonban fenntartja, hogy esetenként lehetséges a pénzügyi szabályozáson kívül állami beavatkozás is, csak ennek adminisztratív jellegét kell visszaszorítani. A verseny kibontakoztatása mellett hangsúlyozza az állami tervezés szerepét. Közvetve a gyorsítás mellett foglal állást a következőkkel: exportcikkek szerzése, exportszerkezet gyors megváltoztatása, a hiány fölszámolása a belső termelés fokozásával és az import növelésével (mindamellet a szerzők kijelentik, hogy amíg az export nem elegendő, addig szerepe van az importhelyettesítésnek.) A szerzők úgy vélik, hogy a közvetlen jövőben a külső forrásbevonás szinten tartása a feladat, majd a forrásbevonás növelhető.

A Közgazdasági Szemle 1984. július-augusztusi számában, a KB - határozat magyarázatként mind Havasi, mind Bognár meghirdeti a gyorsítást, akárcsak Faluvégi a szeptemberi és Kádár Béla a decemberi számban. Valamennyi cikk érvrendszere a gyorsítás mellett, hogy az ország eladósodottsága és az export növelése megköveteli a gazdasági növekedés meggyorsítását.

A 1986-87-es dinamizálás alapja a tőkés import volt, mégpedig jelentős mértékben az 1985-ös és az 1986 eleji import. Az import elszaladása már 1985-ben felmiliárdos hiányt okozott a fizetési mérlegben, ezért importstoppot rendelnek el (szemben 1983-84-gyel, ez most nem eredményezi az import csökkenését), aminek végülis nem lehetett hatása, mert a dinamizálás eredményeként megélnékülő lakossági fogyasztás, majd a beruházások emelkedése következtében 1986-ban visszaesett a tőkés export.

A helyzet 1986-ban kritikussá vált. A fizetési mérleg csaknem 1,5 milliárd dolláros deficittel zárult, és ezen belül hosszú idő után a külkereskedelmi mérleg is deficitessé vált. Ez döntő mértékben arra vezethető vissza, hogy a KGST - országokkal folytatott dollárelszámolású külkereskedelem aktívuma rohamosan csökkent. Fokozta a nehézségeket, hogy 1986 végén megszűnt a KGST-n belüli dollárelszámolású külkereskedelemben az a lehetőség, hogy a Szovjetuniótól hitelben vásárolta Magyarország az energiát és készpénzért adta el nyugaton (elég nagy bontásban az OECD országokkal folytatott külkereskedelmünk legnagyobb tétele a gáz és olajeladás).

1987-ben sikerült valami kevés exporttöbbletet elérni annak köszönhetően, hogy valamelyest csökkent az import növekedési üteme (enyhe tél), az export pedig kiugróan emelkedett (az ehhez szükséges import jelentős része még 1985-ből származott).

Az export fő húzóereje a kohászat és más alapanyaggyártó szektorok exportnövekedése volt (kisebb mértékben az agrárexport), válaszul a világpiaci árak emelkedésére és az exportöztönzésre, miközben a feldolgozóipar és az energiaipar stagnált.

A gyorsítás eredményeként azonban ismét előállt az 1978-as helyzet, csakhogy rosszabb feltételek mellett. Elkerülhetetlen volt a növekedés (ami amúgy nem volt magas szintű) lefékezése és az export ösztönzése egyidejűleg, aminek bomlasztó hatása már ismert volt.

A gyorsítás belső alapzat nélkül (ez zömében 1983-84-ben tűnt el) tehát gyors ütemben élezte ki a problémákat. A feszültségeket a kormányzat gyors hitelfelvétellel igyekezett enyhíteni, aminek eredményeként évente csaknem 3 milliárd dollárral nőtt az adósságállomány (ebben szerepet játszott az is, hogy a dollár árfolyama 1985. márciusától gyors ütemben csökkent).

Az adósságállomány megugrásának eredményeként a nettó kamatfizetés 1987-ben 300 millió dollárral emelkedett 1986-hoz képest, ami a csekély külkereskedelmi többlet mellett ismét a fizetési mérleg súlyos deficitjét idézte elő.

A helyzet súlyosbodása, a hitelezők bizalmának megingása ahhoz vezetett, hogy 1986-ban ismét az IMF-hez kellett fordulni.

A PlanEcon 1987. áprilisában úgy látta, hogy Magyarországnak az IMF-hez kell fordulni, de előtte be kell bizonyítania, hogy hajlandó végrehajtani a kiigazító programot. Ennek előfeltételét abban látta, hogy a vezetést le kell váltani, új gazdasági vezetést kell megbízni, ki kell szélesíteni a magánvállalkozás lehetőségét, vállalni kell a nyílt munkanélküliséget. Ez az 1987. nyári kormányátalakítással vette kezdetét, majd 1988-as pártértekezleten teljesedett ki. Jellemző, hogy a PlanEcon fentiekben két ízben is említett számát viszonylag széles körben terjesztették a különböző gazdasági irányító szervezetnél. Tímár Mátyáshoz például feljegyzésként érkezett a cikk tartalmi kivonata, amely főként arra helyezte a hangsúlyt, hogy Kádárt lemondásra kell kényszeríteni (közölni kell vele, hogy válság fog ki-robbanni), a tanácsadók hajlandók új politikát folytatni, és hogy meg kell győzni az IMF-et arról, hogy a kiigazító program végrehajtásában szilárd az eljövendő gazdasági vezetés. Jellemző, hogy az írást pamfletként és nem elemzésként terjesztették, és hogy az MNB-ben Tímár Mátyáshoz a megelőző és a következő cikkek ismertetése nem került (például a Grósz-kormány működésének elemzése).

Úgy gondolom, szigorúan véve csak arról volt szó, hogy hogyan lehet a szakértőket a vezetés feláldozása révén átmenteni, hogyan lehet fenntartani a köztük kialakult erőviszonyokat.

6. Az 1988-as stand-by megállapodás

Ez a stand-by megállapodás az 1988. május 16-1989. május 15. időszakra szólt 265,35 millió SDR összegben. (Feltűnő a stand-by hitel és a pártértekezlet időpontjának egybeesése.)

A kiigazító program fő célja a belső kereslet csökkentése és a megtakarítások növelése volt az export érdekében. Ezért előírták a folyó fizetési mérleg hiányának csökkentését, a költségvetési hiány jelentős lefaragását, a vállalatoknak nyújtott támogatások és az árkiegészítések csökkentését, a kamatlábaknak az infláció fölé emelését, a hitelexpanzió visszafogását, a reformlépések folytatását (tőkepiac, munkaerőpiac, privatizálások, importliberalizálás stb.).

A program végrehajtása a válságot tovább mélyítette, az előrejelzések, amelyeket a kormány adott, sorban tévesnek bizonyultak. Miközben a kormány előrelépésről beszélt, úgy gondolom, valójában helyreállt fő vonalaiban ugyanaz a dilemma, ami a 80-as évek elején volt, csakhogy az akkori kezelési eszközei nélkül.

Az 1980-as termelői árrendezés fő arányai továbbra is érvényesek voltak. Az akkori elképzelések abból indultak ki, hogy az exportösztönzés érdekében a fő exportágazatok (különösen az alapanyaggyártó szektorok) nyereségszintjét alacsonyan állapították meg, a hiányzó nyereséget pedig a költségvetésből kívánták pótolni (a költségvetés az ehhez szükséges bevételt elsősorban a feldolgozóiparból nyerte, ahol az árrendezés magasabb szinten állapította meg a nyereségrátát. Ezt az árstruktúrát támasztotta volna alá a kompetitív árképzés, amely valójában igen rövid ideig működött – elvei közgazdaságilag indokolatlanok, gyakorlata alkalmazhatatlan volt.)

A költségvetés azonban már a 80-as évek elején is pusztán a veszteséget finanszírozta, így a támogatások évről évre növekedtek. (A felhalmozáshoz teljesen elégtelen volt a kohászat számára kalkulált 2-3 százalékos, a gépipar egyes szektorai számára kalkulált 6-8 százalékos nyereségráta.)

Ebben a helyzetben a támogatások csökkentésének az eredménye csak ezeknek az ágazatoknak a felszámolása lehetett. A kormányzat törekedett is a termelési támogatások csökkentésére (sőt állami kölcsönöket minősített át bankhitellé – az előzőt az adózatlan nyereségből, az utóbbit az adózottból kellett törleszteni), azonban ezek az ágazatok egyben a legfontosabb exportágazatok is, így sem ezen ágazatok rekonstrukciójára, (ezzel együtt szerkezeti

változtatásokra), sem felszámolásukra (az állami kiadások jelentős csökkentésére) nem került sor.

Másfelől az exportösztönzés külgazdasági megoldásai ösztönözték a szocialista exportot is, így ezt adminisztratív úton volt kénytelen csökkenteni a kormányzat, egyrészt a partnerek szállítóképességének korlátozottsága, másrészt a tőkés import liberalizálása miatt. (Az importliberalizálás egyrészt kiszorítja a rubelelszámolású importot, másrészt érdektelenné teszi a vállalatokat a belső kooperációs kapcsolatokban.)

Az általános forgalmi adó (ami szintén az IMF előírása volt) közgazdasági tartalma szerint a kompetitív árrendszer céljait kívánja megvalósítani más eszközökkel. Bevezetése kapkodó volt, és eredményei inkább elmélyítették a válságot. Az után az időszak után vezették be, amikor az erőforrásokat adóztatták, és bővítették a vállalatok számára az általános költségek között elszámolható költségek körét, így az ÁFA szükségszerűen növelte a termelői árszintet, ahelyett, hogy csökkentette volna, ráadásul az adózás körét és mértékét költségvetési szempontoknak vetették alá, ami megfelelhet egy forgalmi adórendszer célkitűzéseinek, de semmiképpen sem egy hozzáadott érték jellegű adórendszernek.

Az importliberalizálás bevezetése a fentiekén túl (és amellett, hogy az egész importnövekedés a liberalizált termékek körén belül történt – 1989-ben 1,9 százalék) azt eredményezte, hogy a külkereskedelem kifejezetten sikeres szabályozóeszköze, az 1:3-as és 1:5-ös megoldás értelmetlenné vált (Egy dollár import fejében 3, illetve 5 dollár export elérése 3 év alatt. Ha a vállalat ezt nem teljesíti, akkor a hiányzó összeg háromszorosát kell forintban befizetnie), ami egyrészt hátrányos azokra a vállalatokra nézve, amelyek korábban ilyen szerződést kötöttek, másrészt a meglévő konvertibilis erőforrások további szétforgácsolódásához vezetett. (A kormány 1990-re az import 80 százalékának liberalizálását tervezte.)

A privatizálásokkal a kormánynak három fő célja volt. Kedvező színben feltűnni a nemzetközi pénzügyi szervezetek előtt, ezért további hiteleket reméltek, másrészt a "piacgazdaság" megerősödését várták, harmadszor konvertibilis bevételhez akartak jutni ilyen módon (egyébként a KGST-n belüli dollárelszámolásnak egy nem nagyon hangsúlyozott célja: attraktívabbá tenni az országot a külföldi tőke számára).

Ami az utóbbi célt illeti, nos ez teljes kudarcot vallott: a Tungstam feléért 110 m. dollár, a Skála 18 százalékáért 9,8 m. dollár, a Ganz Mozdonygyár feléért 18,5 millió dollár (15 m. dollár technológiában) nem csökkentette az adósságokat, és nem hoz megoldást a jövő évre tervezett 60 vállalatra kiterjedő privatizálásra esetleg beáramló külföldi tőke sem.

A külföldi tőke várhatóan a piac fejlődésében sem fog jelentősebb szerepet játszani. A magyar iparban 1988 végén 4,2 Md. forint összegű külföldi tőke

volt, aminek a felc a gépiparra és az építőiparra jut, további egynegyed pedig a könnyűiparra. Nem épít piacot egyrészt kicsinyiségénél fogva, másrészt mert termelése és kereslete döntően nem a belső piacra irányul, harmadszor, mert gyakori, hogy főként monopoljára törekszik.

A nemzetközi pénzügyi szervezetek sem elsősorban arra törekednek, hogy jelentős külföldi tőke jelenjen meg, egyrészt, mert viszonylag kis összeggel át lehetne venni a magyar ipart az Átalakulási Törvény alapján, másrészt, mert sokkal fontosabbnak tartják egy belső tőkés osztály kialakulását.

A diktált inflációs politika (amit jó érzékkel antiinflációs politikának neveztek) ugyancsak fokozta a gazdaság dezorganizálódását. Egyrésztől a kiigazító program lényegesen nem változtatta meg a kialakult jövedelmi csatornákat, így valamennyi megszorító intézkedés valójában az áremelkedésen keresztül egyenlítődik ki. Az ártámogatások megszüntetése egyrészt azonnal jelentős áremelkedést von maga után (azzal együtt, hogy szociális feszültségeket támaszt), másfelől folyamatos és ellenőrizhetetlen áremelkedést is, mert költségoldalról semmi sem gátolja az inflációs tendenciákat. A kormány liberalizálási intézkedései, amelyek piacot akartak csinálni ennek a problémának a megoldására, valójában éppen azokat a csatornákat építették ki, amelyeken keresztül az inflációs folyamatok érvényre juthatnak, ugyanis akárcsak a felhalmozási alapot, most az inflációs járadékot darabolta szét a gazdaságpolitika.

Ugyanez a helyzet a kamatlábak megemeléseivel. Minthogy a nemzetközi pénzügyi szervezetek kizárják azt a lehetőséget, hogy a költségvetés összpontosítsa a magas kamatlábak révén a megtakarításokat, a kétszintű bankrendszer megteremtése előtt pedig nem tették hitelképpessé a vállalatokat, így a magas kamatlábak egyrészt az inflációt erősítik, másrészt fokozzák a gazdaság szétesését (a vállalatok fizetéseképtelensége, a bankok likviditáshiánya stb.), harmadszor korlátozzák a beruházásokat, negyedszer a forgalmi szféránál összpontosítják a profitokat, amelyeket azonban nem lehet az előzőekből következően termelő módon felhasználni.

1982 óta létezik megállapodás az IMF-fel arról, hogy a forint árfolyamát valutakosárral számítjuk, s emellett a mindenkori árfolyamot az inflációs rátához igazítjuk. (Ez meglehetősen körülményesen és nem egyértelműen fogalmazódik meg az árfolyamegyezményben.) Így a sorozatos leértékelések egyrészt az inflációs ráták különbségéhez igazítják az árfolyamot, ezért csak egyszeri alkalommal van a leértékelésnek exportösztönző hatása, másrészt a leértékelés legfontosabb hatása a belső infláció felerősítése és az árfolyamveszteségek utólagos korrekciója.

7. A válság elmélyülése 1988-1989-ben

Az 1988-as gazdasági év fő célkitűzése – ahogy az a kibontakozási programban megfogalmazódott – szükségszerűen a belső fogyasztás és beruházás korlátozása, a dollárelszámolású aktívum fokozása volt.

A helyzet már az év elején jelentősen romlott a világútlevél bevezetése miatt, mert ez elvitte az idegenforgalmi aktívumot, valamint felgyorsult az infláció, ami a költségvetési hiány várható növekedését jelezte (az IMF-fel folytatott tárgyalásokon a kormány a fizetési mérlegre vonatkozó előírások jelentős csökkentését kérte cserében a nyitásért az infláció csökkentése érdekében).

Az év folyamán a legjelentősebb eredmény a tőkés országokkal folytatott külkereskedelem területén elért minimális deficit volt (szemben a 80-as évek elejével, amikor a dollárelszámolású külkereskedelem többletét a KGST-n belüli kereskedelem hozta. Jelentős segítséget jelentett azonban az, hogy növekedett a dollárelszámolású export a Szovjetunió, Kína és Jugoszlávia felé.) Ez azonban továbbra is az alapanyaggyártó szektorok (kisebb mértékben a mezőgazdaság) exportján alapult, aminek következtében a belső gazdaság restriktívumának lényegesen nagyobb volt a hatása, mint 1982-84 között.)

A háberű óta először csökkent a végső fogyasztás (3,4 százalékkal) és a beruházások visszaesése is rekordmértékű volt (7,2 százalék). Azonban emellett a restriktívum mellett is a fizetési mérleg 600 m. dolláros hiánnyal zárult (részben a kamatfizetés 100 m. dollárral magasabb szintje, részben az idegenforgalom kieső 360 m. dolláros aktívuma miatt).

Minthogy nem sikerült kellő mennyiségű hitelt felvenni, így a devizatalékok már az 1984-es szint alá csökkentek, aminek súlyosságát fokozza, hogy a dollár árfolyama azóta kb. kétharmadára csökkent. A tartalékok csökkenése egészen elképesztő ütemű: 1987. végén a konvertibilis tartalékok 1952,9 m. dollárt, 1988. végén 1684,0 m. dollárt, 1989. márciusában 1317,3 m. dollárt, júniusban 1230,5 m. dollárt, júliusban 1189 m-t, augusztusban 1184 m. dollárt tettek ki. Ez azt jelenti, hogy Magyarországon a törlesztési válság mellett likviditási válság is felléphetett.

A hitelfelvételekben folytatódott a már 1987-ben megkezdődött tendencia: a hitelek egyre nagyobb részét kötvényben vették fel. Ez előnyösebb forma, mint a szindikált hitel, azonban veszélyesebb is. Egyrészt ezeket a hiteleket nem lehet átütemezni (túl sok a hitelező, nem lehet velük leülni tárgyalni), másrészt bekövetkezhet az, ami 1989-ben is következett, hogy a kibocsátott kötvényt alacsonyabb kategóriába sorolják át. Ezt nyilvánosságra hozzák, ami megrendíti a bizalmat Magyarország iránt (mindamellett úgy gondolom, hogy az átminősítésnek fő oka az volt, hogy a kormány nem jutott meg-

egyezésre az IMF-fel), a kamatlábak pedig érezhetően emelkednek Magyarországgal szemben.

A kiigazító program előírásait tehát az ország nem teljesítette, így az IMF 1989. elején megtagadta az 1988-as stand-by hitel utolsó részletének lehívását, és nem kötött újabb megállapodást.

A Németh-kormány 1989. tavaszától jelentős taktikázásba fogott: egyrészről állandóan tárgyalt az IMF-fel, másrészről bizonyos intézkedéseket nem volt hajlandó aláírni (pl. a reáljövedelmek ugrásszerű és nyílt csökkenését), ugyanakkor olyan döntéseket hozott, amelyeket az IMF értékelt (és egyben a kormány általános irányvonalába is beleillett – bár az A és B variáció vitájában a kormányon belül komoly nézetkülönbségek voltak, azonban ez nem akadályozta meg a miniszterelnököt és követőit abban, hogy egy lassúbb ütemű A variációt hajtson végre).

Ez a taktika azonban nem volt elegendő. Ebben egyrészt szerepet játszott az IMF politikájának változása, másrészről a magyar politikai helyzet megváltozása.

Az IMF kezdetben (1982-ben) elsősorban a reform "továbbfejlesztését", tehát egy meghatározott irányultságot támogattott. A második szakaszban elsősorban intézményi változtatásokat kívánt (kétszintű bankrendszer, tőkepiac, adórendszer, liberalizálás, átalakulási törvény stb.), míg a nyolcvanas évek végén erre az intézményrendszerre támaszkodva a gazdasági teljesítménnyel, a követendő gazdaságpolitikával kapcsolatos konkrét elvárásokat hangsúlyozta.

1989-ben az IMF követelései egyre keményebbé váltak, különösen amikor kiderült a konvertibilis fizetési mérleg és a költségvetés várható hiánya. 1990. tavaszán az ország nemzetközi pénzügyi helyzetének romlását világosan mutatta, hogy a választásokig elegendő (és feltétlenül szükséges) nyugat-európai 1 milliárdos hitel előfeltétele az IMF-fel folytatott sikeres tárgyalás volt.

A választásokon azok a személyek, illetve az a párt, amely a fentebb elemzett gazdaságpolitikai irányvonalat vitte, megbukott. Az új kormány működésének elmúlt néhány hónapja természetesen túl sok következtetésre nem ad még alkalmat: másból azonban nem tud kiindulni, csak abból, ami a jelenlegi helyzet. Tény, hogy Magyarország adóssága szétzilálta a belső gazdaságot, és hogy az ország helyzete a nemzetközi pénzügyi szervezetek jóindulatán múlik. Ezt az objektív helyzetet (amelynek elemeit persze még lehetne sorolni) figyelembe véve az adódik, hogy jelentősen más gazdaságpolitikát, mint amit a Grósz-kormány, illetve Németh-kormány folytatott, nem várhatunk.

Minthogy egy ország gazdaságpolitikáját külső és belső társadalmi érdekek szabják meg, amely érdekeket társadalmi csoportok, rétegek, osztályok

képviselik, így másfajta gazdaságpolitikát, mint amely az elmúlt évtizedben csődöt mondott, csak olyan kormány tud érvényesíteni, amely szakít az előző gazdaságpolitika szociális bázisával, és megkeresi azt a politikai és társadalmi erőt, amelyre ezt a másfajta gazdaságpolitikát alapozhatja. Sajnos ezt a törekvést sem az Antall-kormánynál, sem a vezető pártoknál (MDF, SZDSZ) nem lehet kitapintani.

Források

The Banker 1982-1989.

Euromoney 1982-1989.

The Economist egyes számai

Financial Times egyes számai

Főbb népgazdasági folyamatok 1988. KSH 1989.

Hungary: Economic Developments and Reforms. World Bank, Washington D.C. 1984.

Hungary. An Economic Survey. IMF Washington D.C. 1982. december

Financial Market Trends 1982-1989. OECD Paris

MTI Econews egyes számai

International Financial Statistics (IMF Washington D.C.) egyes számai

World Development Report (Világbank évkönyv) 1983-1988.

IMF Annual Report 1982-1988.

Külkereskedelem Statisztikai Évkönyv (KSH) évfolyamai

MNB negyedéves jelentései

MNB egyes kiadványai

PlanEcon Report Magyarországgal foglalkozó számai

Hitelfelvételek az europacon

	Összeg	Spread	Kamat a köt- vényeken	Lejárat	Türelmi idő
1985.					
január	25 md. jen -			1995	5 év
	100 m. USD. 62			2000	-
március	10 md. jen -			1992	-
június	300 m. USD. 62			1993	5 év
	30 md. jen -			1995	5 év
július	125 m. USD. 62			1993	5 év
augusztus	125 m. Sfr. 62			1993	-
	10 md. jen -			1995	-
	200 m. USD. 25			2000	-
szeptember	150 m. DEM. -	7%		1993	-
december	400 m. USD -			1992	-
1986.					
január	30 md.jen -			1996	6 év
100 m.	USD 25			2001	-
február	150 m.DEM. -	7,25 %		1996	-
április	210 m.USD.	újratargyalt		1990	-
június	300 m. USD 34			1994	5 év
július	20 md.jen -			1996	7 év
	10 md. jen -			1996	5 év
	10 md. jen -			1991	-
augusztus	150 m.DEM. -	6,87 %		1996	-
október	111 m.USD. -			1994	5 év
1987.					
február	200 m. USD. 25		-	1995	5 év
	200 m. DEM -	6,75 %		1994	-
	20 md. jen -	5,7 %		1997	-
március	100 m. Sfr. 30		-	1997	-
április	20 md.jen -			1997	-
július	400 m. USD 38			1995	5 év
szeptember	40 md.jen -	6,3 %		1997	-
1988.					
március	25 md.jen -	5,7 %		1998	-
	200 m. DEM. -	6,25 %		1995	-
június	200 m.DEM. -	6,25 %		1994	-
	200 m. DEM.55			1996	5 év
szeptember	200 m. DEM. -	6,25 %		1994	-
október	30 md. jen -	5,9 %		1998	-
november	75 md. jen -	5,5 %		1994	-

Az adósságállomány adatai

Év	A kormány adatai a konvertibilis adósságról	Felülvizsgált adatok a rövidlejáratú	a konvertibilis adósságról -közép- és hosszúlejáratú
	(1)		(2)
1970	1,12		
1975	3,93		
1978	7,59		
1979	8,31		
1980	9,09		
1981	8,70		
1982	7,95	3,261	6,955
1983	8,25	3,904	6,842
1984	8,83	2,977	8,006
1985	11,75	3,019	10,936
1986	15,09	3,494	13,420
1987	17,73	3,103	16,489
1988	17,35	3,363	16,262

Forrás : (1.) A kormány előterjesztése a kerekasztal - tárgyalásokra ("Az adósságállomány kialakulásáról és okairól")

(2) MNB Market Letters 1990/1.

Adósságszolgálati adatok

Év	Adósságszolgálati ráta		Nettó kamatfizetés	
	kormány adatai	OECD becslés	kormány adatai	OECD becslés
1981		42	1102	1153
1982		36	970	879
1983		35	662	631
1984	42,7	46	744	667
1985	56,5	53	725	667
1986	67,7	59	829	717
1987	50,4	47	924	1007
1988	43,5	-	1048	-

Forrás: (1) A kormány előterjesztése a kerekasztal - tárgyalásokra
 (2) Financial Market Trends

A szocialista országokkal folytatott dollárelszámolású külkereskedelem egyenlege (m.dollár)

Év	Egyenleg
1980	569
1981	702
1982	797
1983	583
1984	443
1985	338
1986	144
1987	16

Forrás: PlanEcon Report

Az adósságállomány valutáris összetétele

	1984	1987
US dollár	50	35
NSZK márka	15	20
Svájci frank	15	-
Japán jen	10	15
ECU	-	20
Egyéb	10	10

Forrás: Financial Market Trends

A Ft/dollár árfolyama (évi deviza-középfolyam)

1982	36,361
1983	42,671
1984	48,042
1985	50,112
1986	45,832
1987	46,971
1988	50,413
1989.I.fé.	60,999

Forrás: International Financial Statistics

A monetáris aranykészlet változása (millió uncia)

1980	-212
1981	366
1982	383
1983	-363
1984	-167
1985	- 83
1986	- 24

Forrás: PlanEcon Report

Monetáris tartalékok

Év (millió dollár)	Devizatartalékok		Aranytartalék (3) (ezer uncia)
	Összesen (1)	Konvertibilis (2)	
1975	1542		1947
1976	1525		2050
1977	1622		2097
1978	1785		2787
1979	1747		2134
1980	1997		2482
1981	1652		1685
1982	1154		646
1983	1564		1532
1984	2109	2090	2063
1985	3119	2903	2327
1986	3062	2888	2346
1987	2272	1953	1641
1988	1867	1684	1593

Forrás: (1) International Financial Statistics
 (2) MNB Negyedéves jelentés
 (3) International Financial Statistics

Cserearányok és volumenindexek

Év	Rubel elszámolású forgalom cserearányindexe (1975=100)	Nem-rubel forgalom	Tőkés export volumenindexe	Tőkés import (1975=100)
1976	97,9	100,6	114,6	110,2
1977	95,7	96,8	122,7	122,1
1978	93,6	97,5	126,3	141,5
1979	91,9	96,4	148,2	128,6
1980	90,9	97,9	154,1	130,8
1981	87,4	100,1	151,5	135,1
1982	84,6	98,9	168,4	135,1
1983	82,3	96,6	194,9	142,0
1984	80,6	94,2	202,9	138,9
1985	80,0	93,2	182,0	138,6
1986	79,7	86,6	176,7	136,8
1987	82,1	86,5	193,7	140,4
1988	84,8	88,0	205,4	139,0

Forrás: Külkereskedelem statisztikai évkönyvek

Az SZGTI kiadásában rövidesen megjelenik az

A D Ó S S Á G

(Tanulmányok adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről)
című kötet,

Andor László, Czabán László, Lóránt Károly,
Nyilas András és Vigvári András tanulmányaival.

A könyv ára: 98,- Ft.

Megrendelhető: SZGTI, 1021. Budapest, Tárogató út 2-4.

Prugberger Tamás:

Vállalati tulajdon, vállalati öngazgatás, polgári jogias munkajog

I. A téma időszerűsége és intézménystruktúrájának rövid előzménytörténete

1. A téma időszerűségét gazdasági és politikai rendszerünknek a liberalizált piac és a demokrácia irányába történő átalakítása adja meg. Minthogy e téren ma még az útkeresés és kísérletezés szakaszában vagyunk, indokolt, hogy e kísérletezésnek két frekvenciát vizsgáljunk meg. E két terület pedig nem más, mint a magyar vállalati rendszer, mégpedig annak belső szervezeti-vezetési szerkezete, valamint az ott dolgozó munkakollektíva viszonya a vállalathoz és tagjainak viszonya egymáshoz.

A jog nyelvén szólva, ebből kitűnik, hogy az ún. "vállalati jog" és a "munkajog" összekapcsolódnak egymással. Az idevágó magyar jogi szabályozás a már megvalósult reformok hatására bizonyos fokú átalakításokon átment már. Ezek a több etapban elkövetett részmodernizálások azonban korántsem érintették átfogóan az egész intézményrendszert. Itt is egyértelműen érvényesül Hans Kelsen megállapítása, hogy a jogi norma alkotás mindig elmarad az élet újszerű igényeitől és legfeljebb csak nyomon követi azokat.¹ Nekünk tehát feladatunk megvizsgálni, hogy az idevonatkozó jelenlegi szabályozás mennyiben nem felel meg a gazdasági és politikai korszerűsítés követelményeinek, és hogy e problémák kiküszöbölésére milyen szabályozás lenne az ideális.

Tekintve, hogy a jövő szabályozása terén – különösen a munkajogot érintve – egy a mai magyar jogászgenerációnak teljesen idegen megoldással kívánunk előállni, hogy ennek helyességét igazoló érvelésünk meggyőző legyen, álláspontunkat a *történetiség* síkján is megalapozni kívánjuk.

2. A klasszikus római jogban azt a munkát, amelyet nem rabszolgák végeztek függelmi viszony alapján, hanem szabad polgárok, a bérlet egyik alfajaként kezelték. A "locatio conductio rerum" mellett ez volt a "locatio conductio operarum".² E munkabérleti szerződésnek minél tartósabbá válásával egyre inkább kialakult a munkáját bérbe adó hátrányára egy függelmi viszony a bérbevevő javára. E függelmi viszony a középkori céhrendszerben intézmé-

intézményesült. Ugyanis az inas, a legény és a segéd mindaddig, míg fel nem szabadult, az egyszemélyben testet öltött munkáltató-tanítójának a tanítás fejében munkát végzett, amely nemcsak szakmai, hanem háztartási jellegű is volt. E személyes-partiarchális viszony és az ebben kialakult személyi kizsákmányolás átkerült a manufaktúrákba, majd pedig a gyárakban dolgozók munkaviszonyába is. A legtöbb első manufaktúra-, majd pedig gyártulajdonos ugyanis a legügyesebb és a legerősebb vállalkozói-üzleti érzékkel rendelkező cégbeli mesteremberekből került ki. Ez is belejátszott abba, hogy patriarchális módon kezelték alkalmazottaikat, ami végül is a vállalkozók részéről a munkavállalók, valamint családjuk totális kihasználásává fajult. A liberálkapitalizmus szemléletében a munkavállalás teljesen magánjogi szerződés volt, amelyet az egyes államok polgári jogi törvénykönyve vagy szokásjoga *munkabérelti* vagy *szolgálati szerződésként* könyvelt el.³

Amikor a munkaadó vállalkozók részéről a munkavállalók munkaerejének csekély bérellenszolgáltatás ellenében történt kizsigerelése társadalmilag elviselhetetlenné vált, és egyre gyakoribbá és a tőkés társadalmi rendre egyre veszélyesebbé kezdtek válni a sztrájkmozgások, megjelent a gyári törvényhozás, amely nemcsak a sztrájkmozgások ellen lépett fel, de egyre több munkásvédelmi intézkedést is érvényesített. Ezek többségére az ipartörvények keretében került sor, amelyek nemcsak azt szabályozták, hogy iparúzó tevékenységet a szomszédok zavarása, és közszennyezés, valamint mérgező anyagok kibocsátása nélkül kell folytatni, hanem kiterjedtek az ott foglalkoztatott alkalmazottak munka- és egészségvédelmére, a balesetek megelőzésére szolgáló intézkedések megtételére, a munkaidőmaximum meghatározására, a bérezésre, valamint a munkahelybiztosításra.⁴

Az ún. "*ipartörvényeknek*" ezek a munkásvédő szabályai részévé váltak a munkaszerződésnek és annak alapján kialakult munkaviszonynak. Ily módon ez az eredetileg kizárólag polgári jogi tartalmú (és alapstruktúráit tekintve a polgári kontinentális és angolszász jogrendszerekben egyaránt polgári törvénykönyvileg szabályozott) jogviszony a jóléti állam szociális természetű beavatkozásai révén a közjog és a magánjog mezsgyéjére kerülve *vegyes szakjogivá* alakult. Az így kifejlődött "gazdasági" (jelző tölem – P.T.) munkajog azonban alaptermészetét illetően polgári jogi maradt. Mindkét jogrendszerben ettől gyökeresen megkülönböztetik a hivatalnokok és a köztisztviselők munkaviszonyát, azaz a *közszolgálati jogviszonyt*, amely a közigazgatási jognak egy-egy közigazgatási szervben belüli közszolgálati rendjét szabályozza. Ha ugyanis a polgári társadalomnak közigazgatási jogi rendszerét szerkezetében kívánjuk vizsgálni, akkor ott három fő területet kell elkülöníteni. Egyet kifelé, amely az állam polgárai és jogi személyei (stb.) felé irányuló szervező, organizáló, rendező, valamint hatósági aktushozatali tevékenységét szabályozza, egy másikat, amely a közigazgatási szer-

vezeten belüli szervek egymás közötti kapcsolatát, végül pedig egy harmadikat, amely az adott szervezeten, hivatalon belüli tevékenységi viszonyokat rendezi. Ha mindezt szélesebb értelemben, az állami főhatalmat is gyakorló szervekre kivetítve vizsgáljuk, akkor is ugyanehhez a felosztáshoz jutunk el, csak azzal a különbséggel, hogy már nemcsak közigazgatási jogról, hanem az ezt is magába foglaló általános közjogról kell beszélünk. Ennél fogva az általános közjognak is az utolsó, másképpen a legfelsőbb szelvényét a közszolgálati jog jelenti.

A gazdaságot érintő jog területén hasonló struktúráról beszélhetünk fel. A kereskedelmi cégek, vállalatok kifelé irányuló, a gazdasági életben megjelenő szakmai-kereskedelmi szerződéseit a kereskedelmi törvények egy elkülönített fejezete rendezi, míg egy másik elkülönített fejezet a kereskedelmi cégek és társaságok belső szervezeti-működési, valamint tulajdonviszonyait. E két terület szorosabban véve a kereskedelmi jog anyagát képezi, míg a gazdasági jog harmadik területét a már említett közvetlenül magánjogi gyökerű, de szociális, egészségügyi, pénzügyi, stb. jellegű közjogi-közigazgatási jogi szabályokkal teletűzdelt munkajogi szabályozás adja. Ez utóbbinál a nagyvállalati adminisztratív irányító belső igazgatási szervezetnek a hivatali szervezeti hierarchiához hasonló alakulása miatt a magántisztviselői kört érintve jelentős áthatások érvényesülnek a köztisztviselői szabályozás irányában. A magántisztviselő munkaszerződése polgári jogi jogügyleten nyugszik, tartalmának kialakulásába azonban a vállalati ügyrend és a kollektív szerződésen keresztül a közszolgálatra emlékeztető elemek is bekerülnek. Ez okszerűen következik abból a fayoli megállapításból, hogy a tőkés nagyvállalati igazgatás a közigazgatás mintájára alakul, ugyanakkor viszont ez a vállalati igazgatás is hat a közigazgatásra és mintegy rugalmasítja azt.⁶ Főként ennek tudható be az, hogy közjogias közszolgálati jogviszonyszabályozás nem tudta elnyelni a gazdasági életre vonatkozó alapjaiban polgári jogias természetű munkajogi szabályozást.

II. Átfejlődés és a fejlett polgári jóléti államok mai munkajoga

Az előbb mondottak következtében mind az angolszász, mind a kontinentális német jogrendszerben a munkaszerződés tartalmát elsősorban a felek megállapodása határozza meg. Vagyis a munkavállaló és a munkáltató szabadon egyezik meg egymással. Kivételt képeznek ez alól a jóléti államkoncepció megvalósulásától kezdve azok a kérdések, amelyekben a munkáltatók és a munkavállalók érdekvédelmi szervezetei, úgymint a gyáriparosok országos szövetsége, illetve a kereskedelmi kamara, valamint az egyes szakmai szakszervezetek egyeznek meg kollektív szerződést kötve egymással. Így a konkrét munkabérmeghatározás terén mindkét fél kötve van a tarifaszabályozásokban

megállapított alsó és felső bérhatárokhoz, és ugyanígy a munkaviszonyt is a dolgozó akaratán kívül megszüntetni a kollektív szerződésben foglaltak vagy a dolgozói képviselőlet egyetértésével lehet.⁷ Ez utóbbi a még majd külön bemutatásra kerülő participációs intézményrendszer területe. Mindenesetre a kollektív munka jogként kezelt participáció intézményrendszerén kívül gazdasági szférában történő foglalkoztatás rendezésének alapja a felek egyenjogúságán és kölcsönös megállapodásán nyugvó szerződéskötési rendszer.⁸ Ebbe az állam csak annyiban avatkozik be, amennyiben ez az egzisztenciálisan kiszolgáltatottabb munkavállaló érdekében feltétlenül szükséges.⁹ Lényegében ennek következménye elsőként a kollektív munka jogként megjelent és időnként megújításra kerülő kollektív munkaszerződés, valamint a tarifaszerződés intézménye. Ez egészült ki a II. világháborút követően az angol "board system" hatására Nyugat-Európában a nagyobb létszámot foglalkoztató vállalatoknál a vállalati igazgatásban történő alkalmazotti-munkásrészvételi jogal.¹⁰ Ez az intézményrendszer kétirányú. Az egyik iránya az üzemi és a vállalati tanácsok rendszerében, míg a másik a részvénytársaságok igazgató- vagy felügyelőtanácsában funkcionál.¹¹

Ami az elsőt illeti: az üzemi-vállalati alkotmánytörvények, illetve az alkalmazotti-munkás döntésrészvételi törvények (Mitbestimmungsgesetz, Betriebsverfassungsgesetz) értelmében az üzem dolgozóinak közgyűlése titkos szavazással megválasztja a kollektívának az üzemi vezetés előtt való érdekképviselőre hivatott ún. üzemi tanácsát és annak függetlenített elnökét, az egyazon vállalathoz tartozó üzemek tanácsai pedig ugyancsak ily módon választják meg a vállalati tanácsot, valamint annak elnökét. Ugyanígy alakul ki az egyes vállalatoknál a tisztviselői-menedzseri érdekképviselő rendszer is. Részvénytársaságok esetében e kettőből alakul ki a másik irányt jelentő, vállalatvezetésbe történő általános döntésbeeszlősi rendszer. Ugyanis ebben a rendszerben a részvénytársaságok igazgató-, vagy felügyelőtanácsának a felét választják meg csak a részvényesek, míg a másik felének első 50 százaléka az üzemi tanács munkaképviselőnek, második 50 százaléka pedig az ún. "alkalmazotti", vagyis a tisztviselői-menedzseri képviselőnek van fenntartva. A "tőke" és a "munka" együttes vállalatvezetési döntési jogkörét jelentő első, üzemi tanács rendszeren nyugvó szférájában a döntésbeeszlő csak a dolgozók munkakörülményeit, a munkahelyet, a dolgozók bérezését és elbocsátását, valamint az üzembezárást érintő kérdésekre terjed ki, vétó, illetve hozzájárulási jogban megjelenítve. Ezzel szemben a második szférát jelentő igazgatási-felügyelőtanács közreműködés területén a tisztviselő és a munkásrétegnek – mint alkalmazottaknak – a részvényesekkel együtt egyenlő arányú szavazati joga van. Szavazategyenlőség esetén az igazgató, illetve a felügyelőtanács semleges elnöke dönt, aki különben nem szavaz.¹²

Ez az ún. *kollektív munkajog*. Itt, az érdekvédelmi szervezetek útján és az állami szociálpolitika, valamint a pártpolitika közvetítésén keresztül tört be legerőteljesebben a közjog a foglalkoztatással kapcsolatos viszonyok jogi rendezésébe, általános társadalmi érdekből. Mindez a jóléti állam, a "welfare state" politikájának a következménye.¹³ Ugyanakkor az ún. *individuális munkajogban* a polgári jog szabályai kerülnek alkalmazásra. Ez megmutatkozik abban, hogy a mai modern polgári munkajog nem ismeri a dolgozók büntetőjogias jellegű fegyelmi felelősségrevonásának olyan rendszerét, ahol a munkáltató hivatal vagy felettes szerve a vele közszolgálati viszonyban álló tisztségviselővel fegyelmi hatóságként járhat el. Ugyanígy nem ismeri a dolgozói kártérítésnek ugyancsak a munkáltató részéről egyoldalúan kezdeményezhető rendszerét sem. A vállalatának vétkesen (de csak így) kárt okozó dolgozó elvileg az általános polgári jogi szabályok szerint a teljes kárért felel.¹⁴ A munkáltató vállalat azonban a munkavégzés során a dolgozót ért kárért nemcsak teljes reparációs felelősséggel tartozik, hanem objektív jellegű is. Vagyis vétkesség hiányában is a munkáltató helytállni tartozik dolgozója irányában. Együttes károkozás esetén, vagy ha a vállalat is helytelen munkaszervezéssel közrehatott a kár okozásában, kármegosztásnak van helye. Ugyanígy a dolgozó kizárólagos őrizetében álló vállalati vagyontárgyakért, csakúgy mint a pénzért is a *costudia* felelősség szabályai szerint felel.¹⁵ A teljes reparáció elvét azonban a gyakorlatban mégsem alkalmazzák, mert nagy kár esetén az alkalmazott képtelen kifizetni azt, az irreális teljesítésre való bírósági kötelezés pedig a dolgozóknak csak kedvét szegi és egzisztenciálisan tönkreteszti. Ezért a vállalatok a dolgozói károkozások megtérülését biztosítással oldják meg. Legtöbbször az ilyen biztosítási szerződés megkötése a kollektív szerződés tárgyát képezi.¹⁶ Közvetlen kártérítésre ezért csak bűncselekményelkövetés vagy menedzseri mulasztás esetében kerül sor. A károkért való menedzseri helyállást ezért többnyire meghatározott értékű vagyoni letétbehelyezéssel biztosítják.¹⁷ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ha az egyszerű dolgozókat mentesítik is a biztosítás következtében a kártérítési felelősség alól, a sorozatos károkozások miatt alkalmatlanság vagy bizalomvesztés címén elbocsájtásukra ne kerülhetne sor.¹⁸ Természetesen ez az üzemi alkotmánytörvények hatálya alatt álló vállalatoknál (meghatározott dolgozói létszám felett) az üzemi tanács egyetértésével történhet csak meg.¹⁹ Ami pedig az individuális munkaügyi vitákban követendő eljárást illeti, az elbírálás főszabályként a rendes polgári bíróság hatáskörébe tartozik. Kivétel ez alól csak az, ha a munkáltató és a dolgozó között fennálló vita olyan ügyben keletkezik, amelynek tárgyában a vállalati és a dolgozói érdekvédelmi szervezetek egymással kollektív szerződést kötöttek. A kollektív munkajogból fakadó, illetve azzal összefüggő ügyek tartoznak ugyanis csak speciális munkaügyi hatáskörbe. Itt a hivatásos bíró mellett eljáró ülnök

egyikét a vállalati, míg másikat a szakszervezeti érdekképviselet delegálja.²⁰ Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy már a régmúlté az a lehetőség, amikor a gyári munkás ki volt szolgáltatva a gyár tulajdonosának, illetőleg vezetőségének, amely bár a munkaszerződésben a dolgozótól kapott hozzájárulás alapján, de helyzetének kihasználásával egyoldalú bírságkivetési joggal rendelkezik.

Egy ilyen természetű munkáltatói patriarchalizmus és munkavállalói alávetés legtovább a korszerűtlen *allodiális földbirtokrendszereknél* maradt fenn. Ennek Nyugat-Európában lezajlott radikális földreformokkal (kártalanítással egybekötött nacionalizálás, majd földosztás) kialakított egyéncsaládi mezőgazdasági farmrendszer véget vetett.²¹ Kivétel ez alól, ahol a volt allodiális földbirtokon kollektív gazdaságokat hoztak létre. Ezek kisebb részében vezettek be csak valódi munkaszövetkezeti gazdálkodást, míg többségükben fenntartották a régi uradalmi cselédségi viszonyoknak egy enyhíthetőbb változatát, mivelhogy ezeket az uradalmakat, allodiális földbirtokokat a korábban ott dolgozó cselédség szövetkezeti jellegű formális öngazgatási jogkörébe adták, de erős állami irányítás mellett.²² Ez volt részben tapasztalható a 70-es években a diktatúra megdöntését követő első évek portugál és spanyol mezőgazdaságára is.²³

Magyarországon a polgári társadalmi rendszer fennállása idején sem ilyen jellegű, sem pedig családi farmok kialakítására irányuló átütő földreformra nem került sor. Ezért a mezőgazdasági termelés gerincét egészen 1945-ig a gazdatisztek és intézők közbeiktatásával egy meglehetősen patriarchális és autokratikus módon irányított családi mintán alapuló uradalmi gazdaság képezte.²⁴ Hasonló volt a helyzet a többi kelet-európai országban a II. világháború befejezése előtt. Ugyanakkor ezekben az országokban – csakúgy mint nálunk is – a kollektív munkajog ismeretlen volt, egy viszonylag kezdetleges szakszervezeti érdekvédelem és kollektív szerződési rendszer kivételével.²⁵ A munkajogviszony ennél fogva a munkavállaló és a munkáltató „kétpólusú” szerződéskötésén nyugodott.²⁶

Ismét visszatérve a fejlett tőkés államok munka jogfejlődésének mai helyzetére, a valamennyi munkáltatóra vonatkoztatott individuális munkajogon, valamint a meghatározott taglétszám felett foglalkoztató vállalatokat érintő participációs és kollektív munkajogon kívül egyre erőteljesebben hódít tért a dolgozó kollektívák vállalati öngazgatásával egybekötött belső vállalkozási alapon megszervezésre kerülő munkavégzés intézménye. Ennek gyökerei – bár csak marginálisan elterjedve – a francia ipari és az olasz mezőgazdasági munkaszövetkezeteknél található meg.²⁷ Újabb azonban az egyes kevésbé rentábilis üzemekből való tőkekivonulás hatására az üzembeszárásokat és a tömeges munkáselbocsátásokat elkerülendő, a helyi önkormányzati szervek, valamint a szakszervezetek és az általuk mozgósított bankok részben dotá-

cióban, részben igen kedvezményes hitelnyújtásban megnyilvánuló aktív pénzügyi segítségével a dolgozó kollektíva megveszi az üzemet és azt az üzemi tanáccsal indítva, majd pedig új választásokkal szövetségi öngazgatás útján működteti tovább.²⁸ Az ezzel párhuzamosan megjelenő öngazgatás másik formája az, amikor a vállalaton belül működő egyes kisebb szervezeti egységek autonóm belső vállalkozó egységekként saját öngazgatási jogkört kapva maguk szervezik meg a munkát és maguk veszik fel a megrendeléseket a vállalati vezetéstől. A vállalatvezetés mintegy vállalkozási szerződést kötve számol el velük, rájuk hagyva, hogy a vállalkozás teljesítéséért járó ellenértéket miként osztják fel maguk között. Ezek a vállalaton belül bizonyos szervezeti és gazdasági autonómiát élvező belső vállalkozó egységek maguk jogosultak vezetőiket megválasztani, kik a közösségtől nyert felhatalmazással tárgyalnak a vezetéssel, vállalnak fel munkafeladatokat. A vállalat és a belső vállalkozó szervezet között létesülő e munkavállalási-munkavégzési kapcsolat a központi és a szatelit vállalat közötti integrált jellegű tartós kooperációs vállalkozási szerződéses viszonyhoz hasonlít, amelyben erős az integrátor részéről a megrendelői utasítási jogkör keretében adott irányítási jelleg.²⁹ Ugyanakkor az önkormányzó, öngazgatású munkakollektíván belül az egyes dolgozó tagoknak az egységhez-vállalathoz, valamint tagtársaihoz fűződő viszonya lényegében a személyes közreműködés kötelezettséggel megerősített társasági részvételi jogosultságai és kötelezettségi rendszer szerint alakul.³⁰

Minthogy itt közös vállalkozásról van szó, a tagokat a vállalkozásból fakadó kötelezettségek teljesítése során egymás iránti teljesítési és szoros együttműködési kötelezettség terheli. Aki az ebből fakadó kötelezettségeit megszegi, a vállalkozó közösséget ezáltal ért kárt elvileg teljes mértékben meg kell térítenie. Azonban a gyakorlatban itt is a már említett - és biztosítással áthidalt - kerülő kártérítésemaradásra kerül sor. Bizalomvesztés esetén azonban a munkakollektíva többi tagja a társasági tagsághoz hasonlóan kizárhatja a kollektívából azt a tagját, aki magatartásával eljátszotta vállalkozó társai bizalmát. Itt tehát lényegében az egyesületi, illetve a gazdasági-kereskedelmi társaságok tagsági viszonyaira vonatkozó szabályok alkalmazandók aszerint, hogy ez a vállalkozó közösség jogi személyként vagy anélkül működik. Az anélkül működő belső vállalkozói munkaközösségekre lényegében a közkereseti társaságok szabályai, míg a jogi személyiséggel működőkre azok vonatkoznak, amelyre a cégbejegyzés utal. Ez utóbbinál ily módon német jogterületen többnyire szövetkezeti vagy kft., francia jogterületen pedig ezen kívül változó alaptőkéjű részvénytársasági szabályok alkalmazására kerül sor.³¹

III. A közép-kelet-európai szocialista államok vállalati szerkezetének és munkajogának alakulása

Mármost ami a közép-kelet-európai gazdasági-vállalati és munkajogfejlődést illeti, itt a II. világháborút követő években a szovjet mintára kialakított központilag irányított etatista reálszocializmus elvágta a piacgazdaság és a polgári társadalmi rend továbbfejlődése előtt az utat. Ezért nem nyílt lehetőség arra, hogy a közép-kelet-európai térségekben polgári piacgazdálkodáson alapuló "jóléti társadalom", "welfare society" fejlődhetett volna ki. A termelőeszközök és a vállalatok túlnyomó részének állami tulajdonon alapuló és 1948 után nálunk is kialakított tervlebontáson nyugvó, központilag irányított gazdasági, pontosabban termelési és termékelosztási rendjében a középirányító hivatalon (tröszt, központ és egyesülés) keresztül végső soron a gazdasági ágazati minisztériumok valamelyikének, vagy a helyi tanácsnak alárendelt, állami vállalathoz hasonló hivatali és nem vállalkozói szervezeti felállásban működött a szövetkezeti ipar és kereskedelem is.³² Ha nem is közvetlenül, de a tervjövahagyási rendszeren keresztül közvetett módon a kolhoz mintára megszervezett mezőgazdaságot is lényegében bekapcsolták az utasításon alapuló tervlebontási rendszerbe.³³ Ezért a szövetkezetekben is a tételesjogi szabályozáson alapuló formális kollektív vezetés (igazgatóság és felügyelőbizottság) ellenére ténylegesen az állami vállalatoknál legalizált (igazgató) olyan egyszemélyes vezetői felelősség érvényesült, amely valamilyen formában a szövetkezet felett felügyeletet gyakorló állami és pártpolitikai szerveknek volt alárendelve. Ezért míg a vállalati igazgatót a gazdaságirányítással egybekötött tulajdonosi felügyeletet gyakorló állami szervezet nevezte ki, amelynek beszámolási kötelezettséggel tartozik, addig a tagság által megválasztott szövetkezeti elnök csak az állami közigazgatás formális jóváhagyásával foglalhatta el hivatalát.³⁴ Beszámolási kötelezettsége ezért elsősorban neki, nem pedig a tagságnak szólt.³⁵

E körülmények következtében mind az állami vállalat, mind a szövetkezet majdnem egyforma jelleggel a hivatali hierarchia szerint alakult ki. Az állami vállalatot maga a jog is a közigazgatás legalsó szintű szervezetének tekintette³⁶ és de facto ilyennek számított a mezőgazdasági termékvéltársárlást végző szövetkezeti termékelosztó kereskedelem is.³⁷ Azokban a szocialista államokban, ahol az ipari szövetkezeteket nem alakították át állami vállalatokká³⁸ ott szövetkezeti összevonásokkal tették az állami vállalathoz hasonlóvá.³⁹ A mezőgazdasági termelőszövetkezeteket pedig – miként azt Juhász Pál helytállóan kimutatta – lényegében a régi uradalmi birtokokhoz hasonló módon szervezték meg, ahol az eredetileg csak önellátás célzatú háztáji gazdaság a cselédi illetményföld hasonmása volt. A szövetkezeti

forma ily módon csak egy külső burok volt. Az állami gazdaságnál még ez is hiányzott. Ott az illetményföld teljesen megegyezett az uradalmi cselédi illetményfölddel, az állami gazdaság szervezete a volt uradaloméval, az állami gazdaság igazgatója lényegében az uradalmi intéző szerepét töltötte be.⁴⁰ A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél pedig azáltal, hogy az etatista reálszocializmus gazdaságpolitikája kényszerösszevonásokkal tendenciózusan nagyobbította, a falusi önkormányzatból átmentett önszegély-önigazgatási és kooperációs vonások teljesen eltűnnek. Ily módon a nagyméretű mezőgazdasági termelő szövetkezetek is az állami vállalatokhoz hasonlóan hierarchikus felépítésűvé váltak.⁴¹

Mindezek következtében – jöllehet az ideológia és a vállalati jogelmélet az állami vállalatokban kettős kollektívát⁴² – egy osztársadalmi és egy ott dolgozóit – a szövetkezetek esetében egy önigazgató dolgozó tulajdonosi kollektívát⁴³ látott, a valóságban mind az állami vállalatoknál, mind a termelőszövetkezeteknél a dolgozó egyformán bérmunkás vonásokat viselt mindezekig magán.⁴⁴ Azt, hogy mind a munkaviszonyban álló vállalati dolgozó, mind pedig a termelőszövetkezeti tag az általános szintű tételesjogi (alkotmányi és tsz. törvény-preambulumi) deklarációk ellenére ténylegesen a kapitalista rendszerhez hasonló bérmunkás volt, egyrészt a vállalati munkaviszony munkaszerződéses keletkezésének a kapitalista társadalomban kialakult kétpozíciós (munkavállaló és munkáltató) szerkezete, valamint az ettől elszakadni képtelen szocialista munkajogi szabályozás (Munka Törvénykönyv) is bizonyítja.⁴⁵

Miként a többi szocialista országokban, úgy a magyar Munka Törvénykönyv is szovjet mintára átvette a közszolgálati viszony alapjaiban porosorozás típusú szabályrendszerét, amit kisebb módosítású adaptációval az ipari szövetkezeti, nagyobb módosításokkal pedig a mezőgazdasági szövetkezeti tagsági munkaviszonyra is a jogi rendezés kiterjesztett.⁴⁶

Tételünk alátámasztására röviden szükségesnek látjuk felvázolni e szabályozás főbb vonásait. Teljesen ellentmond a már említett kettős kollektíva elméletnek az, hogy a vállalati dolgozói munkaviszony kétoldalú szerződéssel keletkezik és áll fenn, nem pedig valamilyen sajátos vállalati kollektív tagsági viszonyon⁴⁷. A termelőszövetkezetekben (ipari és mezőgazdasági) a tagsági viszonyt tényleges tartalommal ugyanis a munkaszerződésnek megfelelő munkamegállapodás tölti meg, amelynek megkötése kötelező⁴⁸. A már megkötött munkamegállapodást ugyanakkor a szövetkezet központi vezetése a munkaviszonyban álló dolgozók áthelyezéséhez hasonlóan egyoldalú aktussal módosíthatja, valamint a munkaviszony felmondásához hasonlóan egyoldalúan megszüntetheti.⁴⁹ Mindkét munkajogi szabályozást (munka- és szövetkezeti törvényt egyaránt) ma is fő modellként a hierarchizált alá-, és fölérendeltséget tükröző munkaköri-munkadíjazási besorolási és munkáltatói

utasítási rendszer, valamint a vezetői hierarchia által átlátható közös munkahelyen történő munkavégzési modell, továbbá az ezzel együttjáró és csak némileg rugalmasított munkaidőmeghatározás jellemzi.⁵⁰ Az egymás mellett párhuzamosan futó és mindkettőnek együttesen és külön is alkalmazási lehetőséget adó büntető-, szabálysértési jogias modellű fegyelmi és kártérítési rendszerben, valamint a munkaügyi viták vállalati-szövetkezeti keretek közötti elbírálási modelljében egyértelműen a közszolgálati alárendeltség, a munkáltató hatóságnak történő alávetettség mutatkozik meg.⁵¹ A fegyelmi és a kártérítés ma hatályos munka-, és szövetkezeti jogi rendszere ugyanis összekapcsolva a munka-, és tagsági viták vállalati-szövetkezeti keretek közötti elbírálási rendszerével, a munkáltatót részben közzvádlóhoz-vádhatósághoz hasonló szereppel, részben pedig a kommunális intézmények direkt jellegű követelésbehajtási jogához hasonló jogkörrel ruházza fel.⁵²

A reálszocializmus gazdálkodó szervezeteinek az itt bemutatott szervezeti felépítése és vele összhangban álló alkalmazotti és szövetkezeti-tagsági munka jogi rendszer főszabályként kizárja a vállalaton belüli vállalkozói munkacsoport működését vagy csak egész periférikus síkon (átalányelszámolásos üzemeltetés és bedolgozás) ad lehetőséget az ilyen konstrukciók alkalmazására. Éppen ezért, abban a körben is, ahol alkalmazásának zöld útja van (tanácsi vállalati és szövetkezeti kiskereskedelem, valamint ipar és szolgáltatás), ott is tendenciózusan törekvés van arra, hogy a jogviszony speciális jellegét elrejtse és az általános munkajogi szabályozást terjessze ki rá. Ez megmutatkozik a tételes jogi szabályozás és a jogalkalmazás területén egyaránt.⁵³

Az individuális munkajognak ezzel a közszolgálati szabályozású jellegével áll teljesen összhangban a kollektív munkajognak a fejletlensége. A fejlett tőkés államokban már bevezetett, korábban már ismertetett üzemi tanácsi és munkáltatói-munkavállalói együttes döntési rendszer a többi szocialista állam munkajogához hasonlóan nálunk is csak csíráiban van meg.⁵⁴ A magyar termelőszövetkezeti jogi szabályozás alakított csak ki valami ehhez hasonló a munkahelyi tanácskozás (közösség) rendszerével, döntésbeeszlősi joga azonban a szövetkezet szűkebb központi vezetésébe meglehetősen formális és alacsony fokú.⁵⁵ E rendszert lényegében az összevonásokkal egyértelműen kiüresedett szövetkezeti vonások látványos, a gyakorlatban azonban tartalmatlan megerősítésére, a közvetlen szövetkezeti demokráciának és öngazgatásnak ún. "közvetettel" történő felváltására találták ki.⁵⁶

Áttérve a *szakszervezeti érdekvédelemre* – amely a fejlett tőkés országokban a valóságos érdekvédelmi csomópontok és szempontok szerint többnyire szakmailag és egyéb érdekközösségek szerint sematizmusmentesen szerveződik – a szocialista országokban teljesen integrálódott a gazdaságirányítást végző államhatalmi struktúrába.⁵⁷ Éppen úgy, miként az egész

állami gazdaságirányítási rendszer, a szakszervezeti érdekvédelem is sematikus a gazdasági ágazati felosztás szerint tagolódott.⁵⁸ Ez a hivatalos szakszervezeti felépítés, minthogy teljesen beépült a hatalmat gyakorló politikai rendszer és az államhatalom, valamint a közigazgatás struktúrájába, képtelen volt arra, hogy a dolgozói kollektívák számára valódi érdekvédelmet lásson el. Legjobb esetben is csak érdekegyeztetés ellátására alkalmas, ami azonban a gyakorlatban állami és politikai érdekeket „leközvetítő” transzmissziós szerepkörbe csúszott át. Ezért a szakszervezeti érdekvédelem munkajogi szabályozása a szocialista államokban megmaradt az általános elvi deklarációk szintjén.⁵⁹ Mindez kifejezetten a vállalati dolgozókra vonatkozik, mivelhogy a munkaszövetkezetekben dolgozó tagokra a szakszervezeti érdekvédelem sem terjed ki.⁶⁰ A hivatkozási alap erre az volt, hogy ők a szövetkezeti vagyon tulajdonosai és így a szövetkezettel antagonisztikus érdekkonfliktus kizárt. Ez az érvelés teljesen figyelmen kívül hagyja a szövetkezeti tag bérmunkási helyzetbe történő valóságos lecsúszását és azt, hogy a szövetkezeti vezetés a már tárgyalt okok miatt mennyire elhatárolódott a tagságtól.⁶¹

IV. A magyar vállalati és munkajogi struktúra ellentmondásai és az ellentmondások feloldásának lehetséges irányai

A magyar gazdaság reálszocializmusokra jellemző szerkezetének átalakítása az MSZMP KB 1985. júniusi határozatával vette kezdetét. A tervlembontás és a direkt irányítás felszámolásával meghirdetett vállalati önállóság és a piaci hatásoknak kitett, saját kockázatra alapított vállalati gazdálkodás bevezetése a hatvanas évek végén érintetlenül hagyta az állami tulajdon és az állami vállalat már elemzett hierarchikusan központosított szerkezeti felépítését.⁶² Ez együtt járt azzal, hogy a munkajog hagyományos szabályozása is alapvonásaiban érintetlen maradt.⁶³ Ez vonatkozik a szövetkezeti tagsági munkajogra is, noha a szövetkezet szervezetét és működését illetően az akkori szövetkezeti jogi szabályozás sok tekintetben visszaállította a klasszikus szövetkezeti elveken alapuló önkormányzati-önigazgatási struktúrát.⁶⁴

A vállalati szervezet lényegesnek mondható reformja csak az 1970-es évtized visszarendezési periódusát követő újabb nyitás hatására 1984-ben kezdődött. Új állami vállalati típusok kialakítására került sor; először 1980-ban tételes jogiasított kisszövetkezeti, szövetkezeti és mezőgazdasági, valamint gazdasági és vállalati gazdasági munkaközösségi formák engedélyezésével⁶⁵ párhuzamosan megjelentek és tételes jogi szabályozást nyertek az általányszámolási rendszerből kifejlesztett olyan vállalkozási formák is,

amelyek vállalati keretek között, de teljesen üzleti elszámolásos alapon működnek (szerződéses üzemeltetés).⁶⁶

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy ebben az időszakban egy új társulási törvény is született, amely a különböző vállalatok és szövetkezetek hagyományos közös vállalatnak nevezett társulásán kívül a régi kereskedelmi társaságok egyikének analógiájára megalkotta a betéti társulást is.⁶⁷

Röviden áttekintve ezeknek az új vállalati jogi képződményeknek a jogi szabályozás síkján kétségtelenül fennálló *pozitívumait* és *progresszív* vonásait, a gyakorlatban megjelent több negatívumát, a *kető együtt a mai munkajogi szabályozás számos hiányosságára* hívja fel a figyelmet. Az állami vállalati szférában a dolgozók közgyűlése által az egyenlő szavazati jog elve alapján választott igazgatósággal, igazgatóval és esetleg felügyelőbizottsággal működő, vagyis a dolgozók által irányított vállalat elvben olyan *munkaszervezetként, öngazgatású vállalatként* működik, ahol a dolgozó kollektíva lényegében *bérlője* a részére elkülönített vagyonnak. A gyakorlatban ez mindezt mégsem így működött, ennek okai több tényezőben keresendők. Először abban, hogy a vállalatvezetésre is kiterjedő dolgozói öngazgatás a régi tulajdonosi felügyeletet gyakorló szerv törvényességi felügyeletivé átminősítésével bekövetkezett változatban külső függőség miatt a vállalat önállósága nem tudott hatékonyan érvényesülni.⁶⁸ Ezen túlmenően az a tény, hogy a különben is tetemes vállalati jövedelemelvonásban nincsen elkülönítve egyrészt egy olyan bérelti díj, amelynek összege a piac keresleti-kínálati viszonyainak megfelelően alakulna, másrészt egy olyan jövedelemadó, amelynek mértéke az állam, de a vállalat számára is megfelelő volna, a kollektívát érdektelenné teszi a vállalat hatékony működtetésében. A vállalati tanáccsal működő állami vállalat ugyanakkor csak abban az arányban mondható öngazgatású vállalatnak, amilyen arányban tagjait a vállalati kollektíva delegálja. Ez jelenleg 50 százalék. A vállalati tanács másik felét a felügyeletet gyakorló szerv és az igazgató állítja össze. Ez a tény és az állami vállalati törvényességi felügyeletnek a közigazgatási irányítás alatt álló vállalathoz hasonlóan a tulajdonosi felügyelettel történt már említett összekapcsolása, a külső politikai és gazdaságirányítási függőségek, e vállalati formánál még tételesjogi biztosítékokat is nyújtottak a dolgozói öngazgatás korlátozására.

Ami *e két szervezeti forma optimális működésének munkajogi vetületét* illeti, a teljes öngazgatású állami vállalat munkakollektívájára vonatkozóan ki kellett volna alakítani a munkajogi szabályozásnak egy olyan modelljét, amelyet Eörsi Gyula már említett felvetése nyomán "a dolgozó kollektíva joga" címszóval elméleti szinten Hegedűs István, a tételesjogi szabályozásra alkalmazhatóan e sorok írója dolgozott ki.⁶⁹ Ebben a rendszerben az *öngazgatásos vállalat dolgozóit is a munkaszövetkezeti taghoz hasonló státusz illeti meg, a munkavégzéssel kapcsolatos tagsági jogait és kötelezettségeit,*

valamint azok jogkövetkezményeit illetően pedig vállalkozói kockázat-, és jövedelemközösségen nyugvó közrehatásos felelősség-, és haszonrészese-dés elosztásnak kellene jelentkeznie. Hogy egy ilyen munkajogi modell tételes jogiasítása égető szükségszerűségként mindezeideig nem merült fel, alátámasztja azt a megállapításunkat, hogy a közgyűléses vállalat csak névleg volt öngazgatási jellegű. Ugyanakkor minden valószínűség szerint, ha a Mt. kiegészült volna már a munkajognak egy ilyen modelljével, ez kedvezően befolyásolta volna a közgyűléses vállalat valóságos öngazgatásivá alakulását és a munkakollektíva érdekeltté válását.

Ami a közigazgatási irányítás alá rendelt, valamint a vállalati tanáccsal működő állami vállalaton belüli munkaviszonyokat illeti, csakúgy mint a gazdasági társaságok esetében is, a kétoldalú szerződéses alapon álló munkajognak továbbra is létjogosultsága van.⁷⁰ Ezt a munkajogot azonban a fejlett tőkés országok korábban ismertetett megoldásainak figyelembevételével és a reálszocialista országok mai érvényben lévő Mt-ire vonatkozó globális kritikai észrevételeink szerint kellene gyökeresen megreformálni.

A reform-munkálatot, beleértve az öngazgatási jellegű munkakollektívákra vonatkozó átfogó munkajog kialakítását, ki kellene terjeszteni a vállalati belső vállalkozó közösségek és egyszemélyes-családi vállalkozások "munkavégzési" viszonyainak a rendezésére is. Ezzel kapcsolatosan már figyelemre méltó és szintetizálható rész-szabályozások találhatók azokban a különböző kisvállalkozási formákat legalizáló rendeletekben, amelyek az 1980-as évtized elején születtek meg. Ilyen a kiszövetkezetekről szóló 1980-as minisztertanácsi rendezés az általános szövetkezeti, és a nem szövetkezeti öngazgatási vállalat önkormányzati, szervezeti és működési, valamint tagi részvételi viszonyairól. Az ezekben a MT rendeletekben található jogi tartalom mint a lehetne egy átfogó jogi rendezésnél. Ugyanakkor ezt a kört, valamint a belső vállalati vállalkozói közösségeket érintve a közös vállalkozást célzó munkavégzésből eredő kötelezettségek és jogok rendezésénél támpontként csak részben volna helyes a kiszövetkezeti és a szakcsoporthoz tartozó munkavégzésre vonatkozó jogi előírásokat alapul venni, mivelhogy a már kritizált hagyományos munkáltatói utasítási, valamint fegyelmi és kártérítési rendszer, ha enyhített és bizonyos fokig korszerűsített formában is, de itt is fennáll.⁷¹ Ezért a vállalkozási természetű munkajogi következmények rendezésénél – összhangban a már korábban kifejtettekkel – szabályozási támpontként elsősorban a gazdasági-, a vállalati gazdasági munkaközösségi, valamint a szerződéses üzemeltetési és a belső vállalkozási rendszerben működő munkakollektívák tagjainak a munka végzésével összefüggő jogait és kötelezettségeit, valamint az ezzel kapcsolatos felelősségi rendszert szükséges modellként figyelembevenni.⁷² Ezek a megoldások ugyanis már a kereskedelmi jogias szemlélet figyelembevételével készültek el, elvben teljes és ki-

mentési alapon álló kártérítés, bizalomvesztés esetén pedig tagkizárás, illetve tagi viszony felmondása, a választott tisztségviselők visszahívása, súlyosabb elbírálást igénylő esetben pedig elmozdítása.

V. Elvetélt kísérletek saját megoldási javaslatok tükrében

Az állami vállalatok és az 1970-es évek összevonásai során túlméretezetté vált szövetkezetek nem hatékony, sőt veszteségesse vált működését az 1980-as évek második felének új reformgazdaságpolitikája a gazdálkodó szervezeti struktúra teljes átalakulásával tervezte megoldani. Az 1988. március 8-án az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében tartott konferencia referátumainak túlnyomó része a vállalati tanácsos és a közgyűlés által irányított állami vállalatok, valamint az összevont nagy szövetkezetek és a mezőgazdasági szövetkezetek részvénytársasággá történő átalakítására tett javaslatokat.⁷³ Ezzel együtt egy olyan új gazdasági törvény megalkotásának szükségessége vetődött fel, amely főként a külföldi mozgótöke beáramlásának az előmozdítása érdekében a klasszikus kereskedelmi társaságokat ismét visszaállítaná. Ezen túlmenően a gazdaságpolitika az állami és a szövetkezeti vállalatoknak gazdasági társaságokká való átalakulásától várt hatékonyságuk növekedését, mivel ily módon az ott közreműködő különböző rétegek vagyonérdekeltsége erőteljesen kifejezésre jut.⁷⁴ Az új elképzelések szerint a magánszektorba tartozó vállalkozások túlnyomó részét a kisebbeknél közkereseti és betéti társaság, a nagyobbaknál pedig Kft. formájában volna helyes működtetni. Ezzel szemben a kompetitív szférában működő állami vállalatokat részvénykibocsátások mellett holdingok alá rendelve részvénytársaságokká kellene átalakítani. A részvényforgalmazó holdingok, valamint a más alapító állami szervek a részvények egy részét külföldre értékesíthetnék, egyes vállalatok kialakítását célozva.⁷⁵ A szövetkezeti szférát érintve felmerült, hogy azok csak a formát illetően alakuljanak át részvénytársaságokká, tartalmilag azonban az egy tag – egy szavazat és a nyitott tagság elvének fenntartása mellett továbbra is szövetkezetként működjenek.⁷⁶ Erre egyik megvalósítási elképzelés az lett volna, hogy a szövkezet vagyonának egy részét kívülálló számára részvényesíti, míg másik része felosztható tagi részjegyként, valamint fel nem osztható szövkezeti vagyonként működik.⁷⁷ Hasonló elképzeléssel került volna a mezőgazdasági földalap is községi tulajdonba, amelyeken a veszteséges mg-i termelőszövetkezetek átalakításával "municipiális", azaz községi szövetkezeti részvénytársaságokat kellene létrehozni.⁷⁸

E koncepciók mögött valamennyire meghúzódó gazdaságpolitikai-közgazdasági megfontolás a veszteséges vállalatok és szövetkezetek tökebeáramoltatással történő rendbetétele, megerősítése volt. Az itt ismertetett ja-

vaslatok alkalmasak lettek volna e cél elérésére, csakhogy itt is bizonyos túlzás, valamint tradicionális hatások figyelmen kívül hagyása volt tapasztalható.

Ami az állami vállalatokat illeti, a vállalati tanáccsal működőket indokoltnak tűnik tőkeerősítés végett átalakítani gazdasági társasággá. E vállalati típusnak "vegyes felvágott" és hagyomány nélküli jellege, valamint az intézmény szerkezetében rejlő külső irányítási lehetőségek és a csak félig megnyitott dolgozói öngazgatás korlátozhatósága miatt a dolgozói érdekek nehezen motorizálhatók, ugyanakkor a vállalaton kívüli tulajdonosi szféra sem tud olyan erővel beleszólni a működésbe, mint a részvényesek vagy a betétesek közössége. Itt tehát a részvénytársasággá való átalakítás szorgalmazása helytállónak tekinthető. Nem így azonban a dolgozói közgyűlés által választott vezetőséggel működő vállalat esetében. Kisvállalatnál ugyanis külső tőkebeáramoltatás nélkül is életképesse lehet tenni a gazdálkodást, ha a gazdaságpolitika hagyja, hogy a dolgozói öngazgatás zavartalanul működjön. A megoldás itt azoknak az informális külső beavatkozásoknak a gyökeres felszámolása, amelyek jelenlegi érvényesülésére kritikai élel már rámutatunk. Megítélésünk szerint a szövetkezeti szférában is ez az elsődleges megoldás. Visszaállítva a kiüresített szövetkezeti tartalmat, zavartalanul hagyni kell a tagi öngazgatást működni. Ez viszont a jelenlegi kisszövetkezetekhez hasonló dimenziókban képzelhető általában el. A nagyszövetkezeteken belüli szét- és kiválási folyamatok ezért egészségesnek minősíthetők.

Mindezt figyelembe véve helyeselhetők azok az állásfoglalások, amelyek a kereskedelmi társasággá való átalakulást elsősorban a vállalati tanáccsal, nem pedig a közgyűlés által választott vezetéssel működő vállalatok terén szorgalmazzák.⁷⁹ Ebből a szempontból helytállónak kell minősíteni a Vállalati Törvény 1989. júniusi módosítását is, amely a dolgozói közgyűlés által irányított öngazgatási vállalat belső szervezeti felépítését és működését egyértelműen a munkaszövetkezetekéhez hasonlóvá tette. Így ugyanis megnyílt az út az öngazgatási vállalat demokratizálódása előtt. Ilyen irányú egészséges folyamatok tapasztalhatók a szövetkezeti jogszabályoknak ugyancsak ekkor végrehajtott átmeneti érvényű módosításánál,⁸⁰ valamint az 1991-re tervezett gyökeres átalakításával kapcsolatos kodifikációs előmunkálatoknál is.⁸¹ Mindennek pozitív hatásai alkalmasak arra, hogy ellensúlyozzák az átalakulási törvény által minden hagyományos vállalati forma számára megadott gazdasági társasággá való átalakulási lehetőséget. Ily módon jogilag támasztott korlátok és cselekvési előírások nélkül is a gazdasági követelmények által megszabta egészséges irányban fejlődhet a vállalati formák megválasztása. Itt azonban megint csak utalni kell arra, hogy még mindig teljesen ez ellen hat egyrészt a még mindig hatályban lévő sematikus és "fiscus"-

centrikus adózási rendszer, továbbá a már kritikailag bemutatott merev, sematikus és korszerűtlen közszolgálati jellegű munkajogi szabályozás.

Megítélésünk szerint valamennyi gazdasági társaságnál – legyenek azok jogi személyiségek (egyesülés, közös vállalat, Kft. és Rt.), vagy anélkül (közkereseti társaság, betéti társaság, gazdasági munkaközösség) működők –, közigazgatási valamint vállalati tanács irányítású állami vállalatnál, szövetkezetnél és egyéni cégnél egyaránt az alkalmazotti munkaviszonyt a munkavállaló és munkáltató kétpozíciós szerződésén nyugvó olyan individuális munkajogi szabályozásra kell helyezni, amely a már tárgyaltak szerint megtisztul a közszolgálati jellegű szabályozás jelenleg fennálló elemeitől. Az alkalmazotti individuális munkajognak ezt a területét a nagyobb létszámú dolgozót foglalkoztató munkáltatóknál ugyanakkor *ki kellene egészíteni egy olyan kollektív munkajoggal*, amely ebben a körben a jelenlegi teljes ismeretlenséggel szemben kötelezően előírná a fejlett tőkés országok participációs rendszerében meghonosított üzemi-vállalati tanács mechanizmusának kialakítását, valamint a gazdasági társaságok és a szövetkezetek felügyelőbizottságaiban az ott foglalkoztatott dolgozók arányos tagsági képviselőletét. Megítélésünk szerint ilyen jelleggel kellene részvénytársasággá vagy kft.-vé alakítani a vállalati tanáccsal működő állami vállalatokat, sőt a közigazgatási irányítás alatt álló vállalatok egy részét, a jelentősebbeket is. Ezek gazdasági társasággá való átalakulásától minden irányban jelentkező progresszív hatások csak így várhatók. Az 1989-ben hatályba léptetett új magyar társasági törvény ilyen paritásos összetételű felügyelőbizottsági és együttes döntési rendszert nem ismer.⁸² Egyúttal az alkalmazotti részvények tulajdonosainak a vállalat működésébe történő beleszólását is jelentősen korlátozza.⁸³ Az új magyar társasági jog tehát megmaradt a tőketulajdonosi érdekvédelemnek és ezzel összhangban a dolgozói érdek alárendelésének azon a klasszikus kapitalizmusra jellemző fokán, amelyen a magyar kereskedelmi jogalkotás a múlt század harmadik és e század első harmadában állott.

Teljesen ennek a szemléletnek felel meg a hatályos Mt-nek az az 1989. évi módosítása is, amely a szakszervezeti fellépésben és a kollektív szerződésben jelentkező érdekvédelem körét szűkíteni kívánta, valamint az alulról szerveződött szakmai szakszervezetekkel szemben az államhatalommal összefonódott hagyományos ágazati felépítésű szakszervezeteket a képviselői jog meghatározása terén előnyös pozícióba akarta hozni. Ugyanakkor a módosítási tervezet tovább kívánta csökkenteni a dolgozói kollektívának a vállalaton belül amúgy is csekély érdekérvényesítési jogát, és jelentősen erősítette a munkáltatói előjogokat a rendelkezés, az utasításadás és a fegyelmezés terén.⁸⁴ Az Mt-nek ez a módosítása bevezette egyúttal a sztrájk intézményét is. A sztrájk lehetővé tételét a hatalomtól társadalmi nyomás kényszerítette ki. A jogalkotó azonban a hatalom igényeinek megfelelően

lehetőségét igen szűk mederbe kívánna szorítani. Bizonyos kompromisszumokkal lényegében ezt a koncepciót szentesítette a jogi szabályozás. Sztrájkot ugyanis csak a már meglévő jogok elvonása elleni védekezésként lehet meghirdetni, nem pedig jogok bővítésére. Ugyanakkor ezzel összhangban a sztrájk indokolatlanná történő bírósági minősítésének a lehetősége, a hozzáfűződő szigorú büntetőjogi, kártérítési és egzisztenciális jellegű munkajogi következmények miatt bizonytalanságban tartja a munkavállalókat és érdekképviseleti szerveiket is.⁸⁵

Azt, hogy mindezideig a politikai vonalvezetés ellenállt a valódi érdekképviseletet jelentő szakszervezeti rendszer kialakításának, mutatja az is, hogy mindezideig sem a lengyel megoldáshoz hasonló önálló szakszervezeti törvény, sem pedig egy olyan egységes érdekvédelmi törvény megalkotására nem került sor, amely a szakszervezeteknek a szakmai szerveződés lehetőségére is kiterjedő felépítését, helyzetét és jogosultságait megfogalmazná.⁸⁶ Az erre irányult 1988-as elképzelés lekerült a jogalkotás napirendjéről. A szakszervezeti jogosultságoknak és a szakszervezeti érdekvédelem működési körének az egész vállalati-vállalkozási szférára történő kiterjesztése ugyanis alapvető fontosságú volna azért, mert ma főszabályként – mint már korábban jeleztük – a munkaszövetkezetekben, munkaközösségekben vagy más gazdasági társaságokban (pl. kft.-ben) tagi jelleggel dolgozókra nem terjed ki a szakszervezeti érdekvédelem. Ezzel szemben álláspontunk szerint a szakszervezeti érdekvédelemre ebben a körben is szükség van. Ugyanis minden munkakollektíván belül – annak nagyságával arányosan növekedve – az egyes tagok a kollektívával és vezetésével függő helyzetben állnak. Az innen jelentkező szubjektív ellenhatások (pl. antipátia stb.) ellensúlyozására indokolt a tagsági státuszviszonyon alapuló munkajogra is a szakszervezeti érdekvédelmi lehetőséget kiterjeszteni.

Ily módon az individuális munkajoggal párhuzamosan érvényesülő kollektív munkajognak egy bizonyos területe (vagyis nem a participáció, hanem csak a szakszervezeti érdekvédelem) a tagi státuson alapuló munkajog is. A munkajognak ez a területe pedig olyan összetett individuális – kollektív munkajogként kezelhető, amely minden nagyobb vállalati formán belül kialakítható belső vállalkozási szervezeteknél alkalmazható. Ennek megfelelően ki lehetne alakítani olyan jogi helyzetet is, hogy pl. egy rt. vagy közös vállalat esetében annak a központi vezetése belső autonóm vállalkozó egységénél vállalkozást is tartalmazó kombinált sajátos munkaszervezést kötné, a vállalkozó közösségen belüli tagok pedig a közösséggel állnának tagsági státuszviszonyban. A kettő együtt ugyanakkor a kereskedelmi-vendéglátó és ipari-szolgáltató egységek szervezéses üzemeltetésénél ismeretes tényleges vállalkozói és formális munkaviszony⁸⁷ átvételével oly módon volna összekapcsolható, hogy a vállalkozói közösség tagja formálisan a vállalat (rt. stb.)

munkaviszonyban álló dolgozója is volna. Egy új Mt. szabályozásnál az ilyen megoldásokra is tekintettel kellene lenni.

Mindezeket alapul véve a *státuson alapuló vállalkozói munkajogot a gazdasági-vállalati gazdasági munkaközösség, a közkereseti és a betéti társaság, a szerződéses üzemeltetés, a vállalati-gazdasági társasági és szövetkezeti keretek között működő csoportos belső vállalkozási közösségek, valamint a dolgozói öngazgatás alatt álló vállalati formák (közgyűlésileg irányított állami vállalat és szövetkezet) esetében szükséges alkalmazni.* Ami már most a szövetkezetek részvénytársasággá való átalakulásának kérdését és ennek munkajogi vetületét illeti, az átalakulási törvény a hagyományos német dogmatika alapján a tiszta formák alkalmazásának elvére helyezkedett. Tehát nem tette lehetővé azt, hogy egy szövetkezet ilyen tartalommal, de egyúttal rt. vagy kft. formájában működhessen.

A frankofon és az angolszász jogterületen erre minden további nélkül lehetőség van. Mindkettőnél lehetőség van arra, hogy egy szövetkezet a típusmegválasztási szabadság alapján kft., rt. vagy akár egyesület formájában is működhessen.⁸⁸ A francia jogban emellett ismeretes a rt.-nek egy rugalmasabb formája, az ún. változó alaptőkés rt. is, ahol a taglétszám növelésére, valamint csökkentésére bizonyos százalékában meghatározott keretek között lehetőség van az alaptőke kötelező felemelése, illetőleg leszállítása nélkül is.⁸⁹ Ily módon tehát a szövetkezetekre jellemző nyitott tagság elve ex lege érvényesülni tud. Franciaországban ezért a mezőgazdasági szövetkezetek kivételével – amelyeknek törvényi előírás alapján kötelezően szövetkezetként kell működniük⁹⁰ – a többi szövetkezet, ha nem szövetkezeti vagy kft. formában működik, általában a változó alaptőkés rt.-t választja.⁹¹ Mindez vonatkozhat munkaszövetkezetekre is. Ezért, ha a magyar jog netán a társasági, a szövetkezeti, valamint az átalakulási törvény módosításával egy rugalmasabb álláspontot elfogadva ilyen megoldásoknak lehetőséget adna és a változó alaptőkés részvénytársaságot intézményesítené, az abban részvényesi tagsággal működő munkakollektíva munkaviszonyait is a szövetkezetekre, az öngazgató vállalatokra és az egyéb munkavállalói közösségekre egységesen kialakítandó, előbb tárgyalt individuális-kollektív munkajogot kellene alkalmazni.

JEGYZETEK

1. H. Kelsen: Tiszta jogban (Ford.: Bibó I.) ELTE. Bibó I. Szakkollégium kiadása. Bp., 1988. 59. old.
2. Vö.: Vécsey T.: A római jog institúciói. Franklin. 5. kiadás, Bp. 341. és 343. old.
3. Vö.: 1928. és. Magyar Magánjogi Törvényjavaslat 1550-1579. §-aival Vincenti G.: A munka jogviszonyai. In.: Magyar Magánjog (szerk.: Szladits K.) IV. Kötelmi jog. Különös rész. Grill, Bp. 1942. 547-550. old. OPTK (ö. ABG) 1151-1162. §) – Theo Mayer-Maly: Österreichisches Arbeitsrecht. Individualarbeitsrecht. Springer Verlag. Wien – New York. 1987. 28-31. old. – d. Bürg. Ges. 8 611. s. köv. § – Philip Lothmar: Der Arbeitsvertrag. Leipzig. 1928.
4. Vö.: magyar vonatkozásban az 1984. évi XVII. tv-t.
5. Magyar Z.: Magyar közigazgatás. Egyetemi ny. Bp. 1942. 378-398. old.
6. H. Fayol: Ipari és általános vezetés. Bp. 1984. Közg. és Jogi K.Kiadó
7. Betriebsverfassungsgesetz der BRD (102. §; Kündigungsschutzgesetz der BRD; Arbeitsförderungsgesetz 8. §.
8. Német jogterületre nézve 1. Th. Mayer-Maly: Individualarbeitsrecht 29-31. és 60-73. old. – Angol jogterületre nézve: Prof. dr. Brian William Napier (University of Cambridge, Orven's Cambridge) információi az NME Állam- és Jogtudományi Karának munkajogi és Szövetkezeti Jogi Tanszékén (Miskolc) tartott tudományos tapasztalatcsere és előadás alkalmával. Miskolc, 1989, III. 13-16., továbbá: P.Elias-B. Napier-P.Wallington: Labour law. London, 1980.; R.Benedictus-B. Bercusson: Labour law. Cases and materials. London, 1987. Sweet and Maxwell.
9. Th. Mayer-Maly: Individualarbeitsrecht. 6-7. és 12-13. old.
10. T. Haneck: Die Entwicklung der Aktiensreform auf das Mitbestimmungsrecht. Recht der Arbeit (R.A.) – 1962/10. – Szamuely L.: Ipari demokrácia Nyugat-Európában: Következtetések és kérdőjelek. Valóság, 1979/6.
11. Szamuely L. Előző jegyzetben hiv.m.
12. Mitbestimmungsgesetz (BRD–BG.81. 4.5.1976.) 6-0. §, 29. §.

13. T. Haneck: 10. sz. jegyzetben hiv.m. – Szamuely L.: u.ott hiv. mű – E. Kuncze: Mitbestimmung in der Wirtschaft und Eigentumsordnung. R.A. 1972/9-10.
14. Ez az elv visszanyúl a római jogba, ahol a munkáját bérbeadó munkás (mercarius) felelős azért, hogy az elvállalt szolgáltatáshoz ért (prestare imperitiam), és felelős a szándékosságért (dolus) és a gondatlanságért (culpa), de a véletlenért (casus) nem. L. Vécsey T.: 1. sz. jegyzetben hiv. m.
15. Német jogterületre nézve 1. Th. Mayer–Maly: Hiv. mű 80-95., 163., 170. és 201. old. – Angol jogterületre nézve 1.: 8. sz. jegyzet
16. Th. Mayer–Maly: im. 143. old. – B.W. Napier: 8. sz. jegyzetben került inf. és Elias Napier–Wallington: 8. sz. jegyzet;
17. Bővebben P. Kiss Gy.: A csőd közgazdasági és jogi megközelítésben. Szoc. Váll.Kut.Főir. Pécs, 1982. 2.s köv. old. – Halm T.: Csőd és bukás. Társadalmi Szemle, 1984. 4. sz. 36. s köv. old.
18. Th. Mayer–Maly: I.m. 179—180. old.; Betr.verf.G. 102. § – B.W. Napier: Inf. (8. sz. láb.)
19. vö.: Arbeitsgerichtsgesetz (BRD-BG.B1. 1946/170.) – B.W.Napier: Inf. (8. sz. jegyzet); Elias-Napier-Wallington: 8. sz. jegyzet, Benedictuss-Bercusson: 8. sz. jegyzet.
21. K. Zehetner: Ein Genossenschaftsform expandiert. Selbstverwaltene Betrieben in Frankreich. Mitbestimmung. 1981/1-4.
22. Vö.: Erdei F.: I.m. A/2. és B/2. fejezetekkel – W.Preuss: A szövetkezeti mozgalom a világon és Izraelben. Szövetkezeti Kutató Intézet Közlemények. 35. Bp., 1962.
23. C.Carasco: Mondragon: A model or masquerade? Coop News, Manchester, 1985. október 16. sz. 4.o. (annotálja: Szövetkezés. 1986/1. sz. 64. o.) – A. Modusevskij: Problemü razvitije Kooperacii v Portugalii. Szovjetszkaja Potrebitelszkaja Kooperacia. 1986/12. sz. 34-35.o. (annotálja: Szövetkezés. 1987/1. sz. 54-55. old.)
24. Vö.: Illyés Gy.: A puszták népe. 1936.; Juhász P. – Magyar B.: Néhány megjegyzés a lengyel és a magyar mezőgazdasági kistermelő helyzetéről a hetvenes években. Medvetánc. 1984/2-3. sz. 282-284. old.

25. Történelmileg bemutatja Hegelmayer I.-né: A kollektív szerződés alapkérdései. Akadémiai Kiadó Bp., 1979. 13-31. és 60-81.old.
26. Eörsi Gy.: Jog - Gazdaság - Jogrendszertergatozódás. Akadémiai K. Bp. 1977. 128-133. old.
27. Tellér Gy.: A munkásszövetkezés másfél évszázada Franciaországban. In.: Szövetkezeti Kutató Int. Évkönyv. 1977. Közg. és Jogi Könyvk. Bp., 1977.
28. Vö.: J. Stanek: Die Landwirtschaft in Ost und West. Verlag E. Umler, Stuttgart. 1972. (országoként bemutatva) – Erdei F.: Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémia K. A/2. fejezet.
29. Vö.: Eörsi Gy.: Összehasonlító polgári jog. Akadémiai K. Bp., 1975. – Kopátsy S.: Hiánycikk a vállalkozás. Közg. és Jogi. K. 1983. 135-149. old.
30. Eörsi Gy.: Előző jegyzetben i.m. 247. old. – J.Huber: Die verlahrene Unschuld der Ökologie. S. Ficher Verlag. Hamburg. 1982. 150-173.old.
31. Vö.: W. Kastner: Grundrisse des Österreichisches Gesellschaftsrecht. 1983. – Morandiere – Rodiere – Houire: Droit commercial. Paris, 1968.
32. Vö.: Simalcsik M. – Soós L.: A vállalati gazdálkodás szabályai. Közg. és Jogi Kiadó. Bp., 1972. – Prugberger T.: A szövetkezetfelügyeleti intézményrendszer fejlődése. Szöv.Kut.Int. Közlemények. 178. Bp. 1984. 35-59. old.
33. Prugberger T.: Előző jegyzetben hiv.m.
34. Bak J.: A szövetkezeti demokrácia néhány jelenlegi problémája. Jogtudományi Közlöny, 1979. év 9. sz. 576-579. old.
35. Prugberger T.: A szövetkezetek gazdaságirányítása és állami felügyelete. Közg. és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1985. 164-189. old. – Sándi O.: A termelőszövetkezetek állami irányítása. (Témadokumentáció) OMgK. kiadás. Bp. 1965.
36. Ficzer L.: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Bp., 1970. Közg. és Jogi K. Bp. 1970. 32. és 55. old.
37. Mészáros L.: A szocialista szövetkezeti mozgalom kibontakozása a magyar falun. Szöv.Kut. Int. Évkönyv, 1975. Közg. és Jogi K. Bp., 1976.
38. Tolnai Gy.: A lenini piacmechanizmus a NEP korszak gazdaságában (1921-1937) Bp., 1968. 17-21. old. – A szovjet átalakítás stratégiája. HVG 1987/18.

sz.

39. L. bővebben Prugberger T.: A szövetkezetek gazdaságirányítása és állami felügyelete. Közgazdasági és Jogi K. Bp., 1985.

40. Magyar B.: 24. sz. jegyzetben hiv.m.

41. Vö.: Donáth F.: A munka és a tulajdon kapcsolata az igazodó mezőgazdaságban. Szöv.Kut.Int. Közlemények 144. Bp. 1979.

42. A. Venediktov: Az állami szocialista tulajdon. Moszkva, 1948.

43. Legújabban is visszaköszön a szakirodalomban e nézet. L. Domé Gy.-né: A szövetkezeti tulajdonról. Jogtudományi K. 1989/3. sz.

44. Juhász P.: Adatok és hipotézisek a mezőgazdasági szövetkezetek állandó dolgozóinak rétegződéséről. Társadalomtudományi Közlemények. 1979. é. 2. sz. 66-68. old.

45. Vö.: Eörsi Gy.: 26. sz. jegyzetben hiv.m.

46. L. ide vonatkozóan a szerző részletes szabályozásösszehasonlítását: A munkavégzés és a dolgozói érdekvédelem szabályozása a vállalatoknál és szövetkezeteknél. (SZEKI tanulmány) MTA Államtudományi Kutatások Prigramirodája. Bp., 1987. 14-63. old.

47. Eörsi Gy.: 26. sz. jegyzetben i.m. – Hegedűs I.: A szocialista munkaszervezet vezetési és tagsági viszonyai. Doktori ért. Miskolc, 1984. – Sárközy T.: A szocialista vállalatelmélet jogtudományi alapjaihoz. Közg. és Jogi K. Bp., 1980. IV. fejezet – Prugberger T.: A gazdasági szervezetek szabályozásának jogrendszerteragozódási kérdései. Szöv.Kut.Int. Közlemények 133. Bp., 1987. 185-192.old.

48. Vö.: 1967. évi III. tv. 60 §-ával és 1971. évi 32. tv. 61. § (1) bekezdéssel.

49. Az ipari szövetkezetekről szóló 1971. évi 32. sz. tv. (ISZ.t.) 1977-ben mód. és kiegészített 60. §, valamint a mg.tsz.-ekről szóló 1967. évi III. tv. (Mg.Tsz.t.) 1988-ban mód. és kiegészített 60. §-a.

50. Vö.: Prugberger T.: a 46. sz. jegyzetben hiv.h.

51. Hegedűs I.: A dolgozó kollektíva tagjainak jogi felelőssége. In. "Jogi felelősség a vállalatirányításért" Végtanulmány Bp., 1980. II. köt. II. és III. fejezetek.

52. 14/1979. (IX.17.) IM.sz.r. 6. §.

53. Vö.: Bennó P.: A bedolgozói munkaforma kérdései az ipari szövetkezetekben. Szöv.Kut.Int. Közlemények. 170. Bp. 1982. – Prugberger T.: Az ipari szövetkezetek állami felügyeletének időszerű kérdéseiről. Szöv.Kut.Int. Közlemények. 142. Bp., 1979. 59-62. old.

54. Vö.: Prugberger T.: 46. sz. jegyzetben hiv. mű 86-99. old.

55. Vö.: A szövetkezetekről szóló 1971. évi II. tv. 1977-ben mód. és kiegészített 23/A § Mg.Tsz. t. 1977-ben kieg. 24/A §. ISzt. 1977. évben kieg. 23/A §.

56. L. A fenti jogszabályhelyek 1977. évi mód. és kiegészítését tartalmazó jogszabályok miniszteri indokolását.

57. Tóth A.: A szakszervezeti jogosftványok normatfv megjelenésének társadalompolitikai esélyei és perspektívái a 80-as évek végén. MSZMP KB. Társadalomtudományi Intézete részére készült tan. Bp. 1988. 60-65. old.

58. 1049/1982.(XII.15.) Mth. – SZOT határozat

59. Mt. 11-17. §; Mtv. 2-4. §

60. E helyzetet kritika alá véve kiterjesztését javasolja Simó T.: Érdekérvényesítés a termelőszövetkezetek formális és informális szervezetében. Szöv.Kut.Int. Közlemények 161. Bp. 1981.

61. Vö.: Prugberger T. – Nagy L. – Bak J. – Hegedűs I.: A termelőszövetkezet vállalati és társadalmi viszonyainak fejlődése. Szöv. Kut. Int. Közlemények 141. Bp. 1979. – Juhász P.: 44. sz. alatti jegyzet – Mészáros S.: 37. sz. alatti jegyzet.

62. Sárközy T.: Gazdaságirányítás és vállalatok. Kossuth K. Bp., 1979. II. fejezet.

63. Vö.: az 1967. évi II. tv-nek az 1979. évi 29. tvr. módosításaival.

64. Vö.: JSz-nek eredeti és az 1977., 1982., 1985. és 1988. évi módosítások utáni 19-25. §-aival, továbbá az MG.Tsz.t-nek az eredeti és az ugyancsak a fenti években módosított VIII. fejezetével.

65. Vö.: 25-28/1981. (IX.5.) MT.sz. rendeletekkel

66. 30/1981. (IX.14.) MT; 24/1981. (IX.14.) PM-MÜM.; 26/1981. (IX.29.) PM-MÜM. sz. rendeletek (a termelő és szolgáltató vállalatoknál); 30/1981. (IX.14.)

MTsz. rendelet (kereskedelmi vállalatoknál) – Mg.Tsz.R-ben részbeni kodifikáció található: 76/A-F §. 1988. évi kiegészítés)

67. 1978. évi IV.tv. 32-37. §.

68. Vö.: Bosányszky L.: Gondolatok az állami törvényességi felügyelet rendszerének kidolgozásához. Jogtud. Közl. 1985. évi 6. sz. 322-325. old.

69. Vö.: Eörsi Gy. és Hegedűs I.: 47. sz. jegyzetben hiv. művének és Prugberger T.: 46. sz. jegyzetben i.m.

70. A gazdasági társaságokról meghozott 1988. évi VI.tv-re figyelemmel Eörsivel, Sárközyvel és Hegedűssel együtt vallott álláspontomat akként módosítom, hogy a tagi státuszviszonyon alapuló munkajognak csak a szövetkezeti, gazdasági munkaközösségi, közgyűlésileg irányított állami vállalati gazdálkodó szervezeteknél, valamint a közkereseti, betéti társaságnál, továbbá a kft.-nél van csak létjogosultsága, míg az rt., a vállalati tanáccsal működő és az igazgatási felügyelet alatt álló állami vállalatnál a szerződésen alapuló alkalmazotti munkajognak kell továbbra is hatnia.

71. Vö.: 25/1981. (IX.5.) MT. sz. 19. §-ával, a 26/1981. (IX.5.)MTsz. rendelet 23. § (2) bekezdésével.

72. Vö.: 30/1981. (IX.14.) MT. sz. rendelet 11. §-ával, valamint az Mg.Tsz.t. 1988-ban mód. és kieg. 76/A §-aival.

73. Matolcsy Gy.: Tézisek a tulajdonról. Bp., 1987. Kézirat – Kotz L.: Javaslat a szövetkezeti részvénytársasági forma kialakítására. Bp. 1987. Kézirat (Mindkét ref. tartalma a konf. résztvevőinek egyetértésével találkozott)

74. Uo.

75. Uo.

76. Kotz L.: Szövetkezetek. Társulás és tulajdon. Figyelő. 1988. aug. 11. sz. 4. old. – Demcsák M.: Aki akar, merjen. (Interjú Lendvai I-nal.) Figyelő, 1988. aug. 18. 9. old.

77. Kodifikációs munkaanyag a Mg.Tsz. tv. módosításához (IM-MÉM) 1989. márc.

78. Kotz L.: 73. és 76. sz. jegyzetben hiv.m.

79. Sárközy T.: Elméleti tézisek az átalakulási törvény koncepcióhoz. Bp. 1988. nov. Kézirat.
80. Vö.: 1989. évi XV.tv. (SzVt. mód.) 1989. év XX.tv. (Mg.Tsz.t.mód.)
81. Az új szövetkezeti törvény koncepciója. (Társad.vitaanyag) OSzTBp., 1989. jún.7.
82. Vö.: 1988. évi VI.tv-nek az egyesülésre, a közös vállalatokra, a kft.-re és a rt.-ra vonatkozó szabályaival.
83. Vö.: 1988. évi VI.tv. §-ával (dolgozói részvény)
84. 1989. évi V. tv. 2-4. § (MT. 9-9/A-D. §)
85. 1989. évi VII.tv.
86. Prugberger T.: Tervtanulmány a magyar szakszervezeti törvény megalkotásához. SZEKI kiadás Bp., 1988.
87. 38/1980. (IX.30.) MT. sz. rendelet 7. §
88. L. Morandiere-Rodiere-Houire: 31. sz. jegyzetben hiv.mű.
89. U.o.
90. J. Magret: A francia szövetkezeti jog vázlata. 5. old. – M. Charrin: A termelőszövetkezetek és a kistermelők közötti gazdasági együttműködés jogi kérdései. 7. sor. köv.old. Magyar-Francia Szövetkezeti Konf. (Szeged-Budapest, 1989. május 2-6. – szervezte Sűveges M.) előadásai.
91. Inf. Kotz L.:-tól franciaországi tanulmányúti tapasztalata alapján. Párizs, 1966.

Állhat-e a kft. tagja munkaviszonyban a kft.-vel?

1. A gazdasági társaságokról szóló törvény (a továbbiakban: GT) előkészítése során a jogalkotókat az a cél vezérelte, hogy a GT-nek nem feltétlenül kell alkalmazkodnia más jogágak szabályához, hanem e korszerűnek minősített szabályozáshoz kell igazítani más jogágak normáit. Ez a cél kitűnik a GT indokolásából is. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy nem valósult meg a GT expanziója, hanem más jogágak intézményrendszeréből merített megoldásokkal helyettesítik a GT szabályait olyan pontokon, ahol az az eddigi gyakorlathoz képest újszerű gondolkodást igénylő módon kívánja rendezni a felek jogviszonyát.

Ez a helyzet komoly anomáliákat idézett elő a GT szabályainak hatályosulása terén és ezzel veszélyezteti az eredetileg helyesen kitűzött célok megvalósulását.

Ezen problémák közül cikkünkben egyet, a kft. tagja által végzett személyes közreműködésként megjelenő jogviszony megítélését kívánjuk elemezni.

A GT. 167. § (1) bekezdése szerint a kft. tagjai törzsbetétjük szolgáltatásán kívül egyéb vagyoni értékű szolgáltatás (mellékszolgáltatás) teljesítésére is vállalhatnak kötelezettséget. A tagok által – nem választott tisztségviselőként – végzett személyes közreműködés mellékszolgáltatásnak minősül.

Ebből a jogszabályi rendelkezésből értelmezésünk szerint nyilvánvalóan következik, hogy a tag által végzett személyes közreműködés a társulási jog keretei között helyezkedik el. Ezt az értelmezést bővíti a GT-hez fűzött részletes indoklás is, amely kategorikusan kimondja, hogy ha a társaság tagja a társaság részére tagsági jogai gyakorlásán kívül egyéb hasznos tevékenységet is végez, ezt a személyes közreműködést mellékszolgáltatásnak kell tekinteni.

2. A GT megjelenéséig a gyakorlati gondolkodás már elfogadta azt, hogy ugyanazon munkát különféle jogviszonyok keretében is el lehet végezni. Alkalmazza pl. a munkaviszonyt, a szövetkezeti tagsági viszonyt, a megbízási, vállalkozási jogviszonyt. Természetesen azt, hogy a felek a konkrét esetben mely jogviszonyt választják, az adott munka jellege dönti el. A GT idézett szakasza a munkavégzésre irányuló jogviszonyok sokszínűségét tovább bővíti. A gyakorlat azonban a jogintézmény újszerűségét nem érzékelve, a már megszokott kategóriák szabályait kényszeríti rá ezen speciális jogviszonyra.

Teszi ezt annak ellenére, hogy a Munka Törvénykönyvének az 1989. évi V. törvénnyel történt módosítása egyértelműen a munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyok közé sorolja a személyes közreműködéssel járó gazdasági társasági jogviszonyokat.

Gyakorlati tapasztalataink szerint már a GT alkalmazásának kezdeti szakaszában születtek olyan kft.-t létrehozó társasági szerződések, amelyek a tag személyes közreműködését munkajogviszonyként szabályozták.

Ezen értelmezés meghonosodását a gyakorlat konzervativizmusán kívül az a jelenség is tükrözte, hogy jogrendszerünknek a társasági joghoz kapcsolódó területei sem engedtek a GT hatásainak. Így például a társadalombiztosítási jog nem vette tudomásul, hogy a kft. tagjának személyes közreműködése esetén egy más, de a munkaviszonyhoz erősen hasonlító tevékenységről van szó, és a munkaviszonyra vonatkozó szabályoknál hátrányosabb feltételrendszert alakított ki (ellátások köre, nyugdíjalap stb.) Ugyanígy a személyi jövedelemadóról szóló törvény sem vett tudomást az előbbiekről, hiszen a nyilvánvaló hasonlóság ellenére csak a munkaviszonyt és a szövetkezeti tagsági viszonyt részesíti preferenciában (alkalmazotti kedvezmény).

Az eddig említett diszpreferenciákkal összhangban a munkanélküli segélyről szóló jogszabály is csak a munkajogviszonyt, a szövetkezeti tagsági viszonyt és a biztosított bedolgozói jogviszonyt tekinti segélyre jogosító jogviszonynak, a vállalkozót – így a kft. személyes közreműködést végző tagját is – kizárja a jogosultak köréből.

3. A társasági jog témakörében megjelenő kézikönyvek átvették és erősítették azt a felfogást, hogy a kft. tagja a személyes közreműködést munkaviszony keretében is elláthatja.

„A társasági törvény alkalmazásának mechanizmusai, módszerei” (OKISZ Szervezési és Számítástechnikai Vállalat Gazdasági Tanácsadó Iroda, Budapest 1989. 132-133. old.) című kiadvány például a gazdasági társaság dolgozója tekintetében a következő hármast osztja fel:

- a) a társasággal csak munkaviszonyban álló személy,
- b) a társaságban a társasági törvény szerint személyes munkavégzésre is kötelezett magánszemély, aki emellett a társaság tagja is,
- c) a társasággal munkaviszonyban is álló, de személy munkavégzésre egyébként a társasági törvény szerint nem kötelezett magánszemély, aki emellett a társaság tagja is.

A kézikönyv ezen részében a szerző nem fejt ki, hogy milyen különbségeket lát a b) és a c) pontban említett esetben, a jogviszony minősítése szempontjából, de a díjazás kérdéseit taglalva kitűnik, hogy e két pontban

említett jogviszonyt azoosnak, munkaviszony keretében végzett tevékenységnek tekinti.

A "Cégjog" című könyv (KJK Bp., 1989.) a tag munkaviszonyban állásának lehetőségét azzal indokolja, hogy a "mellékszolgáltatás nem kötelező tagi szolgáltatás, hanem annak a vállalása, csak egy lehetőség a tag részéről. Ezért amennyiben a tag nem kíván mellékszolgáltatást vállalni, munkaviszonyba léphet a kft.-vel". (162. old.)

Ez az okfejtés logikusnak tűnik, de ha jobban a dolgok mélyére nézünk, egyértelművé válik, hogy jelen esetben a "munkaviszonyba lépés" testesíti meg a mellékfoglalkozást.

Ha a tag mellékszolgáltatás helyett munkajogviszony keretében kíván a társaság részére hasznos tevékenységet kifejteni, akkor ezen jogviszony elnevezése ellenére – tartalma szerint – nem a munkajog tárgyköre, hanem a polgári jog körébe tartozó tevékenységnek minősül.

A hivatkozott kézikönyv a tagsági viszony mellett létesített munkajogviszony elismerését azért is látja indokoltnak, mert álláspontja szerint "a jogszabály ilyen irányú értelmezését a jelenlegi gazdasági helyzetben a munkahelyteremtés lehetőségeihez fűződő nagy fontosságú érdek is indokolja" (162. old.). Anélkül, hogy részletesen cáfolnánk az előbbi megállapítást, csak utalunk arra a könnyen belátható tényre, miszerint semmivel sem csekélyebb a mellékszolgáltatásként végzett tevékenység munkahelyteremtő szerepe a munkajogviszonyban végzettétől. Az előbbi kézikönyvekkel szemben, bár különösebb indoklás nélkül, az általunk is helyesnek tartott álláspontot képviseli Komáromi-Lőrincz., "A gazdasági társaságok és alkalmazottaik munkajogi helyzete" (Munkaügyek életközélen 1. Ergonosoft Kiskönyvtár 1989.), amikor megállapítja, hogy a mellékszolgáltatásokra vonatkozóan nem a Munka Törvénykönyve, hanem a GT, illetve mögöttes jogterületként a Ptk. általános szerződési szabályai az irányadóak. (Vö.: hiv. m.ü 12. old.)

4. Az általunk kritizált felfogást a Legfelsőbb Bíróság által 1989. novemberében a cégbíróságok számára használatra kiadott, de a Bírósági Határozatoknak csak az 1990. januári számban (megjelent 1990. február) közzétett GK-MK 1.sz. állásfoglalásával szentesítette a bírói gyakorlat számára. Az állásfoglalás jól elkülöníthetően a kérdést egyrészt az ügyvezető, másrészt a tag oldaláról vizsgálja.

Ez a felosztás önmagában helyes, hiszen a GT 167. § (1)-(2) bekezdésének megfogalmazása is hangsúlyozza, hogy a két státus között különbség van.

A különbség abban áll, hogy a tagnak a mellékszolgáltatásért járó díjazását akkor is meg kell kapnia, ha a társaság gazdálkodása nem nyereséges. (Az ilyen díjazást a társaság költségei között kell elszámolni.) Ezzel szemben az ügyvezető díjazása a nyereséges működés függvénye. (A vállalkozási nyere-

ségadóról szóló jogszabályok értelmében a vezető tisztségviselők díjazását az adózott eredmény terhére kell elszámolni.)

Az állásfoglalás azonban a különbségtétel indokoltságát abban látja, hogy a tagsági viszonyban is álló ügyvezető esetében a GT szabályai, a személyes közreműködést végző tag esetében pedig a GT szabályain túlmenően a Munka Törvénykönyve, valamint végrehajtási szabályai tiltó rendelkezések hiányában teszik lehetővé a tagsági viszonytal párhuzamosan fennálló munkaviszonyt.

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendeletei valóban nem tartalmaznak tiltó rendelkezést ebben a vonatkozásban, de a GT szabályai – amelyeket jelen jogviszonynál elsődlegesnek kell tekinteni – kőgensen mondják ki, hogy a kft. tagja által végzett személyes közreműködést mellékszolgáltatásnak kell tekinteni, így a tag személyes közreműködésénél csak a polgári jog szabályai nyerhetnek alkalmazást. (GT. 167. § (1) bek.) A Legfelsőbb Bíróság nem vizsgálva a mögöttes jogalkotói szándékot, teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a törvény indokolásának azt a részét, mely szerint “ha a társaság tagja a társaság részére tagsági jogai gyakorlásán kívül egyéb hasznos tevékenységet végez, ezt a személyes közreműködést mellékszolgáltatásnak kell tekinteni.”

A Legfelsőbb Bíróságnak igaza van abban, hogy az idézett rendelkezések sem tartalmazznak tiltást, viszont kötelező erővel másként rendelkeznek! A Legfelsőbb Bíróságnak a kft. ügyvezetőjével kapcsolatos indoklását illetően csupán utalunk a tagok vonatkozásában kifejtettekre. Ismételten hangsúlyozni kívánjuk, hogy a tagsági viszonyban álló ügyvezető és a személyes közreműködést végző tag viszonyának jellegét azonos módon, a GT szabályai alapján kell megítélni. A GT 167. § (1) bekezdésében foglalt különbség – miszerint a tagsági viszonyban álló ügyvezető tevékenysége nem minősül mellékszolgáltatásnak – a (2) bekezdés tükrében csak a díjazás jellegére vonatkozik. Bár abból, hogy a tagsági viszonyban álló ügyvezető tevékenysége nem minősül mellékszolgáltatásnak, látszólag le lehet vonni azt a következtetést, hogy a munkáját főszolgáltatásként vagy munkaviszony keretében végzi, a 167. § első és második bekezdésének együttes értelmezése alapján csak arra a következtetésre lehet jutni, miszerint az eltérés csupán a díjazásban van.

5.A kritizált gyakorlat az alábbi reálisan felvethető anomáliákhoz vezethet:

a) Amennyiben elfogadnánk a társaság tagjának egyidejű munkaviszonyát is, előfordulhat, hogy a ténylegesen munkaviszonyban álló (nem tag) ügyvezető a tagot a munkavégzéssel kapcsolatos kötelezettségzegése esetén a munkajog alapján fegyelmi elbocsátás büntetéssel sújtja. A társaság tagjának

kötelezettségzegése kérdésében a taggyűlés rendelkezik a döntési hatáskörrel. A taggyűlésnek ezen hatásköre a GT 182. § (1) bekezdéséből következik.

A munkaviszonyban álló (nem tag) ügyvezető azonban a taggyűlés hatáskörét részben gyakorolva alkalmazna szankciót a vétkes taggal szemben.

A taggyűlést egyébként megilletné a kötelezettségzegő taggal szemben a kötbér fizetésére kötelezés (GT 157. § (2) bek. b) pont) vagy a kizárás (GT 182. § (1) bek.) szankciójának alkalmazása.

Nem segít a helyzeten az sem, ha az ügyvezető tagja is a kft.-nek, mert ebben az esetben egyetlen tag gyakorolja a taggyűlés fenti hatáskörét.

b) Az említett legfelsőbb bírósági állásfoglalásban nem található olyan megszorítás, hogy az ott leírtak csak a több tagból álló kft.-nél alkalmazhatók. Ezért – az állásfoglalás logikáját követve – annak sincsen semmi akadály, hogy az egyszemélyes kft.-ben ugyanez a személy (tag) saját maga munkáltatója legyen. Így az “önfegyelmező” jogkör lehetősége sem kizárt, bár csak nagyon fejlett önkritikával rendelkező Janus-arcú “tag-alkalmazott” esetében. Az az abszurd helyzet is előállhat, miszerint a munkaviszonyban álló tag (nem tag) ügyvezető a kft. egyetlen tagját – ha az személyes közreműködését munkaviszony keretében végzi – bármilyen fegyelmi büntetéssel sújtja.

6. Amennyiben valóban úgy gondoljuk, hogy a társasági jog specifikumait kifejező munkavégzési viszonyokra vonatkozó szabályozás szükséges, nem a korszerűtlen és jellegét tekintve sem megfelelő munkajogot kellene segítségül hívni, hanem a polgári jog (társasági jog) kategóriáit felhasználva szükséges az ide vonatkozó szabályok kidolgozása.

AZ EURÓPAI SZOCIÁLIS CHARTA

Európa Tanács

Sajtó és Információs Igazgatóság

Strasbourg 1986.

A dokumentum egésze vagy egy része újra kinyomtatható, azzal a feltétellel, hogy utalás történik annak eredetére és egy példány megküldésre kerül az Európa Tanács Sajtó és Információs Igazgatóságára, B.P. 431/R6, 67006

Strasbourg Cedex, France

(Magyarul megjelent a Magyar Vegyipari Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége Információs Szolgálat című kötetében II. 18. 1990. 07. 19.)

Bevezetés

Amikor 1949-ben megszületett a döntés az Európa Tanács létrehozására, a szervezet jövőbeni tagjai határozottan elkötelezték magukat amellett, hogy vállalkozásuk céljaként fogadják el az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok elismerését. Az Emberi Jogok Európai Konvenciója – e területen – az Európa Tanácson belül elfogadott első olyan nemzetközi szerződés volt, amelyik nemcsak az alapvető szabadságok és jogok védelme biztosításának eszköze, hanem egy olyan törvénykezési mechanizmust is létrehoz, amely képes e jogok figyelembevételének garantálására; ámbár a Konvenció csak a polgári és politikai jogokat érinti.

Az Európai Szociális Charta a gazdasági és szociális jogok területén az Európai Jogok Konvenciójának a párja; 1961. október 18-án írták alá Torinóban 1865. február 26-án lépett hatályba öt tagállam általi ratifikálás után.

A Szociális Charta – megkülönböztetés nélkül – a következő alapvető jogokat garantálja:

- a munkához való jogot,
- az igazságos munkafeltételekhez való jogot,
- a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez való jogot,
- a tisztességes munkadíjazáshoz való jogot,
- a szervezkedéshez való jogot,

- a kollektív alkuhoz való jogot (beleértve a sztrájkhoz való jogot is)
- a gyermekek és a fiatalok védelemhez való jogát,
- a szakmai pályaválasztáshoz való jogot,
- a szakmai képzéshez való jogot,
- az egészség védelmének jogát,
- a szociális biztonsághoz való jogot,
- a szociális és orvosi segítségnyújtáshoz való jogot,
- a szociális jóléti szolgáltatásokból történő részesedés jogát,
- a fizikailag vagy mentálisan rokkant személyek jogát a szakmai képzésre, rehabilitációra és a szociális ellátásra,
- a családok szociális, jogi és gazdasági védelemre való jogát,
- az anyák és gyermekek jogát a szociális és gazdasági védelemre,
- a többi Szerződő Fél területén történő hasznos foglalkozás elkezdésének jogát,
- a bevándorló munkások és családjuk védelemre és segítségre való jogát.

Köztudott, hogy az Európa Tanács legtöbb tagállamának szociális szintje kellően magas ahhoz, hogy a Charta által proklamált jogokat saját területükön már most is nagymértékben figyelembe vegyék. Mindamelllett az érvényben lévő rendszerek eltérése, a polgári jogot illetve a közjogot alkalmazó országok gyakorlatának összeegyeztetése, vagy a magas fokon iparosodott országok és a kevésbé iparosodott országok különbözősége arra kényszerítette a Charta szerzőit, hogy egy kezdeti időszakban biztosítsák annak lehetőségét, hogy a Szerződő Felek ne legyenek kötelesek elfogadni a Charta összes rendelkezését, csupán annak egy részét, beleértve ebbe az ún. "kötelező mag"-nak tekintett 7 cikkely közül legalább ötöt.

Az Emberi Jogok Európai Konvenciójához hasonlóan a Charta egy nemzetközi rendszert állít fel a Szerződő Felek általi alkalmazás ellenőrzésére. De alapul véve egyrészt a polgári és politikai jogok, másrészt a gazdasági és szociális jogok eltérő jellegét, ez a rendszer természeténél fogva nem jogi természetű. Ezt a feladatot négy európai felügyelő szervre bízta rá és azokra a kétévenkénti jelentésekre alapozza, amelyeket a Szerződő Felek kormányai az Európa Tanács elé terjesztenek. Az ellenőrző rendszerben egy nem jelentéktelen külön rész van fenntartva a munkavállalói és munkáltatói szervezeteknek. Ez a rendszer már néhány éve funkcionál és már jelentős előrelépéseket eredményezett az érintett országok jogalkotásában, rendelkezéseiben és gyakorlatában.

Ezek a bizonyíthatóan pozitív eredmények arra a reményre jogosítanak fel, hogy az Európai Szociális Charta, az általa megtestesített dinamizmus révén a jövőben hozzájárul az európai szociális védelem szintjének növekedéséhez.

Európai Szociális Charta

Az ezideig aláíró kormányok, az Európa Tanács tagjaként, Figyelembe véve, hogy az Európa Tanács célja a tagországai közötti nagyobb egység elérése, attól vezérelve, hogy a közös örökségük eszméit és alapelveit megvédjék és megvalósítsák, és elősegítsék gazdasági és szociális fejlődésüket, különösen az emberi jogok és az alapvető szabadságok fenntartását és további realizálását tekintve;

Figyelembe véve, hogy az 1950. november 4-én Rómában aláírt Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelmét Szolgáló Európai Konvencióban és az azt követően 1952. március 20-án Párizsban aláírt Jegyzőkönyvben az Európa Tanács tagországai megállapodtak abban, hogy lakosaiknak biztosítják az ezen dokumentumokban részletezett polgári és politikai jogokat és szabadságokat;

Figyelembe véve, hogy a szociális jogok élvezetét fajra, bőrszínre, nemre, vallásra, politikai nézetre, nemzeti hovatartozásra vagy szociális származásra való tekintet nélkül biztosítani kell;

Elszánva arra, hogy a megfelelő intézmények és akciók révén közösen minden erőfeszítést megtesznek az életszínvonal növelésére és támogatják mind a városi, mind a vidéki lakosság szociális jólétét,

Az alábbiak szerint állapodtak meg:

I. rész

A Szerződő Felek politikájuk céljaként fogadják el, hogy minden lehetséges – mind nemzeti, mind nemzetközi – eszközzel azon lesznek, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, amelyek révén az alábbi jogok és alapelvek hatékonyan megvalósulhatnak:

1/ Mindenkinnek legyen meg a lehetősége megélhetését szabadon választott foglalkozás révén biztosítani.

2/ Minden dolgozónak joga van az igazságos munkafeltételekhez.

3/ Minden dolgozónak joga van a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez.

4/ Minden dolgozónak joga van a maga és családja számára megfelelő életszínvonalat biztosító tisztességes díjazásra.

5/ Minden dolgozónak és munkaadónak joga van gazdasági és szociális érdekei védelmében a nemzeti vagy nemzetközi egyesülés szabadságára.

6/ Minden dolgozónak és munkaadónak joga van a kollektív alkura.

7/ A gyermekeknek és fiataloknak az őket veszélyeztető fizikai és morális veszélyekkel szemben speciális védelemre van joguk.

8/ A dolgozó nőknek – anyaság esetén – és a többi dolgozó nőnek a megfelelő esetben munkájuk során joguk van a speciális védelemre.

9/ Mindenkinnek joga van a pályaválasztás megfelelő lehetőségeire, arra való tekintettel, hogy az elősegítse a személyes adottságoknak és érdeklődésnek megfelelő szakma kiválasztását.

10/ Mindenkinnek joga van a megfelelő szakmai képzésre.

11/ Mindenkinnek joga van a lehető legmagasabb egészségügyi színvonal elérését lehetővé tevő minden intézkedésben részesülni.

12/ Minden dolgozónak és azok családtagjainak joga van a szociális biztonsághoz.

13/ Mindenkinnek, aki nem rendelkezik megfelelő erőforrásokkal, joga van a szociális és orvosi segítségnyújtásra.

14/ Mindenkinnek joga van részesülni a szociális jóléti szolgáltatásokból.

15/ A rokkant személyeknek a rokkantság eredetére és természetére való tekintet nélkül joguk van a szakmai képzésre, a rehabilitációra és ellátásra.

16/ A családnak – mint a társadalom alapvető egységének – joga van a megfelelő szociális, jogi és gazdasági védelemre a teljeskörű fejlődésének biztosításához.

17/ Az anyáknak és gyerekeknek – tekintet nélkül a családi állapotra és a családi kapcsolatra – joguk van a megfelelő szociális és gazdasági védelemre.

18/ A Szerződő Felek bármelyike állampolgárainak, a nyomós gazdasági és szociális okokon alapuló korlátozásoknak alárendelten, joguk van bármelyik másik fél területén, annak állampolgáiraival az egyenlőség alapján vállalkozásba fogni.

19/ Azon bevándorló munkásoknak, akik az egyik Szerződő Fél állampolgárai és ezek családjainak joguk van bármely más Szerződő Fél területén a védelemre és segítségnyújtásra.

II. rész

A Szerződő Felek, a III. részben leírtaknak megfelelően vállalják, hogy magukra nézve kötelezőnek tekintik a következő cikkelyben és paragrafusokban lefektetetteket:

1. cikkely

A munkához való jog

A munkához való jog hatékony gyakorlatának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ a teljes foglalkoztatás elérésére tekintettel elsődleges céljaik és felelősségeik egyikeként fogadják el a foglalkoztatás lehető legmagasabb és legszilárdabb szintjének elérését és fenntartását;

2/ hatékonyan védik a dolgozó azon jogát, hogy szabadon választott foglalkozás alapján biztosíthassa megélhetését;

- 3/ minden dolgozó által szabadon elérhető foglalkoztatási szolgáltatásokat alapít és tart fenn;
- 4/ megfelelő szakmai pályaválasztást, képzést és rehabilitációt biztosít és támogat.

2. cikkely

Az igazságos munkafeltételekhez való jog

Az igazságos munkafeltételekhez való jog hatékony gyakorlatának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

- 1/ ésszerű napi és heti munkaórát biztosítanak, folyamatosan olyan mértékben csökkentve a munkahetet, amelyet a termelékenység növekedése és az egyéb kapcsolódó tényezők lehetővé tesznek;
- 2/ biztosítják a törvényes ünnepnapokra járó díjazást;
- 3/ legalább évi kéthetes fizetett szabadságot biztosítanak;
- 4/ előírás szerint további fizetett szabadságot vagy csökkentett munkaidőt biztosítanak a veszélyes vagy egészségtelen munkát végzőknek;
- 5/ heti pihenőidőt biztosítanak, amely amennyire csak lehetséges egybeesik az adott országban vagy régióban hagyományosan vagy a szokások alapján pihenőnapként számontartott napokkal.

3. cikkely

A biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog

A biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog hatékony gyakorlatának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

- 1/ biztonsági és egészségügyi rendelkezéseket adnak ki;
- 2/ biztosítják ezen rendelkezések ellenőrző intézkedésekkel történő megerősítését;
- 3/ az ipari biztonság és egészségügy fejlesztését szolgáló intézkedésekről megfelelő módon konzultációt folytatnak a munkaadói és a munkavállalói szervezetekkel.

4. cikkely

A tisztességes díjazáshoz való jog

A tisztességes díjazáshoz való jog hatékony gyakorlásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

- 1/ elismerik a dolgozók azon jogát, hogy olyan díjazásban részesüljenek, amely mind a dolgozóknak, mind pedig családjuknak megfelelő életszínvonalat biztosít;
- 2/ elismerik a dolgozók jogát arra, hogy a túlmunkáért, egyes sajátos esetek kivételével, megnövelt mértékű díjazásban részesüljenek;

3/ elismerik a férfi és női dolgozók egyenlő értékű munkáért egyenlő díjazásra való jogát;

4/ elismerik minden dolgozó jogát egy ésszerű felmondási időre;

5/ a fizetésből csak olyan levonásokat eszközölnek, amelyek megfelelnek az országos törvények vagy rendelkezések vagy a kollektív szerződések vagy bírói ítéletek által előírt feltételeknek és mértékeknek.

Ezen jogok gyakorlása a szabadon létrehozott kollektív szerződések, a törvényes bér-rögzítő mechanizmusok, vagy a nemzeti feltételeknek megfelelő egyéb eszközöknek a révén érendők el.

5. cikkely

A szervezkedés joga

A dolgozók és a munkaadók azon szabadságának biztosítására és támogatására tekintettel, hogy gazdasági és szociális érdekeik védelmében helyi, országos vagy nemzetközi szervezeteket hozhatnak létre és csatlakozhatnak ezen szervezetekhez, a Szerződő Felek vállalják, hogy a nemzeti törvények sem önmagukban, sem alkalmazásuk révén nem csorbítják ezt a szabadságot. Az ezen cikkelyben biztosított garanciák politikai alkalmazásának mértékét a nemzeti törvények vagy rendelkezések határozzák majd meg. Ezen garanciáknak a fegyveres erőknél szolgálatot teljesítők esetén történő alkalmazásának irányító elveit és azon mértékeket, amelyeken belül az e kategóriához tartozó személyeknél a garanciákat biztosítják, ugyancsak országos törvények vagy rendelkezések határozzák meg.

6. cikkely

A kollektív alkuhoz való jog

A kollektív alkuhoz való jog hatékony gyakorlásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ támogatják a dolgozók és a munkaadók közötti közös konzultációt;

2/ ahol szükséges és megfelelő, ott támogatják a munkaadók vagy munkaadói szervezetek és a dolgozói szervezetek közötti önkéntes tárgyalási mechanizmusokat az alkalmazási feltételek és körülmények kollektív szerződésbeli eszközök általi szabályozása tekintetében;

3/ támogatják a munkaügyi viták rendezését szolgáló megfelelő érdekegyeztetési és önkéntes döntési mechanizmusok létrehozását és felhasználását és elismerik a;

4/ dolgozók és munkaadók jogát az érdek-konfliktusok esetén történő kollektív cselekvésre, beleértve a sztrájkhoz való jogot is, azon

kötelezettségek függvényében, amelyek a korábban életbe lépett kollektív szerződésekből eredhetnek.

7. cikkely

A gyermekek és fiatalok védelemhez való joga

A gyerekek és fiatalok védelemhez való jogára tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ biztosítják azt, hogy a munkára történő alkalmazáshoz szükséges minimális életkor 15 év legyen, olyan kivételekkel, amikor a gyermek alkalmazása az egészségére, szellemére vagy oktatására veszélytelen könnyű munkára történik;

2/ biztosítják, hogy a munkára történő alkalmazás magasabb minimális életkorra kerül megállapításra a veszélyesnek vagy egészségtelennek tartott foglalkozások esetében;

3/ biztosítják, hogy azon személyek, akik még a kötelező oktatás alanyai, nem kerülnek alkalmazásra olyan munkában, amely megfosztaná oktatásuk teljeskörű hasznosításától;

4/ biztosítják, hogy a 16 évnél fiatalabb személyek munkaidejét fejlődésük szükségleteinek megfelelően korlátozzák, különös tekintettel szakmai képzésük szükségességére;

5/ elismerik a fiatal dolgozók és tanulók jogát a tisztességes bérrre vagy egyéb megfelelő juttatásra;

6/ biztosítják, hogy a fiatalok rendes munkaidő alatti szakmai képzésben a munkaadó egyetértésével eltöltött ideje a munkanap részeként lesz kezelve;

7/ biztosítják, hogy a 18 éven aluli dolgozók nem kevesebb mint 3 hét fizetett szabadságra lesznek jogosultak;

8/ biztosítják, hogy a 18 éven aluli személyeket nem alkalmazzák éjszakai munkára, kivéve a nemzeti törvények vagy rendelkezések által engedélyezett egyes foglalkozásokat;

9/ biztosítják, hogy a 18 éven aluli dolgozók, a nemzeti törvények és rendelkezések által előírt foglalkozásoknál rendszeres orvosi felülvizsgálatban vesznek részt;

10/ speciális védelmet biztosítanak azon fizikai és morális veszélyekkel szemben, amelyeknek a gyerekek és a fiatalok ki vannak téve és különösen azokkal szemben, amelyek közvetlenül vagy közvetve a munkájukból erednek.

8. cikkely

A dolgozó nők védelemre való joga

A dolgozó nők védelemre való jogának hatékony gyakorása biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ akár fizetett szabadság, akár megfelelő társadalombiztosítási ellátás vagy közalapokból származó ellátás révén biztosítják, hogy a nők a gyermek születése előtt és után legalább 12 hét szabadságot kapjanak;

2/ jogtalannak tekintik, ha a munkaadó az anyasági szabadság idején alkalmaz felmondást, vagy olyan időpontra mond fel, amikor e felmondás az ilyen jellegű távollét alatt lépne érvénybe;

3/ biztosítják, hogy azok az anyák, akik maguk látják el gyermeküket, e célra kellő időkedvezményt kapjanak;

4/ a., szabályozzák a dolgozó nők alkalmazását az iparban történő éjszakai foglalkozásoknál;

b., megtiltják női dolgozók alkalmazását a földalatti bányászatban és minden más olyan munkánál, ahol veszélyességi, egészségi vagy megterhelési okok azt indokolják.

9. cikkely

A pályaválasztáshoz való jog

A pályaválasztáshoz való jog hatékony gyakorlása biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy ahol szükséges, ott biztosítják vagy támogatják azt a szolgáltatást, amelyik mindenkinek segítséget nyújt, beleértve a hátrányos helyzetűeket is, a pályaválasztással és a szakmai előrelépéssel kapcsolatos gondjaik megoldásában, kötelezően figyelembe véve az egyéni sajátosságokat és azok viszonyát a foglalkoztatási lehetőségekhez. Ezt a segítség-nyújtást ingyenesen kell elérhetővé tenni, mind a fiataloknak, beleértve az iskolás gyermekeket is, mind a felnőtteknek.

10. cikkely

A szakmai képzéshez való jog

A szakmai képzéshez való jog biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ kizárólag az egyén adottságaira építve, a munkaadói és munkavállalói szervezetekkel konzultálva, szükség szerint biztosítják vagy támogatják minden személy technikai és szakmai képzését, beleértve a hátrányos helyzetűeket is, és biztosítják a magasabb technikai vagy egyetemi képzéshez való hozzájutás lehetőségét;

2/ biztosítják vagy támogatják az ipari tanulói rendszert és az egyéb olyan szervezett intézkedéseket, amelyek a fiatal fiúk és lányok képzését szolgálják a különböző foglalkozások esetében;

3/ szükség szerint biztosítják vagy támogatják:

a., a felnőtt dolgozók részére a megfelelő és könnyen elérhető képzési lehetőségeket;

b., a technológiai fejlődés vagy az új foglalkoztatási irányok által szükségessé vált, a felnőtt dolgozók átképzését szolgáló speciális lehetőségeket;

4/ olyan megfelelő intézkedésekkel bátorítják a biztosított lehetőségek teljeskörű hasznosítását, mint például:

a., bármely részvételi díj csökkentése vagy elengedése;

b., a megfelelő esetekben pénzügyi segítség nyújtása;

c., a foglalkoztatás során a munkaadó kívánságára történő, a dolgozó kiegészítő képzésben való részvételi idejének a rendes munkaidőre történő beszámítása;

d., megfelelő ellenőrzés révén, a munkaadói és a dolgozói szervezetekkel konzultálva, a fiatal dolgozóknak nyújtott ipari tanulói és egyéb képzési lehetőségek hatékonyságának és általában a fiatal dolgozók megfelelő védelmének biztosítása.

11. cikkely

Az egészség védelméhez való jog

Az egészség védelméhez való jog hatékony gyakorlásának biztosítására való tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy akár közvetlenül, akár köz- vagy magánszervezetekkel együttműködve megfelelő intézkedéseket tesznek, többek között:

1/ amennyire csak lehetséges, felszámolják a rossz egészségi állapot okait;

2/ tanácsadói és oktatási lehetőségeket biztosítanak az egészségvédelemre és az egészségügyi kérdésekben történő egyéni felelősség növelésére;

3/ amilyen mértékben csak lehetséges, megelőzik a járványos, fertőző és egyéb betegségeket.

12. cikkely

A szociális biztonsághoz való jog

A szociális biztonsághoz való jog hatékony gyakorlatának biztosítására való tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ létrehozzák vagy fenntartják a szociális biztonság rendszerét;

2/ kielégítő szinten tartják fenn a szociális biztonság rendszerét, legalább annak a mértéknek megfelelően, mint amilyen a Szociális Biztonság Minimális Szabványaira vonatkozó Nemzetközi Munkaügyi Konvenció (No 102) ratifikációjához megkövetelnek;

3/ törekednek a szociális biztonsági rendszer folyamatosan magasabb szintre történő emelésére;

4/ a megfelelő két- és többoldalú egyezmények megkötésével, vagy egyéb eszközök révén, és az ezen szerződésekben lefektetett feltételek alapján lépéseket tesznek annak biztosítására, hogy:

a/ a szociális biztonságot érintő jogok vonatkozásában a saját állampolgáraikkal egyenlő bánásmódot biztosítsanak a többi Szerződő Fél állampolgárainak, beleértve a társadalombiztosítási rendelkezésekből eredő előnyök megtartását is, bármilyen mozgást is végezzen a biztosított személy a Szerződő Felek területei között;

b/ biztosítsák, fenntartsák és folytassák a szociális biztonságra vonatkozó jogokat olyan módon is, hogy elismerik az egyes Szerződő Felek rendelkezéseinek megfelelően létrejött biztosítás vagy munkaviszony beszámítását is.

13. cikkely

A szociális és orvosi segítségre való jog

A szociális és orvosi segítségre való jog gyakorlásának hatékony biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ biztosítják, hogy bármely személy, aki nem rendelkezik megfelelő erőforrásokkal és aki nem képes biztosítani ezeket az erőforrásokat sem saját erőfeszítései révén, sem egyéb forrásokból, különösen pedig nem a társadalombiztosítási rendszer segítségével, annak megfelelő segítségnyújtásban legyen része és betegsége esetén az e helyzetnek megfelelő ellátást kapjon;

2/ biztosítják, hogy azok a személyek, akik ilyen segítségnyújtásban részesülnek, ezen okból kifolyólag nem veszíthetnek politikai vagy szociális jogaikból;

3/ biztosítják, hogy a megfelelő köz- vagy magánszolgáltatások révén mindenki olyan tanácsot és személyes segítséget kap, amilyenre a saját vagy családja nélkülözésének megelőzéséhez, megszüntetéséhez vagy enyhítéséhez szüksége van;

4/ az ezen cikkely 1, 2 és 3-as paragrafusában hivatkozott rendelkezéseket egyenlően alkalmazzák a saját és a törvényesen az ő területén tartózkodó, a többi Szerződő Fél állampolgárai esetében, az 1953. december 11-én Párizsban aláírt, a Szociális és Orvosi Segítségnyújtásról szóló Európai Konvenció kötelezettségeinek megfelelően.

14. cikkely

A szociális és jóléti szolgáltatásokból eredő előnyökből való részesedés joga

A szociális jóléti szolgáltatásokból eredő előnyökből való részesedés joga hatékony megvalósulásának biztosítására való tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ támogatják vagy biztosítják a szolgáltatásokat, amelyek a szociális munka módszereinek felhasználásával hozzájárulnak mind az egyének, mind a közösségi csoportok jólétéhez és fejlődéséhez, és a szociális környezetükhöz történő igazolásukhoz;

2/ ösztönzik az egyének és az önkéntes vagy egyéb szervezetek részvételét ezen szolgáltatások létrehozásában és fenntartásában.

15. cikkely

A fizikailag vagy szellemileg rokkant személyek joga a szakmai képzésre, rehabilitációra és szociális ellátásra

A fizikailag vagy szellemileg rokkant személyek szakmai képzésre, rehabilitációra és szociális ellátásra való joga hatékony megvalósulásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

1/ megfelelő intézkedéseket tesznek a képzési lehetőségek biztosítására, ahol szükséges ott beleértve a köz- vagy magánjellegű speciális intézményeket is;

2/ olyan megfelelő intézkedéseket tesznek a rokkant személyek munkába helyezésére, mint például speciális munkakereső szolgáltatások létrehozása, lehetőségek teremtése a védett foglalkoztatásra vagy intézkedések hozatala arra, hogy a munkaadók ösztönözve legyenek rokkant személyek alkalmazására.

16. cikkely

A család joga a szociális, jogi és gazdasági védelemre

A család, mint a társadalom alapvető egysége teljeskörű fejlődéséhez szükséges feltételek biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy olyan intézkedésekkel támogatják a családi élet gazdasági, jogi és szociális védelmét, mint például a családi vagy szociális juttatások módjai, pénzügyi intézkedések, a családi otthonra vonatkozó rendelkezések, a házasságra lépőknek történő juttatások és egyéb megfelelő intézkedések.

17. cikkely

Az anyák és gyermekek joga a szociális és gazdasági védelemre

Az anyák és gyermekek szociális és gazdasági védelemre való joga hatékony megvalósulásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják az e

célt szolgáló megfelelő és szükséges intézkedések megtételét, beleértve a megfelelő intézmények és szolgáltatások létrehozását vagy fenntartását is.

18. cikkely

A többi Szerződő Fél területén történő hasznos foglalkozás folytatásának joga

A bármely más Szerződő Fél területén történő hasznos foglalkozás folytatásának joga hatékony megvalósulásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

- 1/ az érvényben lévő rendelkezéseket liberális szellemben alkalmazzák;
- 2/ a meglévő formalitásokat egyszerűsítik, és csökkentik vagy megszüntetik a külföldi munkások vagy az ő munkaadóik által fizetendő kényszer illetékeket vagy egyéb díjakat;
- 3/ egyénileg vagy kollektívan liberalizálják a külföldi munkások alkalmazását szabályozó rendelkezéseket;

és elismerik:

- 4/ saját állampolgáraik jogát az ország elhagyására abból a célból, hogy azok a többi Szerződő Fél területén hasznos foglalkozásba kezdjenek.

19. cikkely

A bevándorló munkások és családjaik joga a védelemre és a segítségnyújtásra

A bevándorló munkások és családjaik bármely másik Szerződő Fél területén történő védelemre és segítségnyújtásra való joga hatékony megvalósulásának biztosítására tekintettel a Szerződő Felek vállalják, hogy:

- 1/ olyan megfelelő és ingyenes szolgáltatásokat tartanak fenn, vagy bizonyosodnak meg azok létezéséről, amelyek a dolgozókat segítik, különös tekintettel a pontos információk megszerzésében, és minden szükséges lépést megtesznek, beleértve az országos törvényeket és rendelkezéseket is, a ki- és bevándorlással kapcsolatos félrevezető propagandával szemben;
- 2/ saját hatáskörben megfelelő intézkedéseket fogadnak el ezen munkások és családjaik útrakelésének, utazásának és fogadásának elősegítésére és saját hatáskörben biztosítják az utazás során a megfelelő egészségügyi, orvosi és jó higiéniai feltételeket;
- 3/ ahol szükséges, támogatják a ki- és bevándorlási országokon belüli, köz- vagy magán szociális szolgálatok együttműködését;
- 4/ olyan mértékben, ahogyan azt a törvények vagy rendelkezések szabályozzák vagy amilyen mértékben azok az adminisztratív hatóságok ellenőrzésének tárgyai, a jogosan a területükön tartózkodó

ezen munkásoknak a saját állampolgáraik lehetőségeinél nem kevesebbet biztosítanak az alábbi ügyekben:

a/ a díjazási és egyéb alkalmazási és munkafeltétel;

b/ szakszervezeti tagság és a kollektív alku előnyeinek élvezete;

c/ szállás

5/ a saját állampolgáraikra érvényesnél nem kedvezőtlenebb elbánást biztosítanak a területükön jogosan tartózkodó ezen dolgozóknál a foglalkoztatási adók, díjak és fizetendő hozzájárulások vonatkozásában;

6/ amilyen mértékben csak lehetséges, elősegítik a letelepedésre engedélyt kapott dolgozó családjának újraegyesítését;

7/ az ezen cikkelyben hivatkozott ügyekkel kapcsolatos jogi eljárások vonatkozásában biztosítják, hogy azon dolgozók, akik jogosan tartózkodnak az adott ország területén, a saját állampolgáraiknál alkalmazottnál nem kedvezőtlenebb elbánásban részesülnek;

8/ biztosítják, hogy azon dolgozók, akik jogosan tartózkodnak az adott ország területén, nem kerülnek kiutasításra, feltéve, hogy nem veszélyeztetik a nemzetbiztonságot és nem sértik meg a közérdeket és közmorált;

9/ a törvényes keretek között lehetővé teszik ezen munkások kérésének és megtakarításainak az ő kívánságuk szerinti részének átutalását;

10/ az e cikkelyben biztosított védelmet és segítségnyújtást kiterjesztik, olyan mértékig, ahogy ezek az intézkedések alkalmazhatók az ún. ön-alkalmazó bevándorlókra is.

III. rész

20. cikkely

Vállalások

1/ Minden Szerződő Fél vállalja, hogy:

a/ a Charta I. részét azon célok deklarációjának tekinti, amelyek elérésére minden megfelelő eszközzel törekedni fog, ahogy az az I. rész bevezető paragrafusában megállapításra került;

b/ a Charta II. része alábbi cikkelyei közül legalább ötöt kötelezőnek tekint magára nézve 1,5,6,12,13,16 és 19. cikkelyek

c/ az előző al-paragrafusban kiválasztott cikkelyeken felül a Charta II. része számozott paragrafusai és cikkelyei közül olyan számút tekint magára nézve kövelezőnek, amennyit csak kiválaszt, de kötelezőnek tekintett számozott paragrafusok és cikkelyek teljes száma nem lehet kevesebb a cikkelyek esetében 10-nél, a számozott paragrafusok esetében 45-nél.

2/ Az ezen cikkely 1. paragrafusa b és c alparagrafusának megfelelően kiválasztott cikkelyekről és paragrafusokról az Európa Tanács Főtitkárát akkor kell értesíteni, amikor az adott Szerződő Fél a ratifikációs vagy megerősítő okiratot letétbe helyezi.

3/ Bármely Szerződő Fél, egy későbbi időpontban a Főtitkárhoz intézett jegyzék révén kijelentheti, hogy a Charta II. részének olyan cikkelyét és számozott paragrafusát is kötelezőnek tekinti magára nézve, amelyet az ezen cikkely 1. paragrafusa alapján még nem fogadott el. Ezek a vállalások ezt követően a ratifikáció vagy jóváhagyás szerves részeként kerülnek kezelésre és a jegyzék dátumától számított 30. nap elteltével azzal egyenlő hatállyal bírnak.

4/ A Főtitkár az összes aláíró kormányt és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Főigazgatóját értesíti a Charta ezen részével kapcsolatban beérkezett összes értesítésről.

5/ Minden Szerződő Fél a nemzeti adottságoknak megfelelő munkaügyi ellenőrzési rendszert tart fenn.

IV. rész

21. cikkely

Az elfogadott rendelkezésekre vonatkozó jelentések

A Szerződő Felek a Charta II. része általuk elfogadott rendelkezései alkalmazására vonatkozóan, a Miniszteri Bizottság által meghatározott formában kétévenként jelentést kell küldjenek az Európa Tanács Főtitkárának.

22. cikkely

Az elfogadásra nem került rendelkezésekre vonatkozó jelentések

A Szerződő Felek a Charta II. része azon rendelkezéseire vonatkozó jelentését, amely rendelkezéseket a ratifikáció vagy jóváhagyás idején vagy azt követően jegyzék formájában nem fogadtak el, a Miniszteri Bizottság által kért időközönként megküldi a Főtitkárnak. A Miniszteri Bizottság időről időre meghatározza, hogy mely rendelkezésekről és milyen formában kell a jelentéseket biztosítani.

23. cikkely

A másolatok megküldése

1/ Minden Szerződő Fél a 21. és 22. cikkelyben hivatkozott jelentései példányait megküldi azon országos szervezeteinek, amelyek a 27. paragrafus 2. bekezdése szerint a Kormányzati Szociális Bizottság Albizottsága ülésein történő részvételre meghívandó nemzetközi munkaadói és szakszervezeti szervezetek tagjai.

2./ A Szerződő Felek – felkérésük esetén – a Főtitkár felé továbbítják az ezen nemzetközi szervezetektől kapott, a jelzett jelentésekről szóló bármilyen véleményt.

24. cikkely

A jelentések vizsgálata

A 21. és 22. cikkelyeknek megfelelően a Főtitkárnak küldött jelentések egy szakértői bizottság által megvizsgálásra kerülnek, amely bizottság elé kerül minden, a 23. cikkely 2. bekezdésének megfelelően a Főtitkárnak beterjesztett vélemény is.

25. cikkely

A szakértői bizottság

1./ A szakértői bizottság a Miniszteri Bizottság által egy független, a nemzetközi szociális kérdésekben magas megbecsülésű és elismert szaktekinélyű, a Szerződő Felek részéről jelölt szakértői listáról kinevezett nem több mint 7 tagból áll.

2./ A bizottság tagjai 6 éves periódusra kerülnek kinevezésre. Újra is jelölhetőek. Mindamellett az először jelölt tagok közül két tag hivatali ideje a negyedik év végén lejár.

3./ A Miniszteri Bizottság azon tagokat, akiknek a hivatali ideje a négy év kezdeti periódusa végén jár le, közvetlenül az első kinevezést követően sorshúzással választja ki.

4./ A szakértői bizottság azon tagja, akit olyan tag helyére jelöltek, akinek hivatali ideje még nem járt le, addig marad hivatalában, amíg elődje megbízatása tartott volna.

26. cikkely

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet részvétele

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet felkérjük arra, jelöljön képviselőt a szakértői bizottság vitáiban, konzultációs minőségben történő részvételre.

27. cikkely

A Kormányzati Szociális Bizottság Albizottsága

1./ A Szerződő Felek jelentései és a szakértői bizottság következtetései megvitatásra az Európa Tanács Kormányzati Szociális Bizottsága Albizottsága elé kerülnek.

2./ Az albizottság minden Szerződő Fél egy képviselőjéből áll. Az Albizottság nem több, mint két nemzetközi munkaadói és nem több, mint két nemzetközi szakszervezeti szervezetet kér fel képviselő kijelölésére az ülésein történő, konzultációs minőségű, megfigyelőként való részvételre.

Ezen felül konzultációt folytathat az Európa Tanáccsal konzultatív státuszban lévő nemzetközi nem-kormányzati szervezetek nem több mint két képviselőjével azon kérdések vonatkozásában, amelyekkel a szervezet kiemelten foglalkozik, mint például a szociális jólét és a család gazdasági és szociális védelme.

3/ Az Albizottság a Miniszteri Bizottság elé terjeszti azt a jelentést, amely következtetéseit tartalmazza és mellékeli a szakértői bizottság jelentését.

28. cikkely

Konzultatív Közgyűlés

Az Európai Tanács Főtitkára a Konzultatív Közgyűlés elé terjeszti a szakértői bizottság következtetéseit. A Konzultatív Közgyűlés a következtetésekről alkotott véleményét a Miniszteri Bizottsághoz továbbítja.

29. cikkely

A Miniszteri Bizottság

A bizottsági tagságra jogosult tagok kétharmados többségével a Miniszteri Bizottság, az albizottság jelentése alapján és a Konzultatív Közgyűléssel történt eszmecsere követően minden Szerződő Fél felé bármilyen szükséges ajánlást tehet.

V. rész

30. cikkely

Háború vagy szükségállapot idején történő korlátozások

1/ A nemzet életét fenyegető háború vagy egyéb szükségállapot időszakában bármely Szerződő Fél intézkedéseket tehet a Charta kötelezettségei alóli mentesülésre, szigorúan olyan mértékben, amelyet a helyzet szükségletei megkívánnak, feltéve, hogy ezen intézkedések összhangban vannak az egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeivel.

2/ Bármely Szerveződő Fél, amely igénybe vette a korlátozás jogát, ésszerű időn belül köteles teljeskörűen informálni az Európa Tanács főtitkárát a megtett intézkedésekről és azok okairól. Hasonlóan informálnia kell a Főtitkárt, amikor ezen intézkedések hatályukat veszítik és az elfogadott Charta rendelkezései ismét teljeskörűen végrehajtásra kerülnek.

3/ A Főtitkár az ezen cikkely 2. paragrafusával kapcsolatos beérkezett összes értesítésről informálja a többi Szerződő Felet és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal főigazgatóját.

31. cikkely

1/ Az I. részben leírt jogok és alapelvek hatékony megvalósulásának esetén és a II. részben biztosított gyakorlati alkalmazásuk során semmiféle olyan korlátozásnak nem vethetők alá, amelyek e részben egyébként nem kerültek leírásra, kivéve a törvény által előírt olyan eseteket, amelyek egy demokratikus társadalomban a többiek jogainak és szabadságainak, vagy a közérdek, nemzetbiztonság, közegészségügy vagy közérkölcös védelmében szükségesek.

2/ Az e Chartában a lefektetett jogok és kötelezettségek vonatkozásában megengedett korlátozások a rendeltetésüktől eltérően semmilyen más célra nem alkalmazhatóak.

32. cikkely

A Charta viszonya a belső joggal vagy a nemzetközi egyezményekkel

E Charta rendelkezései nem befolyásolhatják a már hatályban lévő, vagy várhatóan hatályba lépő olyan belső jogi vagy bármely két- vagy többoldalú szerződés, konvenció vagy megállapodás általi rendelkezéseket, amelyek révén a védett személyek kedvezőbb elbírálásban részesülnének.

33. cikkely

A kollektív megállapodások végrehajtása

1/ Azokban a tagországokban, ahol ezen Charta II. része 2. cikkelye 1,2,3,4,5 paragrafusa, 10. cikkelye 1,2,3,4 paragrafusa rendszerint a munkaadók vagy a munkaadók szervezetei és a dolgozói szervezetek közötti ügy, vagy általában nem törvény útján rendezett, ott ezen paragrafusok vállalásai adottak lehetnek, és azok teljesítése hatékonynak tekinthető, amennyiben rendelkezéseik ezen más célú megállapodások részeként az érdekelt dolgozók nagy többsége számára alkalmazásra kerülnek.

2/ Azokban a tagországokban, ahol ezek a rendelkezések rendszerint törvénykezési kérdések, ott az érintett vállalások adottnak vehetőek, és azok teljesítése hatékonynak tekinthető, ha a rendelkezések törvény szerint alkalmazásra kerülnek az érdekelt dolgozók többsége számára.

34. cikkely

Területi hatály

1/ E Chartát az egyes Szerződő Felek az anyaországi területeikre alkalmazzák. Minden aláíró kormány az aláírás vagy a ratifikációs vagy a jóváhagyási okirat letétbe helyezésekor, az Európa Tanács főtítkárához intézett nyilatkozatban meghatározhatja, hogy a szerződés tekintetében mely terület tekintendő anyaországiának.

2./ Bármely Szerződő Fél ezen Charta ratifikálása vagy jóváhagyása idején vagy azt követően bármikor az Európa Tanács főtitkárához intézett jegyzékben deklarálhatja, hogy a Charta egészben vagy részben kiterjesztésre kerül egy, az említett deklarációban meghatározott olyan nem anyaországi területre vagy területekre is, amelyek nemzetközi kapcsolataier felelős vagy amelyekért nemzetközi felelősséget visel. A deklarációban meg kell határozni a Charta II. része azon cikkelyeit vagy paragrafusait, amelyet a deklarációban megjelölt területek vonatkozásában kötelezően elfogad.

3./ A Charta az ezen deklarációban megnevezett területre vagy területekre vonatkozóan a deklaráció főtitkárnál történő letétbe helyezésétől számított 30 nap elteltével lép hatályba.

4./ Bármely Szerződő Fél egy későbbi időpontban az Európa Tanács főtitkárához intézett jegyzékben kijelentheti, hogy az ezen cikkely 2. paragrafusával összhangban, egy vagy több terület vonatkozásában, amelyre a Charta kiterjesztésre került, kötelező érvényűnek fogad el bármely olyan cikkelyt vagy paragrafust, amelyet az adott terület vagy területek vonatkozásában még nem fogadtak el. Ezen vállalások ezt követően az eredeti deklaráció szerves részének tekintendők az érintett terület vonatkozásában és ugyanolyan hatállyal bírnak a jegyzék beérkezésétől számított 30 nap elteltével.

5./ A Főtitkár az ezen cikkellyel összhangban hozzá eljuttatott minden jegyzékről értesíti a többi aláíró kormányt és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet főigazgatóját.

35. cikkely

Aláírás, ratifikálás, hatályba lépés

1./ Ez a Charta nyitott az Európa Tanács tagjai által történő aláírásra. A Chartát ratifikálni kell vagy jóvá kell hagyni. A ratifikált vagy jóváhagyó okiratot az Európa Tanács főtitkáránál kell letétbe helyezni.

2./ A Charta az ötödik ratifikációs vagy jóváhagyási okirat letétbe helyezését követő 30. nap elteltével lép érvénybe.

3./ Bármely azon aláíró kormány tekintetében, amely ezt követően ratifikál, a Charta a ratifikációs vagy jóváhagyó okirat letétbe helyezésétől számított 30. nap elteltével lép hatályba.

4./ A Főtitkár értesíti az Európa Tanács összes tagját és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet főigazgatóját a Charta hatályba lépéséről, a ratifikáció vagy jóváhagyó Szerződő Felek nevével és az ezt követően letétbe helyezett ratifikációs vagy jóváhagyási okiratokról.

36. cikkely

Módosítások

Az Európa Tanács Főtitkárának címezve az Európa Tanács bármely tagja javasolhatja a Charta módosítását. A Főtitkár minden ilyen módosítási javaslatot eljuttat az Európa Tanács többi tagállamához, amely javaslatokat aztán a Miniszteri Tanács áttekinti és véleményezésre a Konzultatív Közgyűlés elé terjeszti. A Miniszteri Tanács által jóváhagyott bármely módosítás az azt követő 30. nap elteltével lép hatályba, hogy az összes Szerződő Fél tájékoztatta a Főtitkárt a módosítás elfogadásáról. A Főtitkár az Európa Tanács összes tagországát és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet főigazgatóját tájékoztatja ezen módosítások hatályba lépéséről.

37. cikkely

Felmondás

1/ Bármely Szerződő Fél csak a Charta hatályba lépésétől számított ötéves periódus végén, vagy az azt követő bármelyik kétéves periódus lejártával és minden esetben a hat hónappal korábban az Európa Tanács főtitkárához intézett feljegyzésben mondhatja fel ezt a Chartát, amely felmondásról a főtitkár értesíti a többi felet és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet főigazgatóját. Az ilyen felmondás nem érinti a Charta érvényességét a többi Szerződő Fél vonatkozásában, feltéve, hogy mindenkor legalább 5 ilyen Szerződő Fél van.

2/ Bármely Szerződő Fél, a megelőző cikkelyben leírt rendelkezésekkel összhangban, a Charta II. része általa elfogadott bármely cikkelyét vagy paragrafusát felmondhatja, feltéve, hogy a Szerződő Felet kötelező cikkelyek és paragrafusok száma soha nem lesz kevesebb az előbbi esetben 10-nél, az utóbbi esetben 45-nél és a cikkelyek és paragrafusok e száma továbbra is magában foglalja a Szerződő Felek által kiválasztott azon cikkelyeket, amelyekre speciális utalás történt a 20. cikkely, 1. paragrafus 1. bekezdésében.

3/ Bármely Szerződő Fél felmondhatja a jelen Chartát vagy a Charta II. része bármely cikkelyét vagy paragrafusát az ezen cikkely 1. paragrafusában meghatározott feltételek mellett azokra a területekre vonatkozóan, amelyre a Charta a 34. cikkely 2. paragrafusával összhangban tett deklarációnak megfelelően alkalmazható.

38. cikkely

Függelék

A Charta függeléke annak szerves részét alkotja. Mindezek hitelesítéséül, a kelő felhatalmazás alapján az alulírottak e Chartát aláírták.

Torinó, 1961. október 18., angol és francia nyelven, amely mindkét nyelven írt szöveg hiteles, egyetlen példányban az Európa Tanács irattárában elhelyezve.

A Főtitkár minden aláíró félnek hitelesített példányokat küld meg.

A Szociális Charta függeléke

A Szociális Charta hatóköre a védett személyek vonatkozásában

1./ A 12. cikkely 4. paragrafusa és a 13. cikkely 4. paragrafusa sérelme nélkül az 1-es és 17-es cikelyekkel érintett személyek a külföldieket csak olyan mértékben foglalják magukban, amennyiben azok a többi Szerződő Fél olyan állampolgárai, akik az adott Szerződő Fél területén törvényesen laknak vagy rendszeresen dolgoznak, feltéve, hogy ezen cikkely az 18. és 19. cikkelyek rendelkezései függvényében kerültek értelmezésre. Az értelmezés nem sértheti a hasonló lehetőségeknek a bármely Szerződő Fél részéről az egyéb személyekre történő kiterjesztését.

2./ Minden Szerződő Fél, az 1951. július 28-án Genfben aláírt, a menekültek helyzetével kapcsolatos Konvencióban definiált menekülteknek, akik törvényesen tartózkodnak területén, garantálja a lehető legkedvezőbb elbánást és bármely esetben nem kedvezőtlenebbet, mint amelyet az említett Konvencióban elfogadott kötelezettségek vagy az ezen menekültekre vonatkozóan a bármely más létező nemzetközi okmányok tartalmaznak.

Az I. rész 18. paragrafusa és a II. rész 18. cikkely 1. paragrafusa úgy értendő, hogy ezek a rendelkezések nem foglalkoznak a Szerződő Felek területére történő belépéssel és nem befolyásolhatják hátrányosan az 1955. december 13-án Párizsban aláírt, a felépítménnyel foglalkozó európai konvenciót.

II. rész

1. cikkely, 2. paragrafus

Ez a rendelkezés nem úgy magyarázandó, mintha tiltaná vagy elismerné bármelyik szakszervezeti kikötést vagy gyakorlatot.

4. cikkely 4. paragrafus

Ezt a rendelkezést úgy kell értelmezni, hogy bármely súlyos esetben nem tiltja az azonnali elbocsátást.

4. cikkely 5. paragrafus

Úgy értendő, hogy a Szerződő Felek az ebben a paragrafusban megkívántakat akkor teljesítik, ha a dolgozók nagy többsége nincs kitéve sem a

törvény, sem akár más kollektív szerződésbeli vagy bírói ítéletek révén történő bérlevonásoknak.

6. cikkely 4. paragrafus

Úgy értendő, hogy a Szerződő Felek olyan mértékben, ahogy érintettek, törvénnyel szabályozhatják a sztrájkjogot, feltéve, hogy minden további korlátozást, amely e jogokat érinti, a 31. cikkely szerint igazolni tudnak.

7. cikkely 8. paragrafus

Úgy értendő, hogy a Szerződő Felek az ebben a paragrafusban megkívánt vállalást akkor tehetik meg, ha törvény által biztosítják a vállalás azon szellemét, hogy a 18 éven aluliak nagy többsége nem kerül éjszakai munkában alkalmazásra.

12. cikkely 4. paragrafus

Az "ezen szerződésben lefektetett feltételek alapján" megfogalmazás ezen paragrafus bevezetőjében, többek között, magában foglalja azt, hogy az olyan előnyök tekintetében, amelyek bármely biztosítási hozzájárulás révén egyénileg elérhetőek, a Szerződő Felek megkívánhatják a letelepülés egy előírt időszakának teljesítését, mielőtt ezeket az előnyöket a többi Szerződő Fél állampolgárainak biztosítják.

13. cikkely 4. paragrafus

Azok a kormányok, akik nem részesei a Szociális és Orvosi Segítségnyújtás Európai Konvenciójának, a paragrafusra tekintettel ratifikálhatják a Szociális Chartát, feltéve, hogy a többi Szerződő Fél állampolgárainak is garantálják az említett konvenció rendelkezéseivel összhangban lévő bánásmódot.

19. cikkely 6. paragrafus

E rendelkezés szempontjából a "Külföldi dolgozó családja" kifejezést úgy kell érteni, hogy az legalább a feleséget és a 21 év alatti gyermekeket magában foglalja.

III. rész

Úgy értendő, hogy a Charta nemzetközi jellegű törvényes kötelezettségeket tartalmaz, amelyek alkalmazásának a IV. részben biztosított ellenőrzés az egyedüli kontrollja.

20. cikkely 1. paragrafus

Úgy értendő, hogy a "számozott paragrafus"-ok olyan cikkelyeket is magukban foglalhatnak, amelyek csak 1 paragrafust tartalmaznak.

V. rész

30. cikkely

A "háború vagy egyéb szükségállapot idején" kifejezés úgy értendő, hogy az a háború fenyegetésének idejét is magában foglalja.

Klaus Reiff

A "Szolidaritás" éve: A munkásszakszervezet népi mozgalommá válik*

Amikor 1980. január 16-án szolgálatba léptem a Varsói Követségen, ott senki sem számolt azzal, hogy az új évben látványos változások történének Lengyelországban. A Lengyel Egyesült Munkáspárt februári, 8. pártkongresszusára készült éppen. Ez az esemény nem ígért igazán figyelemre méltó döntéseket, még ha a propagandisták szorgalmasan ügyködtek is, és úgy tettek, mintha Lengyelország jövője függne ettől a kongresszustól. Bár a pletykáktól mindig hangos Varsóban egyesek tudni vélték, hogy Edward Gierek, a párt első titkára lép majd az államtanács elnöke, Henryk Jablonski professzor helyébe, ez a hír is meglehetősen valószínűtlen feltételezésnek tűnt csupán. Majd márciusban a parlamenti (Szejm) és a vajdságokbeli néptanácsi választások szerepeltek a politika napirendjén; ezek természetesen még kevesebb meglepetést tartogattak. A választások kimenetele ugyanis mindig már előre biztos volt, mivel az alkotmány értelmében a kommunista párté a vezető szerep az országban, és ezért egyáltalán nem lehet és szabad veszítenie.

A német-lengyel kapcsolatok politikai alakulását többé-kevésbé rutinügyek határozták meg. Otto Graf Lambsdorff szövetségi gazdasági miniszter márciusra jelezte varsói látogatását, hogy a lengyel hiteligényekről, a kezezségről, a varsói adósságszámláról, a német-lengyel kapcsolatok állásáról – ezekről a két ország gazdasági kapcsolataiban az utóbbi években állandóan napirenden lévő kérdésekről – újfent tárgyaljon.

A növekvő gazdasági nehézségek, az állandó ellátási problémák és a csökkenő életszínvonal erősen rányomták bélyegüket a lengyelek hangulatára. Több ízben már nem lehetett nem észrevenni a lakosság zúgolódását. Először találkoztam a hiánygazdaság tényével, és tapasztaltam komikus kísérőjelenéseit is, amikor Varsó utcáin egyszerre csak embereket láttam felbukkanni,

* Részlet Klaus Reiff: *Polen. Als deutscher Diplomat an der Weichsel.* (Verlag J.H.W. DIETZ Nachf. 1990.) című művéből.

akik láncra fűzött gyöngyszemekhez hasonlóan madzagra felfűzött WC-papír tekercseket cipeltek, és sietve vitték haza a ritka zsákmányt. És még valami, ami új volt számomra Lengyelországban ezekben az első hetekben: az ellenzéki csoportok létezése. Első ízben hallottam a KOR elnevezésű szervezetről, a "Robotnik" (Munkás) című illegálisan megjelenő lapról, a ROPCIO rövidítésű emberjogi szervezetről és az állami vállalatoknál folyó szakszervezeti akciókról, melyeket független csoportok szerveztek. Azelőtt sokkal többet tudtam a szovjet és csehszlovák másképp gondolkodókról, mint a lengyel ellenzékekről. Valószínűleg ugyanígy lehetett ezzel akkoriban sok más honfitársam is.

A háború utáni lengyel történelem ezen emlékezetes évének politikai eseményei tehát a 8. pártkongresszussal kezdődtek, melyet a LEMP február 11. és 15. között tartott a fővárosban. A tél-szürke Varsó ebből az alkalomból piros és fehér-piros zászlódíszbe öltözött. A városközpontban mindenütt transzparenszek jelentek meg, és plakátokon a párt jelszavai voltak olvashatók. A villamosokat kis zászlókkal díszítették föl.

A pártkongresszus időpontjának közeledtével váratlanul, hacsak rövid időre is, javult az ellátás Varsóban. Bár húsból továbbra is kevés volt az üzletekben, de kapható volt banán és grapefruit, eredeti francia parfüm, borotválkozáshoz való arcszesz és kubai szivar. Még a háztartási boltokban és a szövetüzletekben is nagyobb volt a kínálat, mint egyébként. A varsóiak bőven ellátták magukat ezekkel a hiánycikkekkel, hiszen messze volt még a következő pártkongresszus.

A kultúrpalota óriási területén lévő kongresszusi csarnokot hermetikusan elzárta a rendőrség, mintha csak a küldöttek élete forgott volna veszélyben. Erre a területre csak a különvonattal, autóbusszal vagy szolgálati kocsival érkezők léphettek be. Az újságírókat, még a külföldieket is, kitiltották. A résztvevők nem akarták, hogy bárki is zavarja együttlétüket a kongresszuson. A "Fórum" szálloda udvarisan kitéssékelte vendégeit, mivel összes helyiségét a küldöttek számára foglalták le. A küldöttek hat napig a nyugati szállodák kényelmét élvezhették a fővárosban, és kedvükre megkóstolhatták a szálloda kitűnő konyhájának remekeit. Idegeneket nem kívántak maguk közé.

A pártkongresszus szenzációját Piotr Jaroszewicz-nek, a minisztertanács addigi elnökének a Politikai Bizottságból és a Központi Bizottságból való eltávolítása adta. Ez egyben a kormányhivatal elvesztését is jelentette a politikus számára. A gazdasági válság látványosan követelte ki első áldozatát. Jaroszewicz 1970-ben Edward Gierekkel együtt vállalta a lengyel gazdaság talpraállításának feladatát. Tíz év után azonban Lengyelország ugyanott tartott, ahonnan a fenti cél felé elindult. Csakhogy addigra majdnem 30 milliárd DM adósságteher is nyomta a vállát. Mindaz a düh és kifakadás, mely a küldöttek részéről a gazdasági nehézségek ellen irányult, Jaroszewicz

személyén csapódott le, ő lett a párt bűnbakja. A miniszterelnök leváltása egycsapásra nyilvánvalóvá tette a lengyel gazdasági válság súlyosságát. Rövid két nappal a kongresszus berekesztése után a Szejm, melynek törvényhozási időszaka már tulajdonképpen véget ért, még gyorsan kinevezte Edward Babiuch-ot a minisztertanács új elnökévé. Gierék utolsó erőpróbája kezdetét vette. Babiuch, ugyanúgy, mint elődje 1970 óta a Gierék-csapatban, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára és a pártfőnök bizalmi embere volt. Feladatai közé tartozott a Párt és az SPD közötti kapcsolatok ápolása is. Herbert Wehner és más szociáldemokrata politikusok nagyra értékelték Babiuch-ot mint tárgyalópartnert. Mikor rövid hat hónap szolgálati idő után, 1980. augusztusában a gdanski munkászavargások következtében Babiuch-nak is el kellett hagynia a Minisztertanács elnöki bársonyszékét, végleg elérkezett Lengyelországban a Gierék-korszak vége.

A propaganda azonban elsősorban azt harsogta, hogy a pártkongresszus által "A szocialista Lengyelország további fejlődése a lengyel nép jólétének megteremtése mellett" címmel meghirdetett program – ez a szó szerinti fordítás – meg is fog valósulni. Ez a körülményes fogalmazás már teljesen nyilvánvalóvá tette a párt tehetetlenségét. Úgy látszott, vége a párt tudományának.

A LEMP kongresszusi ülései után számunkra nagyon érdekes és furcsa dolog történt: a két másik párt, az Egyesült Parasztpárt (ZSL) és a Demokrata Párt (SD) vezetősége úgy határozott, hogy a LEMP kongresszusa által meghatározott politikát a sajátjaként fogadja el. Mindez a nyilvánosság előtt zajlott, anélkül, hogy a kommunista LEMP értékeitől való – ilymódon dokumentált – függőségüket és alárendeltségüket valamilyen módon leplezni igyekeztek volna. Végül még az úgynevezett "Nemzeti Egységfront" is színre lépett és bejelentette, hogy természetesen ő is elfogadja a LEMP-kongresszus határozatait. Ezzel a szertartással ezután minden egy irányra hangolódott.

Lengyelország politikai hétköznapijában közeledett a következő nagy esemény időpontja: március 23. – a parlamenti választások napja. A párt vezére személyesen nyitotta meg március 6-án, saját felső-sziléziai választóközterében, Sosnowiec-ben a "választási harc" "éles szakaszát". De mit jelent ez a fogalom, "választási harc", ebben a politikai rendszerben? A választások eredménye már jó előre eldöntött tény a LEMP Központi Bizottságában, miután ez a párt gyakorolja a vezető szerepet és ő jelöli ki a többi párt számára a választóközterekben induló jelölteket is – praktikus eljárás, mely megkímél a kellemetlen meglepetésektől.

Éppen ezért, a választások kimenetelére semmiféle hatása nem volt annak a ténynek, hogy a gazdasági helyzet tovább romlott, a beruházások mértéke az 1979. évihez képest közel 18 százalékkal csökkent, sőt a választások előtt még a benzin árának emelésére is sor került. A vezetőség számára inkább

az tűnt fontosnak, hogy a polgárok a választás napján tiszta fejfel járuljanak az urnákhoz. Ezért a Minisztertanács külön rendeletben tiltotta meg a "sör és alkohol" árusítását a választás előtti napon és a választás napján. A választási nap estéjén mindenki nyugodtan térhetett aludni. Nem készültek előzetes becslések a választás kimeneteléről, nem születtek izgalommal várt eredmények, nem voltak választási játszmák – alkoholtilalom uralkodott, de ezen a választáson egyébként sem volt mit ünnepelni. A győztes kiléte már jó előre biztos volt. A választást követő napon hiába kerestem az eredményeket az újságokban. Ehelyett megtudhattam, hogy a választásra jogosultak 97 százaléka részt vett a szavazáson. "A választások egész Lengyelországban ünnepi hangulatban, a honpolgári felelősség és a hazafias elkötelezettség légkörében, a fennállásának 35. évfordulóját ünneplő Lengyelország társadalmi és gazdasági teljesítményei felett érzett megelégedettség, és a jelen követelményeinek és a jövő kihívásainak megfelelő tettek véghezvitelére való készség jegyében zajlottak le."

"A társadalmi és gazdasági teljesítmények felett érzett megelégedetstől" forrongott már egész Lengyelország, és "a jelen követelményeinek és a jövő kihívásainak megfelelő tettekkel" hamarosan egészen más módon volt kénytelen megismerkedni a varsói vezetés, mint ahogy azt elképzelte.

Három nappal később végre kirukkoltak az illetékesek a választási eredményekkel: a parlamenti egységlistán szereplő jelöltek a szavazatok 99,52 százalékát, a népi tanácsokba választandó jelöltek pedig 99,49 százalékát kapták. Ezen az eredményen a lengyelek többsége csak nevetni tudott, ami egy újabb lépést jelentett e rendszer hitelességének abszolút csődje felé. A LEMP Politikai Bizottsága azonban úgy könyvelte el az eredményt, mint "a lengyel nép erősödő hazafias egységének bizonyítékát a szocialista haza további sikeres fejlődésének biztosítására való törekvés során". Míg egyesek ily módon ámitották magukat és dagályos példabeszédekkel szédítették a tömeget, a vihar már kitörőben volt.

A sikerpropaganda azonban még egyszer igazán elemében volt. Az első negyedév végén Lukaszewicz propagandafőnök eredményekről számolt be a tömegtájékoztató eszközök képviselőinek: A felső-sziléziai kőszénbányák 21.000 tonna szenet hoztak a felszínre. Az alsó-sziléziai Lubinban a rézbányák 8 százalékkal több termelést ígérnek, mint 1979-ben. A Szczecin melletti "Dolna Odra" nagyerőmű márciusban a tervezett 970 millió Kwh helyett már 1 milliárd kilowattóra áramot szállított a hálózatba, A Tichy-ben (Felső-Szilézia) és Bielsko Bialaban működő kisjárműgyárak is teljesítették a tervet. Csak néhány hónapnak kell elteltie és máris Lukaszewicz szeméretik ezt a félrevezető propagandát és megfosztják hivatalától.

Szokványos május elsejei ünnepség

1980. május 1-jén azonban még úgy tűnt, legalábbis a külső szemlélőnek, hogy minden rendben van Lengyelországban. A munka ünnepén mindig ott állt a munkáspárt vezetősége a dísztribünön és kegyesen szemlélte a dolgozó tömegek felvonulását. Elhatároztam, hogy az első május elsejét, melyet egy kommunista országban töltök, lehetőleg egészen közelről megtapasztalom. Mint eddig mindig, most is meghívták az összes követséget, hogy képviselőik a diplomatáknak fenntartott tribünről nézzék végig a dolgozók felvonulását. A meghívásnak többnyire csak a keleti több országainak képviselői tettek eleget. A nyugati diplomaták inkább a zöldbe kirándultak ezen a napon, hogy Varsó környékén vagy a mazur tavaknál élvezzék a kezdődő lengyel tavaszt.

Elsősorban az tűnt fel, hogy nem engednek be akárkit a kultúrpalota előtti téren rendezett május elsejei ünnepségre. A rendőrség széles körben lezárta a városközpontot. Csak azt engedték át, aki meghívókértvényt tudott felmutatni, vagy a menetelő csoportok valamelyikéhez tartozott. Az egyébként sűrű forgalmáról nevezetes Jeruzalomszkie sugárút ezen a májusi reggelen kísértetiesen üres volt a felvonulás előtti órákban: nem közlekedtek a zakatoló villamosok, egy buszt, egy autót sem lehetett látni, hiányzott a hőmpölygő tömeg. Ellenben mindenütt zászlók és a Május elsejét köszöntő feliratok: "A nép minden erejével a népi Lengyelország jólétéért". A kultúrpalota homlokzatán óriási méretekben pompázott a piros alapon ábrázolt fehér lengyel sas. A város minden zegét-zugát, minden lakóházat kötelezően felzászlóztak – lehetőleg vörös zászlókkal. Csupán a Saska Kepa lakónegyedben, ahol én is lakom, tűnt úgy, hogy szívesebben díszítik a házakat a nemzeti fehér-piros színnel.

A város központjában előre meghatározott helyeken gyülekeztek a május elsejei felvonulás résztvevői: háborús veteránok és ápolónők, cserkészek és tengerészek, vasutasok és kohómunkások, egyenruhában feszítő bányászok, sapkájukon tollbokrétával, majd a varsói üzemek, vállalatok küldöttei, arcukon több-kevesebb örömmel, hogy részt vehetnek a felvonuláson. Egyesek bizonyára szívesebben kerestek volna más szórakozást maguknak ezen a szép, napos tavaszi délelőttön.

A május elsejei ünneplésnek megvan a maga szertartása Lengyelországban: először elhangzik a nemzeti himnusz, majd a párt vezérének beszéde következik, végül ágyúlövések mellett eléneklik az "Internacionálét". Csak ezután kezdődhet meg a felvonulás, de páncélosok és rakéták nélkül, ahogy ez már Varsóban hagyomány. Lengyelországban már régóta a civil-felvonulást részesítik előnyben a május elsejei ünnepségen, ahol ritkaságként tűnik csak fel egy-egy Marx-, Engels- vagy Lenin-portré. Meglehetősen erőtlen

éljenzések hangzanak fel, amelyekre egy láthatatlan bemondó buzdítja a tömeget. Indulók zenéje serkenti fürgébb menetelésre a felvonuló csoportokat. A bányászok menetoszlopa hirtelen megáll a dísztribün előtt, katonás mozdulattal a tribün felé fordul, és "spontán" éljen-kiáltással köszönti a tribünön álló párt- és állami vezetőket. Minden mesterkélt és beállított. Jó hangulatról, sőt lelkesedésről itt nem beszélhetünk. A tribünön a többiek közül kimagasló Edward Gierek alakját nem lehet szem elől téveszteni. Jobbján, a nála egy fejjel alacsonyabb Babiuch, az új miniszterelnök. Balján, Stanislaw Kociolk, a varsói pártbizottság első titkára. Ez utóbbi 1970. december 12-én, mint a Politikai Bizottság tagja és miniszterelnök-helyettes, fő résztvevője volt a gdanski munkásfelkelés leverésének. Ez annyit jelent, hogy felelős volt azért a tűzparancsért, amelynek következtében 46 munkás meghalt, és további 2000, Gdansk utcáin tüntető munkás, részben súlyosan megsebesült. Ezeket a számokat hivatalosan soha nem hozták nyilvánosságra Lengyelországban. Lehet, hogy Stanislaw Kociolk ma azzal védekezik, hogy csak a kötelességét teljesítette. Mindenesetre a bika-küllemű, ősz kefefrizurát viselő funkcionárius azóta teljesen elvesztette a lengyel munkások bizalmát. Annál erősebben támaszkodott azonban a "betonfejekből álló" ortodox pártfrakció a hasonlóan gondolkodó elvtársára, aki később egészen a Kreml lengyel követének posztjáig vitte.

Ki sejthette volna azonban ezen a május elsején, hogy Gdansk hamarosan ismét az újságok címdalára kerül? A varsói házfalakon fel-feltűnedező ellenzéki jelszavak baljóslatú előjelnek bizonyultak ezen a május elseji reggelen. De azt, ami azután augusztusban Gdanskban történt, nem tekinthetjük a véletlen művének, a hajógyári munkások spontán megmozdulásának. A belső folyamatok Lengyelországban, melyekre a Nyugat akkoriban még alig figyelt fel, már egy ideje újabb robbanáspontra felé közeledtek. Az augusztusi gdanski események előzményeként nem csupán az 1956 júniusában, Poznanban kirobbant, a hivatalos közlések szerint is 75 halottal és 575 sebesülten járó munkásfelkelést, valamint a gdanski munkások 1970 decemberében szervezett tiltakozását kell említenünk, hanem az 1976-os radomi és Ursus-beli zavargásokat is, nem feledve a lengyel munkásság számos sztrájk-akcióját és tiltakozó megmozdulását, melyek azonban soha nem terjedtek az országhatáron túlra. Tulajdonképpen állandó forrongás, nyugtalanság volt tapasztalható a lengyel munkáosztályon belül, amelynek megvoltak a saját elképzelései az országa által követendő útról. Követeléseiben mindig ugyanazok az igények szerepeltek: a politikai rendszer reformja, nagyobb demokrácia, a párt monopolisztikus törekvéseinek megállítása a társadalomban és a független Lengyelország megteremtése. Lengyelországban eddig még minden lázadást, kitörést ígéretések követtek a vezetés részéről, majd minden alkalommal jött a keserű csalódás, mivel az ígéretek

csak ígérek maradtak. Nem csoda, hogy a pártba és a kormányba vetett bizalom utolsó morzsája is odaveszett. A rendszeresen ismétlődő munkászavargások Lengyelországot egész Európa szemében lappangó tűzfészekké változtatták.

Az ellenzék kialakulása

A pártnak és a kormánynak már 1979-ben észre kellett volna vennie a lakosság elégedetlenségét, mikor is az újabb gazdasági válság félreérthetetlen jeleként az üzletek előtt egyre hosszabb sorok kanyarogtak. Ebben az időben a Társadalmi Önvédelmi Bizottságok (KOR) körül csoportosuló ellenzék, a "Robotnik" földalatti folyóirat készítőivel közösen, már azon dolgozott, hogy kialakítsa az új, független szakszervezet struktúráját, amely arra hivatott, hogy a lengyelországi reformfolyamat motorja legyen. 1978-tól kezdve Wroclaw-ban, Felső-Sziléziában és a Keleti-tenger vidékén bizottságok alakultak független szakszervezetek létrehozására. Diákokból álló "önvédelmi bizottságok", "paraszti önvédelmi bizottságok" jöttek létre a független Diákszövetség (NZS) és a "Paraszt-Szolidaritás" előfutáraként. 1979-ben a "Robotnik" találkozót szervezett, ahol a független szakszervezetek alapító bizottságainak képviselői vettek részt 23 lengyel városból. Kidolgozták a "Munkavállalói jogok chartáját", mely követelések egész sorát fogalmazta meg. A charta – miután készítői a kormánnyal megegyezésre jutottak – végül 1980 augusztusában nyomtatásban is megjelent. A charta aláírói közé tartozott Lech Walesa, Andrzej Gwiazda és Anna Walentynowicz, akik később, a gdanski Lenin-Hajógyárban szervezett sztrájkoknál vezető szerepet játszottak.

Ebben az időben a Társadalmi Önvédelmi Bizottságok volt a lengyel ellenzék magja. A KOR 1976-ban történt megalakulása óta, mely a radomi és Ursus-i zavargásokkal hozható összefüggésbe, állandó harcban állt az államhatalommal. Nem tudhatjuk, vajon álltak-e széles néptömegek abban az időben a KOR mögött. De az a kitartás, mellyel a Bizottság a dolgozók és az egész társadalom törvényes jogaiért harcolt, az alkotmányra és a törvényre való hivatkozás, és mindenekelőtt a hatóságoktól keményen szorongatott radomi és Ursus-i munkásoknak nyújtott gyakorlati segítség tiszteletet és elismerést szerzett a KOR-nak a lengyel lakosság körében. Ilyen nyíltan, a kompromisszumokat visszautasítva ugyanis eddig még senki sem követelte az államtól a jogszabályok betartását. E kiállás következménye az volt, hogy a hatóságok rendszeresen letartóztatásba helyezték a KOR-tagokat. 48 órán át fogva tartották, majd szabadon engedték őket – ahogy a törvény előírja.

A KOR által képviselt politikai vonal szociáldemokrata irányzatú volt. De ez a Bizottság mégsem akart párttá alakulni. Az 1948-ban, a szomszédos országok mintájára a kommunista Lengyel Munkáspárttal kényszerezegységre lépő egykori Lengyel Szocialista Párt (PPS) volt tagjai közül aktívan résztvettek a KOR munkájában. A KOR-hoz csatlakoztak azonban korábbi LEMP-tagok is, akik csalódva pártjuk tehetetlenségében a reformok terén, hátat fordítottak a szervezetnek. A KOR-ban működő egykori PPS-tagokat különösen az SPD magatartása keserítette el, melynek képviselői – véleményük szerint – jóllehet könnyen utat találtak a lengyelországi kommunistákhoz, de sosem hallották meg az egykori lengyel szociáldemokratáknak párbeszéd folytatására irányuló kérését. Gyakran háborogtak azon, milyen ügyesen használják fel saját céljaikra a kommunisták Lengyelországban az SPD-politikusok jóindulatát és az országban uralkodó politikai viszonyokról való gyakran hiányos ismereteit. A növekvő ellenzéki mozgalom bajait még a gazdasági válság elmélyülése is tetézte. Ismét áremelésekről beszéltek – ez a szó Lengyelországban mindig általános izgalmat váltott ki. Az áremelések jelentették mindig azt a cseppet, melytől betelt a pohár, a társadalmi elégedetlenség hullámai magasra csaptak és a munkások az utcára vonultak. Az ember azt gondolta volna, hogy a párt és a kormány tanult 1956, 1970 és 1976 tapasztalataiból és okosabban fog hozzá a kétségtelenül szükséges áremelések megvalósításához. De a lengyel vezetés minden egyes alkalommal belezavarodott saját rendszerébe, és csak bukdácsolt az útvesztők között. Szinte szokásává vált, hogy mindig akkor emelje az árakat, mikor az általános társadalmi elégedetlenség már-már a forrponjtáig jutott. Milyen politikai taktika rejlett e mögött a magatartás mögött? Ezt senki sem tudta megmagyarázni nekem Varsóban.

Az áremelés casus belli lett

1980-ban ismét túl messzire ment a kormány. A május elsejei ünnepeken már túl voltunk, mikor hirtelen, minden előzetes bejelentés nélkül, felemelték a cigaretta és a Coca Cola árát. Ezt még túléljük – gondolták a lengyelek – hiszen nem cigarettán és Coca Colán él az ember. Június közepén azután keményebbé vált a helyzet, amikor a médiák hírül adták, hogy szeptember 1-jétől lakbéremelés várható. Úgy tűnt, a közeli lakbéremelésről szóló hírt, melyet a "Dziennik"-ben, a lengyel televízió híradójában jelentettek be, nem akarják elhinni a lengyelek. Oly annyira nem, hogy a hír írásbeli megerősítését keresvén, hosszú ember-sorok kígyóztak másnap kora reggel az újságos standok előtt, hogy részletes tájékoztatást kapjanak az újságokból a tervezett áremelésről. Ekkor láttam először emmbereket sorban állni a varsói

újságos kioszkok előtt. A sorbanállás nemsokára mindennapos jelenség lett a lengyel fővárosban.

A lengyelek nem voltak hajlandók csak úgy, minden további nélkül tudomásul venni a magasabb lakbéreket, és főleg nem az áremeléssel kapcsolatos eljárás módját. Tiltakozó leveleket írtak, és haragjukat nem rejtették véka alá. A krónikus lakáshiány már amúgy is évek óta ingerelte őket. Először 10, majd 20 sőt legutóbb már 26 év várakozási idő a lakáshoz jutásig – ez már komolyan próbára teszi az emberek türelmét. Ugyanakkor Glazur építésügyi miniszter nagy mellénnyel bejelentette a parlamentben, hogy az 1980 és 1990 közötti időszakban újabb 2,6 millió lakás épül majd fel. Büszkén jegyezte meg a miniszter, hogy ennyi lakás felépítéséhez korábban 20 év kellett, most azonban már 10 év is elegendő. Több millió lakásra váró emberben keltett hiú reményeket, pedig tudnia kellett, hogy a lengyel építőipar egyáltalán nem képes erre a teljesítményre. De a miniszter jól beszélt. Tudott magának, természetesen várakozási idő nélkül, egy hárommillió zloty értékű házat építtetni, amelyért csupán 340.000 zlotyot fizetett. Mikor az ügy bizonyos idő múlva kiderült, a miniszter vehette a kalapját.

Ez idő tájt nem ő volt az egyetlen, aki jogszerűtlen cselekedetei miatt elvesztette hivatását és méltóságát. Babiuch, az új miniszterelnök olyan rendet teremtett a kormányapparátusban, hogy a varsói újságoknak külön "rovatot" kellett nyitniuk a "személyi változásokról", hogy a számos áthelyezést és leváltást még követni tudják. Májusban és júniusban hullottak a fejek, és a felsőbb szinteken nem volt kegyelem. Ezzel a tisztogatással Babiuch bizonyára a lakosság bizalmát akarta megnyerni, és az új erővel az egyre nyomasztóbb gazdasági válságot szeretne volna megfékezni. De ehhez már túl késő volt.

Május 28-án, a párt központi lapjában, a "Trybuna Ludu"-ban cikk jelent meg a "húsellátásról". Az emberek, akik megszokták, hogy a sorok közt is olvassanak, felkapták a fejüket a cikk láttán. Azonnal megsejtették, hogy több is lehet emögött, ha pont a párt lapja foglalkozik a kényes témával. A "Trybuna Ludu" cikkét valójában előkészítésnek szánták az illetékesek ahhoz, amit a lengyel lakosság nem sokkal később kénytelen volt tapasztalni: a hús árának emelését. Titokban határozta el és vezette be a kormány 1980. július elsején ezt az áremelést. A háziasszonyok csak a bevásárlásnál szereztek tudomást a magasabb árakról, és kellőképpen fel is zúdultak. A kormány és a tömegtájékoztató még hallgatott, de a titokban bevezetett ár-emelés híre futótűzként terjedt, és indulatokat váltott ki. Lengyelország forrongani kezdett. Mintha csak a világ legtermészetesebb dolga volna, úgy jelentette be a Fogyasztási Szövetkezet elnöke július 2-án este a TV-híradóban, hogy július 1-jétől az úgynevezett "kereskedelmi hússzaküzletek", melyek egy fokkal jobb minőségű árut tartanak, drágábban adják a húst.

Az ügyben ténylegesen illetékes miniszter jobbnak látta, ha erre az időre kivonja magát a forgalomból.

Július 3-án végre az újságok is leközltek az áremelés hírért, csak éppen azt felejtették el elárulni, mennyivel ment feljebb a hús ára. A "Trybuna Ludu" elismerte, hogy csak a nagyarányú olvasói érdeklődés hatására határozták el a közvélemény tájékoztatását. Magyarázólag hozzáfűzte a lap, hogy a hús termelői ára és fogyasztói ára közötti különbség kiegyenlítését szolgáló állami támogatás összege 1979-ben kilogrammonként 34,40 zloty volt. Az áremelés sajnos elkerülhetetlen, mivel időközben a költségek is emelkedtek. Ilyen gyenge magyarázattal akarták megetetni a lakosságot. Sokkal bővebben foglalkozott a párt lapja ugyanaznap azzal a rendkívül fontos kérdéssel, miért drágább a rózsaszínű toalettpapír mint a szürke.

A hús drágulásával kapcsolatos lakossági reakciókról még július 4-én is hallgattak a rádiók. A kommunista tömegtájékoztatás mindig így jár el, amikor éppenséggel nem számolhat be a tömegek elégedettségéről. A negatív fogadtatást, ameddig csak lehet, elhallgatják. Emögött természetesen az a szándék áll, hogy az ilyen tudósítások ne adjanak lovat a további bírálatok alá. Lehet, hogy ez máshol megy, Lengyelországban azonban nem. Itt a szóbeli hírterjesztés kitűnően működik, és azonnal tiltakozási hullám söpör végig az országon.

A követségen nemsokára olyan információkat kaptunk, hogy a Varsó melletti Ursus traktorgyárban, valamint Tczew-ben spontán munkászavargásokra került sor a hús árának emelése miatt. Lengyelország neuralgikus pontján, a gdanski hajógyárban a munkások vitába keveredtek a pártfunkcionáriusokkal és a gyár vezetőségével a húsárak miatt. Többet azonban egyelőre nem lehetett megtudni. Varsóban kósza hírek kaptak szárnyra. Az embereken nyugtalanság lett úrrá. Egyre hosszabbak lettek a sorok az újságosbódék előtt. A lakosság híreket, tájékoztatást várt a párttól és a kormánytól. A vezetés azonban magába zárkózott, és nem volt hajlandó állást foglalni, vagy egyáltalán az áremelés szükségességét a nyilvánosság előtt megindokolni. A hatalom arroganciája, mely mintegy magától értetődően azt követelte a polgártól, hogy a vezetés döntéseit szó nélkül elfogadja, a lengyelországi helyzet alapvetően téves megítéléséhez vezetett. A vezetés igen gyorsan napirendre tért volna a kérdés felett – figyelmen kívül hagyva a lakosság egyre hevesebb tiltakozását. A kormány végül béremelésekkel próbált meg úrrá lenni a nyugtalanságon, és ezzel olyan eszközhöz fordult, mely korábban még többnyire jól bevált. Július 9-én a Központi Bizottság bejelentette, hogy felemelik a legalacsonyabb béreket, a családi pótlékot és a nyugdíjakat. Ennek ellenére a tiltakozások és sztrájkok futótűzként terjedtek el az egész országban.

Amikor Varsóban már a verebek is csiripelték, hogy Lengyelországban sztrájkolnak a gyárakban, a tömegtájékoztató engedélyt kapott, hogy a rendkívül kényes kérdést óvatosan körülírva hírei között megemlítsse. Az újságoknak azonban csak a varsói helyzetről volt szabad tudósítaniuk, ahol a munkások tiltakozó akciói mérsékeltek voltak. A "Trybuna Ludu" az egész ország tudomására hozza egy varsói helyi pártszervezet azon megállapítását, miszerint az "üzemi viták" az utóbbi hetekben nem mindenütt "a kellő nyugalom légkörében" folytak. Néhány üzemben "szünetet" tartottak a munkában, melynek negatív következményei hamarosan érezhetővé is válnak. Mint az ördög a szenteltvizet, úgy kerülte a párt lapja a "sztrájk" szó említését. Egy kommunista ország állami üzemeiben nincs sztrájk – mindezenre így szól az uralkodó tan. Csakhogy Lengyelországban ez másképp van. Itt mindig is voltak sztrájkok. A munkabeszüntetések a népi Lengyelországban hagyománnyá váltak, és mutatják a lengyel munkásság öntudatát. A sztrájkot szépitőleg csak "munkabeszüntetésnek" nevező propaganda a munkások szemében a nevetségesség tárgya lett. Varsóban jobban tudják ezt az emberek, mivel augusztus 12-én a saját szemükkal látták a sztrájkoló villamos- és buszvezetőket. De miről is tudósítanak az aznapi újságok? Közlésük szerint "fennakadások voltak a városi forgalomban, mert a városon belüli közlekedési vonalakon kevés tömegközlekedési eszköz volt forgalomban. Az alkalmazottak nem álltak munkába, hanem ehelyett az üzemek vezetőségei elé követeléseket terjesztettek, melyek a munkafeltételekre vonatkoztak. Sztrájkról egy szó se.

Míg a tömegtájékoztató továbbra is igyekezett a helyzetet bagatellizálni, a sztrájkok óriási méreteket öltöttek. Az újságoknak hallgatniuk kellett arról is, hogy a lublini vasutasok – már július 1-jén, rögtön a húsáremelés után – elsőként sztrájkba léptek. Ugyanaznap már az Ursus traktorgyárban, a sanoki (Dél-Lengyelország) autóbuszgyárban és a Tarnow-i "Ponar"-nál is sztrájkoltak. Július 2-án követték a példát a varsói Warsawa Huta, a Tzew-i Polmo Huta és a mieleci járműgyár dolgozói is. Július 9-én sztrájkba léptek a Zyrardów-i munkások, a swidniki járműgyár dolgozói, a lublini közszolgáltatási alkalmazottak és több ipari üzem dolgozóit. Júliusban sztrájkolt a Stalowa Wola-i huta, a varsói Zeran autógyár és a lübeni rézbánya. Július 29-én és 30-án pedig a gdingeni kikötői munkások is beszüntették a munkát.

Mindez hetekkel megelőzte a gdanski Lenin Hajógyár munkásainak augusztus 14-i gyárfoglaló sztrájkját, mely eseménnyel a lengyelországi munkászavargások hulláma a legmagasabbra csapott. A sztrájkmozgalom igazi méretei azonban rejtve maradtak a polgárok előtt, mert a tömegtájékoztató titokban tartotta az adatokat. Csak kis porciókban adagolhatta a közvéle-

ménynek a párt és a kormány számára kellemetlen tényeket. Most először tapasztaltam közvetlenül, hogyan reagálnak az államilag irányított médiák a számukra szokatlan helyzetre, milyen tojástáncot kénytelenek járni ahhoz, hogy az igazságot és a tényeket kendőzzék. A propaganda egyik kínos helyzetből a másikba került és megmutatkozott tehetetlensége.

Amikor augusztus 12-én maga Jerzy Lukaszewicz, a Központi Bizottság propaganda ügyekben illetékes titkára végre sajtótájékoztatóra hívta meg a külföldi tudósítókat, világossá vált, hogy a lengyelországi zavargások katasztrófa-hangulatot idéztek elő a vezetésben. Itt, a külföldi tudósítók előtt Lukaszewicz nem tehette meg, hogy "szünetekről" beszéljen, melyeket a lengyel munkások munkájukba iktattak. Bizonyára kinevették volna. Lukaszewicz elejét vette ennek, és a nyilvánosság előtt először használta a "sztrájk" szót. Azt bizonygatta, hogy a sztrájkok kizárólag gazdasági indítatásúak. Majd kifejtette: Politikai követelések nem fogalmazódtak meg. Egy olyan országban, mint Lengyelország, természetesen ideológiai kérdés a sztrájk. A sztrájk a munkásosztály kárára van. Nem húnyhatunk szemet azonban afőlött, hogy a lengyel munkások osztályöntudata sajnos kevésbé fejlett. A sztrájkoló munkásoknak tett bérengedmények – mondja a propagandafőnök – júliustól kezdve 3,5 milliárd zlotyt tesznek ki. Óriási összeg ahhoz, hogy megváltsák a rendet az üzemekben.

Ezzel nyilvánossá vált, hogy horribilis összegekkel igyekeztek megfékezni a sztrájkot az országban. A lengyel munkásoknak címzett kritika, miszerint "fejletlen az osztályöntudatuk", ugyan visszaszáll a pártra, mely több mint 30 év alatt képtelen volt arra, hogy ezt az öntudatot a munkásosztályba plántálja. Lengyel újságírókat nem engedtek be a sajtókonferenciára. A lengyel sajtóban semmi sem jelenhetett meg abból, amit Lukaszewicz a külföldi tudósítóknak mondott. A lengyelek azonban mégis mindenről tudomást szereztek: a Szabad Európa Rádióból, az Amerika Hangja, a BBC vagy a Deutschlandfunk adásaiból. Nem most volt először, hogy jobban bíztak a külföldi hírszolgálatban, mint a saját tömegtájékoztatásukban, mely így tovább vesztett tekintélyéből.

Augusztus 15-én a gdanski hajógyárban már minden gép leállt, és sztrájkbizottság alakult – a tájékoztatás még mindig csak adagolta a valóságot, és még mindig óvakodott attól, hogy a "sztrájk" szót használja. Aznap a félhivatalos Lengyel Sajtóügynökség (PAP) hírül adta, hogy egyes üzemekben "munkaszünet" van, és követelések kerülnek előterjesztésre a bérek, normák, a munkaszervezés és az ellátás kérdéseit illetően. Hírként szerepelt, hogy Varsóban aznap néhol fennakadások voltak a forgalomban. A termelés rendes menetét korlátozó "munkaszünetekre" került sor az Alexandrów Lódzki-i "Sandra" harisnyagyárban, a "Teofilow" ruhagyárban és a gdanski hajógyár

egy részlegeiben. Ezt a soványka PAP-helyzetjelentést kellett szó szerint minden újságnak és rádióadónak leközlőnie.

Augusztus 18-án, amikor a Lenin hajógyár sztrájkoló munkásai már régen megfogalmazták 21 pontból álló követelésüket, és egész Lengyelország még csak "sztrájk"-ról beszélt, a propaganda kifejezést váltott, és azontúl "munkamegszakítások" szerepeltek a hírekben. A "Trybuna Ludu" eközben felismerte, kik állnak a lengyelországi zavargások hátterében: "Antiszocialista erők és személyek, akik a nyugtalanság légkörét és a társadalmi fegyelem fellazulását kihasználva, olyan tevékenységeket folytatnak, melyek az ország kárára vannak, biztonságát fenyegetik és az állam létérdekeit veszélyeztetik". Hasonló hangvételű levelet intézett a varsói pártszervezet is összes tagjához: "Az antiszocialista erők, melyek nyílt politikai provokációra törnek, a következményeket figyelmen kívül hagyva zavart és nyugtalanságot igyekeznek kelteni, és ezzel a munkások vitáit máris saját céljaikra használják ki." Nos, a zavargások szerzőit ezzel "elintézték". Egy szó sem esett azonban a párt kudarcáról, a kormány tehetetlenségéről a megoldatlan gazdasági problémákkal kapcsolatban. Őszintébbnek tűnt, amit a "Sztandar Mlodych" ifjúsági lap önkritikusan megállapított "a munkamegszakításoknál" tapasztalt "sajátos jelenség" kapcsán: "Azoknak az élén, akik ahelyett, hogy dolgoznának, követelőznek, gyakran a legfiatalabb dolgozókat lehet látni, akik még egészen rövid munkaviszonyt mondhatnak csak magukénak, vagy éppen csak, hogy elhagyták az iskolapadot. Még bele sem tanultak igazán a munkába, még ki sem érdemelték az azért kapott pénzt, és máris többet akarnak. Azért írunk erről, mert ez a helyzet rávilágít nevelési munkánk erőtlenségére."

Augusztus 18-án azután végre nyilvánosan és hivatalosan is elhangzik az addig tabu szó: sztrájk. Maga Edward Gierek, a párt első titkára ejtette ki elsőként, a televízióban, a nemzet füle hallatára ezt az ominózus szót, mégpedig másfél hónappal azután, hogy az első munkabeszüntetésre sor került Lengyelországban. Még mielőtt a pártvezetés a "sztrájk" kifejezés használata előtt felvonta volna a sorompót, a "Glos Wybrzeza", a LEMP gdanski sajtóorgánuma augusztus 18-án reggel, első autentikus tudósításában számolt be arról, hogy a gyár és más üzemek személyzete sztrájkol, és a dolgozók által választott "sztrájkbizottság" élénk vitát folytat az üzemek vezetőségének képviselőivel. A pártlap, Tadeusz Kuta főszerkesztő irányításával, vállalva a kockázatot a nyílt beszéd mellett tette le a voksot, és úgy döntött, hogy a lehető legőszintébben tudósít a partvidéken kibontakozott munkaszavargásokról. Tadeusz Kuta és a gdanski pártvezetőség megkísérelték, hogy legalább valamelyest visszanyerjék a munkások bizalmát. A párt ezt később úgy köszönte meg Tadeusz Kuta-nak, hogy eltávolította a főszerkesztői szék-

ből, és jelentéktelen újságírói beosztásba helyezete. Ezt a mély sebeket hagyó, gyalázatos bánásmódot Tadeusz Kuta nem élte túl.

A "Głos Wybrzeża" augusztus 18-i tudósítása a gdanski és gdingeni munkászavargások kezdetéről és lefolyásáról volt számunkra, itt a követségen, a partvidéki városokban zajló drámai események első hivatalosan is hozzáférhető leírása. A varsói illetékesek semmit sem mondtak. Még azt sem tartották fontosnak, hogy a külföldi képviselőket tájékoztassák az eseményekről. Szándékosan nem utazott el követségünk egy munkatársa sem Gdanskba az események megfigyelésére. Nem akartunk lehetőséget adni azoknak, akik saját kudarcuk magyarázatára kerestek érveket, hogy a nyugatnémeteket mint a sztrájkok titkos irányítóit állítsák be.

Ezekben a Keleti-tenger partján sztrájkolóktól felbolydult napokban Var-sóra furcsa, feszültségekkel teli nyugalom volt jellemző. Nem voltak tüntetések, és a biztonsági erők sem voltak a megszokottnál nagyobb létszámban jelen. A párt központi bizottságának épületét, az ország politikai irányító központját is csak egy rendőr őrizte, mint szokásosan. Tömegsztrájkok, mint Gdansk-ban, nem fordultak elő a varsói üzemekben. Úgy látszott, a főváros éli megszokott életét. És mégis, mindenki a gdanski események alakulására figyelt. A legtöbb lengyel ember számára továbbra is a nyugati adók jelentették az egyetlen hírforrást, ha meg akarták tudni, mi történt saját országukban. Lengyel ismerőseim közül egyre többen tartottak erőszakos szovjet beavatkozástól, amennyiben a sztrájkok folytatódnak, sőt elharapódnak. Még itt a követségen is volt némi aggodalom. Emlékeztünk, mi történt 1956-ban Poznanban, és 1970-ben Gdanskban, emlékeztünk a vérbefolytott munkásztrájkok agyonlőtt áldozataira.

A rendkívüli nyugalom képe augusztus 20-án egycsapásra megváltozott, amikor egyre hosszabb kocsisorok várakoztak a benzinkutak előtt. Pánik-szerűen kezdtek vásárolni a benzint, pedig az állami Ásványolaj-Forgalmazó Vállalat váltig bizonygatta, hogy van elég üzemanyag. Az élelmiszerüzletek előtt is megnöttek a sorok. Az emberek készleteket halmoztak fel. Függetlenül attól, hogy szükségük volt-e az árucikkre vagy sem, a lengyelek az utolsó darbig mindent felvásároltak az amúgy is szűkös készletből. A dollár feketepiaci ára felszökött. A konvertibilis valutáért árusító PEWEX-üzletekben megnőtt a forgalom.

Ha a sztrájkok kezdetén varsói szemszögből úgy látszott is, hogy a lengyelek végtelen türelemmel kívárlják a gdanski tárgyalások eredményét, hamarosan megmutatkozott azonban, hogy a társadalom felismerte a lehetőséget, és készen áll arra, hogy tevőlegesen beavatkozzék az eseményekbe. Nyilvánvalóan felismerték, hogy ezúttal nem csupán béremelésekről lehet szó, hanem politikai reformokat is követelniük kell. A társadalomból elsőként az értelmiségiek csoportja állt a sztrájkoló munkások oldalára. A művészet

és a tudomány 64 vezető személyisége felhívásban követelte a vezetéstől, hogy a munkásokkal kialakult vitát csakis tárgyalások útján oldják meg. A háború utáni lengyel történelemben most először fogtak össze lázongó munkások és értelmiségiek. Ezt igazán történelmi eseményként könyvelheti el Lengyelország.

A partvidéken kialakult helyzet drámai fejleményeit további események követték. Varsóban is felbolydult a politikai élet. Augusztus 24-én a KB propagandatitkárát leváltották. Indok: a tömegtájékoztatásnak szóló hírek "kilakkozása, rózsaszínűre festése". Vele együtt távoznia kellett Maciej Szczepanskinak, a Rádió- és Televízióbizottság intendánsának is. Marian Krzak, az új lengyel pénzügyminiszter először beszélt a nyilvánosság előtt a 20 milliárd dollárt kitevő lengyel adóssághalmazról. Ez megbotránkozást keltett a lengyel társadalomban. Addig Lengyelország nyugati adósságállományának kérdése a cenzura által gondosan rejtett tabutéma volt. Lengyelországban egyetlen újság, a "Sztandar Młodych" közölte le a gdanski hajógyári munkások 21 pontból álló követeléseit. Ez viharos felháborodást váltott ki a KB-ban, ez a lap is kénytelen volt levonni a konzekvenciákat, és a főszerkesztőnek, Jacek Nachylanak is távoznia kellett.

Úgy tűnt, hirtelen nyilvánosságot és őszinteséget vártak el a lengyel tömegtájékoztatástól, vagy pontosabban azt, amit a cenzura e fogalmakon értett. Most olyan kijelentéseket hagyott megjelenni, melyeket korábban nem lehetett a sajtóban olvasni. A propaganda eme "lazító" gyakorlatai közé tartozott az a riport is, mely a "Zycie Warszawy" varsói napilapban jelent meg a sztrájkoló Ursus traktorgyárból. Ez a cikk ténylegesen rávilágított a munkásoknak az országban uralkodó állapotok felett érzett elkeseredésre. Az egyik munkás így nyilatkozott: Mindent tudni akarunk. Amit a televízió és az újságok közölnek, nem a teljes valóság. A traktorgyár másik részlegében azt firtatták, vajon miért keres a részlegvezető 250.000 zlotyt egy évben. Az igazgató a fizetést 150.000 zlotyra módosította. Még ez is jóval több annál, mint amennyit a munkások megadnának az üzemvezetőnek. Megkérdezik azt is, vajon igaz-e, hogy a részlegvezető kétévenként autósársárlásra jogosító igazolást kap. Az igazgató tagad. Egy másik munkás így beszél: Nem akarunk sonkát, elég nekünk az egyszerű kolbász is, de nem olyan, mint ez, amelyik pár óra alatt már megzöldül – mutatja a papírba csomagolt kolbászt. Nincs időnk arra, hogy órák hosszat sorban álljunk. Itt van ránk szükség, nem pedig az üzletek előtt.

Néhány nappal később, ugyanez az újság egyik nyomdászának levelét közli le, aki a lengyelekre jellemző érzelemfűtötte szavakkal nyilatkozik, és mindazt, ami az országban történik, "nagyszerű és történelmi dolognak" nevezi: "A szavak hihetetlen erővel szólaltak meg, mivel ezek az igazság szavai voltak, az igazság szavai, melyek helyett évek óta csak sablonokat,

hamis és hiányos információkat mondtak. És voltak igazságok, melyeket eddig érthetetlen okokból eltitkoltak, közlésüket az ellenőrző-apparátus és a sajtócenzúra megtiltotta. Most pedig egyszerre olyan szöveget olvashatok újságomban, mely a sztrájkolók követeléseit tolmácsolja, akik pedig nem rejtik véka alá a véleményüket: olvashatom kemény és őszinte szavaikat, követeléseiket, melyeket határozott munkáskezek írtak föl a hajógyár kapujára. Komolyan hiszem, hogy Ti lengyelek, ott a partvidéken, munkásküldöttek és a kormány képviselői egyaránt, meg tudjátok majd oldani ezekben a nehéz, de jelentős napokban az előttünk álló problémákat. Nagy és erős a nép igazsága.”

Nemcsak a munkások, hanem egyesek a pártból is elérkezettnek látták az időt, hogy nyíltan beszéljenek. Így tett Tadeusz Fiszbach, a gdanski pártszervezet első titkára is, az augusztus 24-i KB-plénumon. Fiszbach felszólalása csak a gdanski “Głos Wybrzeza” c. pártlapban jelenhetett meg. A lengyel sajtó többi orgánuma számára a kikötőváros pártvezérének kijelentései túlságosan is robbanásveszélyesnek tunktek. A KB-plénum előtti vitabeszédében Fiszbach kijelentette, hogy a munkások tiltakozásának társadalmi okai vannak. Ide sorolhatók a nemzeti jövedelem “nem mindig igazságos” felosztás, egyes személyek vagyonának mértéktelen gyarapodása, a szocialista demokrácia, és különösen a szakszervezeti rendszer tökéletlen működése, a bürokratizmus jelenségei, az állampolgárok lekezelése, a látszatok mögé rejtett valóság és a társadalmi párbeszéd elvének elutasítása. Fiszbach a szemrehányások egész sorozatát zúdította pártjára. De ez még nem volt minden. Tadeusz Fiszbach mindazok ellen kikelt, akik úgy vélték, hogy a gdanski sztrájk “antiszocialista erők nagy csoportjának” tevékenységére vezethető vissza. Most nem az a kérdés, hogy a béreket 1000 vagy 2000 zlotyval kell-e emelni, hanem az, hogy meggyőző megoldást találjanak az országban mutatkozó negatív tendenciák és azok okainak leküzdésére, megszüntetésére. Amikor december 13-án a lengyel hadsereg beavatkozott, Fiszbach-ot leváltották.

Mieczyslaw Rakowski, LEMP-küldött és a “Polityka” főszerkesztője a parlament előtt egyértelmű kijelentést tett. A szeptember 5-i vita során az alábbiakat mondta: “Amikor erős államról beszélek, nem olyan államra gondolok, melynek zsarnokság a jelszava. Nem, a mi szocialista, népi államunknak demokratikus államnak kell lennie, melyet a tömegek nem kényszerből, hanem önmaguktól fogadnak el és támogatnak. A kormány bársonyszékeit elfoglaló minisztereknek tudniuk kell, hogy ők csupán a nép szolgálói. Nem pedig a nép szolgálja őket. De figyelembe kell venni az érem másik oldalát is. Még a legjobb kormány, a legjobb politika sem maradhat fenn, ha a társadalom a folytonos követelőzést állandó életstílusának tekinti.

Még a szocializmusban sem lehet a "liberum veto" az élet számára jó tanácsadó.

Aml Gdanskban történt

Varsóban azonban ezekben az izgalmas napokban több volt a szó, mint a tett. Úgy tűnt, a lengyel vezetést meglepték a partvidéki események. A vezetés nyilvánvalóan nem ismerte fel a figyelmeztető jelet, és nem tudta elképzelni, hogy a gdanski "Lenin" hajógyárban bekövetkezett sztrájk épenséggel olyan "forradalmi helyzet" kialakulásához vezethet, mint amelyet a nagy tekintélynek örvendő lengyel szociológia-professzor, Dr. Wladyslaw Markiewicz egyik elemzésében megjósolt. A munkászavargások a párt első emberének tudományos tanácsadója szerint "a közigazgatási rendszer bürokratikus és technokratikus elfajulása ellen megnyilvánuló tömeges és kétségesített tiltakozások". Ezzel a véleménnyel kapcsolatban Markiewicz professzor, a maga őszinte módján, meggondolásra intett: a "tisztán" gazdasági sztrájk a szocializmusban erős politikai kifejezőerővel bír, még nagyobb mértékben, mint a kapitalizmusban. A "helyesen" működő szocialista rendszerben a sztrájkot kétségtelenül anarchiának kellene tekinteni. Egyébként hogyan magyarázná az ember, hogy a termelőeszközök jogos tulajdonosai és az állam irányítói saját maguk ellen láznak. Soha nem szabad elfelejtenünk, hogy a szocializmust sem kíméli az a népbetegség, melyet a szociológusok "az intézmények kórtanáának" neveznek.

A helyzetről adott elemzésében Markiewicz prfesszor kijelentette továbbá, hogy rendkívül naív és bűnösen rövidlátó az, aki úgy véli, hogy a dolgozók tömeges megmozdulását tapasztalt összeküvök, ördögi tökélyel elő tudnák készíteni és meg tudnák szervezni, ha nem lenne ennek valamilyen objektív alapja – például a magától kialakult közösségi akarat, mely a régi vezetési gyakorlat megszüntetésére irányul. Éppen ezért semmi kétség afelől, hogy a munkászavargások spontán, minden előkészítés nélkül robbantak ki. A lengyel antiszocialista ellenzék aktivizálódása a munkásztrájkok hatásának elkerülhetetlen kísérőjelensége. A sztrájkok előfeltétele azonban nem a szocializmus megsemmisítése, hanem éppenhogy megújítása, és a bürokratizmustól való megtisztítása. Antiszocialista, sőt degenerált elemek a pártba mint tömegmozgalomba is befurakodtak – állítja Markiewicz professzor. Számukra a szocializmus már régóta nem ideológia, hanem a magas álláshoz és a vagyonhoz jutás lehetősége.

Lengyelországban a háború utáni idők három nagy munkásmegmozdulásának közös jellemzője, a szociológus megállapítása szerint, a jobb életfeltételek követelése, melyhez társadalmi jellegű követelések is kapcsolódnak. A munkások újból és újból a demokratikus jogok kiterjesztését és a

szocializmusban őket megillető, az irányításban való tényleges részvételt biztosító jog intézményes garanciáját követelték. Reformokra vonatkozó javaslataikkal a munkások mindig az egész nép tudatos szószólóiként léptek fel. Nem lesz könnyű – vélte Markiewicz professzor – a szocialista állam politikai vezetésének leszokni a kényelmes nomenklátúra formáiról és helyettük a tömegek meggyőzésének módszereire áttérni. De a társadalomnak is, melynek szemében erősen csökkent a párt szavahihetősége, újból hozzá kell majd szoknia a gondolathoz, hogy ésszerűen berendezett állam nem létezhet párt nélkül. Ugyanis ma még kevésbé vagyunk képesek arra, hogy nyilvánosan is elismerjük, szakadás történt a párt és a néptömegek között, amit csak nehezen lehet azonnal helyrehozni.

Ez a kíméletlen elemzés, mely az augusztusi sztrájkok idején fennálló lengyel társadalmi helyzetet boncolgatta, 1980 szeptember elején, a "Kultura" c. varsói hetilapban jelent meg és egyáltalán nem talált tetszésre a párt körében. Azzal a véleményével, hogy a zavargások mögött nem "antiszocialista erők" álltak, Markiewicz professzor kétségtelenül keresztülhúzta azok számításait és érveit, akik az egészszet túlságosan is félvállról vették, és a sztrájkokat rögtön a szocializmus ellenzőinek műveként állították be. A párton belüli "antiszocialista elemek" létezésére való utalása pedig valószínűleg nem csupán homlokráncolásra készítette a párt híveit. Markiewicz professzor, aki nálunk mint a német-lengyel tankönyvekről folyó tárgyalások vezetője vált ismertté, ezekkel az elemzéseivel nem csak barátokat szerzett magának Lengyelországban. Gyakran találkoztam vele Varsóban, és nagy benyomást tett rám tárgyilagossága és realizmusa, mellyel hazájának helyzetét értékelte. Olyan esetekben, amikor mások a zavargások hírére érzelmeikkel reagáltak, Markiewicz professzor megőrizte a tudósra jellemző hűvös kimértségét.

Igen érdekes volt a katolikus egyház magatartása is a munkások sztrájkjaival szemben. Még mielőtt a gdanski megállapodásokat aláírták volna, a lengyel püspöki kar főtanácsa augusztus 26-i ülésén a sztrájk befejezésére és a munka felvételére szólított fel. Az egyházi vezetők nyilatkozataiból nemigen csengett ki együttérzés a munkások ügye, követeléseiről. Úgy tűnt, mintha a sztrájk, mint az anarchia megvetendő formája, ellenükre lenne. Az egyház nyugalmat és rendet kívánt. Mint kiskorú gyermekeknek, úgy beszélt Stefan Wyszyński bíboros-primás augusztus 26-án, Czeszochowában a sztrájkoló munkások lelkére. Menjenek dolgozni, mivel munka nélkül nincs jólét. Aki véleményét sztrájk útján fejezi ki, annak tudnia kell, hogy az effajta érvelés drága multság. "Éppen ezért, kedveseim, a munka és nem a restség az ember szövetségese a családi tűzhely és a nemzet jólétének biztosításában. Minél többet és minél lelkiismeretesebben dolgozunk, annál kevesebbet kell kölcsönkérnünk."

Nem is lepődtem meg azon, hogy ezt a szónoklatot az összes lengyel újság részletesen lehozta. Maga a primás csodálkozhatott leginkább, hogy szokatlan tisztelettel vették körül egyik televíziós szereplése alkalmával, a lengyel állami televízió egyébként szinte teljesen mellőzte a primás beszédeinek közvetítését. Ez természetesen kedvező alkalom volt arra, hogy éket verjenek az egyház és a hívők közé. A pártban nem volt nehéz elképzelni, hogyan reagált a lakosság és különösen a munkásság a primás kijelentéseire. Sokan megharagudtak a primásra.

A sztrájkoló munkások meg voltak győződve, hogy az egyház éppen akkor támadta őket, amikor a kormánnyal való tárgyalások a döntő szakaszba érkeztek. A munkások válaszként a Lenin hajógyár homlokzatára került egy tábla, mely azt hirdette, hogy az Isten anyja is sztrájkol. Az a keserűség, melyet a munkások az egyházi feljebbvalóiknak a munkásharccal szembeni magatartása felett éreztek, mégsem gátolta meg őket abban, hogy papokat kérjenek fel, jöjjenek a hajógyárba gyóntatásra és istentisztelet bemutatására.

Igen érdekes volt megfigyelni, hogy milyen kettős társadalmi élettér alakult ki a hajógyárban a sztrájk két hete alatt. Itt, a sztrájkoló munkások között, akikhez nemcsak egyházi emberek, hanem értelmiségiek is csatlakoztak, kulturális és művészeti élet és autentikus proletárköltészet virágzott. Így keletkezett, 1980. augusztus 29-én, ismeretlen szerző tollából a "Mi, a gdanski hajógyár munkásai" című alábbi költemény, mely a gdanski "Almanach Punkt"-ban jelent meg:

Mi, gdanski hajógyári munkások
az Úr nevében fogadjuk, hogy
közös jogainkért síkra szállunk,
s harcolunk

Nem kell több ígéret, sem esküszó,
hogy rosszra hamarosan jön a jó,
Nem hiszünk már üres szavaknak,
hamis fogadkozásnak, nem engedünk
többé a fenyegető erő szorításának

Legyen igazság a hazában,
örömeire minden polgárnak,
Jöjjön győzelem a nép igazára
képmutató és hazug szó kárára

Íme a cél, melyet elérni akarunk,
igazságnak, jognak utat mi mutatunk,
Rátok pedig az vár, hogy bátor szívvel,
józan gondolattal, új tettek felé
törjeteek majd utat.

Nemcsak versekben örökítették meg a munkások a partvidék eseményeit. A Lenin hajógyárban számos dal, lengyel protestsong is született, és ezek nemsokára egész Lengyelországban ismertté váltak. A munkások sztrájkjai a lengyel képzőművészetnek is témát adtak. Festők, grafikusok, szobrászok fantáziáját mozgatta meg az a küzdelem, melyet a munkások az államhatalommal vívtak Lengyelország megújulásáért. Edward Dwurnik megfestette a Lenin hajógyár sztrájkoló munkásait, és azt a jelenetet, amikor Lech Walesát a Szolidaritás elnökévé választották. Andrzej Skoczylas tryptichonban örökítette meg a gdanski egyezmények aláírását. E művészet összes alkotásából kiérződik az az emóció, mely azokban az augusztusi napokban Lengyelország egész népét magával ragadta.

Még számunkra is, akik német diplomataként kísértük figyelemmel a partvidéken történeteket, érdekes pillanat volt, mikor a lengyel televízió 1980. augusztus 31-én este élő adásban közvetítette a gdanski és szccecini sztrájkolók és a kormány között létrejött megállapodások aláírását. Immár bebizonyosodott, hogy a sztrájkok, Lengyelországban most először, vérontás nélkül, szerencsésen véget értek. A megállapodások egyben a független, önálló "Szolidaritás" szakszervezet születési bizonyítványát is jelentették. Ez a szakszervezet később olyan változásokat hozott Lengyelországban, amit akkor még senki sem sejtetett. Az új, független szakszervezet 1980-ban új fejezetet nyitott Lengyelország háború utáni történelmében, és ez a szükségállapot bevezetésével még korántsem ért véget. A "Szolidaritás" eszméi Lengyelországban még a mai napig is erősen hatnak. Az a hihetetlenül forradalmi hangulatú 16 hónap, melyet ez a független szakszervezet határozott meg és irányított, mélyen bevésődött a lengyel emberek emlékezetébe, és emlékét még a "rendkívüli állapot" sem tudta elhalványítani.

Mindaz, ami a gdanski megállapodásokban a hajógyári munkások 21 pontos követelésére válaszul rögzítésre került, annak beismerése volt, hogy Lengyelországban a kommunista társadalmi rendszer nem működik, sőt a lengyelek közül sokan a megállapodás tartalmát a rendszer csődjének elismeréseként fogják fel. A munkások követeléseinek első pontjában az áll, hogy a régi szakszervezetek nem feleltek meg a dolgozók reményeinek és elvárásainak. Ha az irányváltásról szóló határozatot tovább olvassuk, még azt is megtudhatjuk, hogy a régi lengyel szakszervezetek nem is voltak tényleges képviselői a munkásosztálynak. A kormány eme beismerése után ellenben a munkások arra kényszerülnek, hogy új szakszervezetek alapítá-

sánál a lengyel állampolitika elveihez tartásuk magukat: el kell ismerniük a termelőeszközök társadalmi tulajdonát, az uralkodó társadalmi rendet, az LKMP vezető szerepét az államon belül, valamint Lengyelország nemzetközi szövetségi rendszerét, azaz a Szovjetunióval való szövetségét. És még valami nem megengedett az új szakszervezeteknek: nem szabad politikai pártként szerepelniük. A kormány megígéri, hogy az új szakszervezetek szervezetét és munkáját minden szinten "garantálja és biztosítja", alapvető működésükhöz minden lehetőséget megad, és nem sújtja őket diszkriminációval. Mindig emlékeznünk kell ezekre a kormányígéretekre, ha helyesen akarjuk megítélni azt a folyamatos harcot, melyet a "Szolidaritás" vívott az államhatalommal 1980. szeptember 1-jétől 1981. december 31-ig.

Szeretnék még egy pontot kiemelni a gdanski megállapodásokból, mégpedig a húsjegy bevezetését. Ez az intézkedés a vállalatok felett álló sztrájkbizottság által a megállapodások 13. pontjában megfogalmazott követeléssel kapcsolatos. Vagy kiemelném a hároméves, fizetett gyermekgondozási szabadság bevezetését. Ilyen intézkedést még a nyugati jóléti államok sem igen engedhetnek meg maguknak. Azután említhetném még a cenzúra újraszabályozását, a vasárnapi istentisztelet rádiós közvetítésének biztosítását, valamint a kormány ama ígérését, mely kimondja, hogy a "rádióknak, a televízióknak, a sajtóknak és az egyéb publikációknak kifejezésre kell juttatniuk a gondolatokat, nézeteket és véleményeket sokféleségükben. E tájékoztató eszközöket társadalmi ellenőrzés alá kell venni." Később, az eseményekre visszatekintve megállapítottuk, hol kellett volna az államhatalomnak visszafognia eszközeit, és egy csöpp hatalmat átengednie. A tömegtájékoztatás "társadalmi kontrolljáról" például szó sem volt, és még ma sem beszélhetünk róla. A kormány a szabad szombatra vonatkozó követelésre sem tett végleges ígérést, később pedig megpróbálta rövid úton saját elképzeléseit keresztülvinni, miszerint havonta csak két hétfőre lett volna szabad. Amikor konkrét tárgyalásokra és a végrehajtásra került volna sor, a gdanski megállapodások különösen kényes pontjai is felkerültek a kormány és a "Szolidaritás" közötti konfliktusok hosszú listájára.

Túlontúl sok kérdés maradt tisztázatlan, mikor a megállapodások létrejöttek. Hogy is lehetne az új, független szakszervezet a munkavállalók tényleges érdekképviselete, amikor kénytelen elismerni a kommunista párt vezető szerepét? Ki és hol húzza meg az új szakszervezet politikai tevékenységének határait, és létezik-e egyáltalán apolitikus szakszervezet? A munkásságon kívül előállnak-e majd más társadalmi csoportok is követelésekkel, melyeket a gazdaságilag padlóra került ország már egyáltalán nem tud teljesíteni?

Az a nagy kérdőjel, mely ott állt a Lengyelország további útját tudakoló mondat végén, a lengyelek körül sokakat elfogó kétség mégsem tudta beárnyékolni a gdanski események történelmi jelentőségét. Ismételten emléke-

zetünkbe kell idéznünk a tényt: kommunista államban először kényszerítették a munkások saját kormányukat a tárgyalóasztalhoz, és fogadtatták el követeléseiket. Nem a munkásoknak kellett Varsóba menniük, hogy tárgyaljanak, hanem a kormány képviselőinek kellett a gdanski hajógyárban megjelenniük. Ez valósággal képeskönyvbe illő forradalom volt, öntudatos és higgadt munkásokkal, akik a népi tulajdon megsértése nélkül, nyugodt méltósággal adták elő követeléseiket, okosan és türelmesen tárgyaltak, és így most először érvényesítették jogos érdekeiket anélkül, hogy vér folyt volna, vagy akár egyetlen ablak is betört volna. A munkások sztrájkbizottságaiból független szakszervezet alakult, melyből végül az alapokból kifejlődő és az alapokra támaszkodó, igazi forradalmi népi mozgalom indult ki Lengyelországban.

(Fordította: Farnadi Éva)

A GT Füzetek új száma

Tulajdonviszonyok, tulajdonjog

(Az SZGTI és a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos tanácskozásán elhangzott előadások anyagát tartalmazza.)

A kötet ára: 95,- Ft.

Megrendelhető: SZGTI. 1021. Budapest, Tárogató út 2-4.

Rácz Sándor és társai perének vádirata (1957)

Budapest Főváros Ügyészsége 1957. Tük. Bül. 039. szám

Vádirat

A NÉPI DEMOKRATIKUS ÁLLAMREND MEGDÖNTÉSÉRE IRÁNYULÓ MOZGALOM VEZETÉSÉNEK BÜNTETTE ÉS EGYÉB BŰNCSELEKMÉNYEK MIATT RÁCZ SÁNDOR ÉS TÁRSAI ELLENI BŰNÜGYBEN*

A nyomozás adatai alapján a következőket állapítottam meg:

I

Az újpesti Egyesült Izzóban az 1956. november 13-14-én megtartott ideiglenes Munkástanács küldött gyűlésen zavaros körülmények között törvényes alap nélkül és a demokratikus követelmények megsértésével alakult meg az önmagát Nagybudapesti Központi Munkás Tanácsnak nevező bizottság. Már a megalakulás előzményei és körülményei is kézzelfoghatóvá teszik az ellenséges befolyás és irányítás érvényesülését.

Az ellenforradalom által létrehozott ideiglenes munkástanácsai intézmény már 1956. november 4-e előtt bebizonyította, hogy méltó a reakciós elemek és az ellenséges külföldi propaganda legmiesszebbmenő támogatására. A reakció munkástanácsokra épült ügynökei könnyűszerrel érték el, hogy a munkástanácsok fenntartás nélkül átvették és magukévá tették az ellenforradalom által támasztott követeléseket. Kedvező talajt teremtett ehhez, hogy az ideiglenes munkástanácsok megválasztása a nyílt fegyveres ellenforradalmi harc napjaira esett, amikor a dolgozóknak csupán elenyésző része jelenhetett meg az üzemekben és így a szélsőségesen megnyilvánuló, hangadó, uszító elemek vezető szerepet biztosíthattak maguk számára. Ezt követően – elhallgatva azt, hogy az elenyésző kisebbség vagy önmaguk ellenséges nézeteit

* A vádirat szövege 1987-ben a Magyar Szabadságharcos Világszövetség Los Angeles-i Szervezete kiadásában Chicagóban jelent meg. Rácz Sándor egyetértésével közöljük a dokumentumot (szövegű utányomatban, a nyelvtani hibák és elírások az eredetivel egyeznek). A második részt a következő számunkban folytatjuk.

terjesztik – "a munkásság érdekében és nevében" léptek fel olyan követelésekkel, amelyek kezdettől fogva szemben állottak a munkásosztály igazi érdekeivel. Az általuk támasztott követelések ellenforradalmi jellegét különböző tetszetős, sovíniszta nacionalista jelszavak – nemzeti függetlenség, tiszta demokrácia, semlegesség – hangoztatásával leplezték. Jellemzte az ideiglenes munkástanácsok ellenforradalmi tevékenységét, hogy állandóan a múltban elkövetett hibák kijavítására hivatkoztak és a tömegek félrevezetésére lépten-nyomon a szocializmust emlegették, ugyanakkor az általuk támasztott követelések szemben állottak a népi demokratikus államrenddel.

1956. november 4-e után a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány a Szovjetunió baráti segítségével szétzúzta a fegyveresen és nyíltan fellépő ellenforradalmat és a reakciós erőkkel szemben megkezdte a munkásmozgalom megsszilárdítását. A fegyverrel megvert ellenforradalmi erők külföldi támogatás és irányítás mellett tovább folytatták az ádáz harcot: minden eszközt és lehetőséget megragadtak arra, hogy a dolgozó tömegeket szembe állítsák a Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal, lejárássák az újonnan alakult MSZMP-t, bomlasszák a Szakszervezetet, mint a dolgozók érdekképviseleti szervét, gyűlöletet szítsanak a munkáshatalom megvédéséhez számunkra ismételten baráti segítséget nyújtó Szovjetunió ellen. Ebben a harcban 1956. november 4-e után komoly bázisra találtak az ellenforradalom szülte munkástanácsai intézményben. A munkástanácsok felhasználásával folytatott ellenséges akció leplezése és elszigetelése azokban az időkben igen nagy feladatot jelentett. A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány számára, mivel a munkástanácsok mögött – mindaddig amíg káros tevékenységük nyilvánvalóvá nem vált – kezdetben a félrevezetett dolgozók jelentős tömegei állottak, akik jószándékkal az elkövetett hibák kijavítását kívánták biztosítani anélkül, hogy rádöbbenek volna tevékenységük káros mivoltára.

Az ideiglenes munkástanácsokba beépült ellenséges elemek legfontosabb törekvése az volt, hogy a Kormánynak a rend és közbiztonság helyreállítására, a termelő munka beindítására irányuló tevékenységet megakadályozzák, fékezzék. Ennek érdekében mesterségesen szították az ellenséges hangulatot a Kormánnyal szemben és a termelő munka felvétele helyett sztrájkokat szerveztek. Amikor a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elrendelte a munka felvételét, az ideiglenes munkástanácsok különböző – sokszor képtelen – követelések garmadát támasztották azt hangoztatva, hogy azok a "munkásság" követelései. Ilyen módon kívánták elérni a sztrájk továbbfolytatását és a munkáshatalom gyengítését.

1956. november 13-án és 14-én ez az ellenforradalmi akció az Egyesült Izzóban összehívott ideiglenes munkástanács küldött gyűlésen szervezetebbé vált és újabb lendületet vett. Külföldi irányítás alapján elhatározták, hogy a Forradalmi Munkás Paraszt Párttal szemben a követelések érvényesülése

érdekében egységesen léptek fel. Erre a célra kijelölték azokat a jelentősebb ipari üzemeket, akiknek képviselői összeállítják a követelésüket és egységesen fellépnek a Kormánnyal szemben azok teljesítése végett. Így nézett ki az 1956. november 14-én "alulról jövő kezdeményezés alapján demokratikus úton megválasztott Nagybudapesti Központi Munkás Tanács", amelynek – azon kívül, hogy munkájában néhány jószándékú, becsületes dolgozó is részt vett – a valójában semmi köze nem volt a munkásosztályhoz és a demokráciához, hanem – amint azt tevékenységével sorozatosan bebizonyította – az ellenforradalom egyik hazai fő bázisává vált.

A Nagybudapesti K.M.T. működését kezdettől fogva jellemzi a demagógia és a dolgozók állandó, következetes félrevezetése. A megalakulásával kapcsolatos határozatban minden alap nélkül önmagáról a következőket hangoztatta:

"A Nagybudapesti K.M.T. hivatott a nagy-Budapest területén lévő üzemek dolgozóinak nevében tárgyalni, a munka megszüntetését, illetve felvételét elrendelni."

Nyilvánvaló, hogy ilyen joggal a munkásosztály a K.M.T.-ot sohasem ruházta fel, mivel az ideiglenes munkástanácsok már a megalakulásuk körülményeinél fogva sem képviselheték a dolgozó tömegeket. A Nagybudapesti K.M.T. megalakulására lényegében a XIII. és IV. kerületi üzemek munkástanácsainak kibővített ülésén került sor anélkül, hogy az ülésen nagy-Budapest valamennyi jelentősebb ipari üzeme képviselve lett volna. A kerületi munkástanácsok többsége már csak a Nagybudapesti K.M.T. kezdeményezésére és felhívására alakult meg, tehát "alulról jövő kezdeményezésről, demokratikus úton megtartott választásról" szó sem lehetett.

1956. november 14-én meghozott határozat (VII. követ 4. oldal) többek között a következőket tartalmazza:

"Kijelentjük, hogy szigorúan a szocializmus elvi alapján állunk, a termelő egységeket társadalmi tulajdonnak tekintjük és mindenkor készen vagyunk annak megvédéséért harcba szállni."

A munkásság nevében összegezett és meghatározott – de valójában a munkásosztály érdekeivel ellentétben álló – 8-pontos követelés azután nyomban meg is cáfolta a fenti tetszetős, félrevezetésre alkalmas kijelentéseket. A Nagybudapesti K.M.T. első ténykedése volt ugyanis, hogy a sztrájk fenntartása mellett az általa felállított politikai követelésekre kapott válaszból tette függővé a munka felvételét. A 8-pontos határozat az 1956. októberi események forradalmi jellegét hangoztatva, "hogy Kormányunk élén a nép bizalmát élvező kormányfő álljon" Nagy Imrének kívánta átadni a Kormány vezetését. Ugyanakkor követelték Maléter Pálnak és társainak, "a szabadságharcosoknak" és mind azoknak, akiket ellenforradalmi tevékenységük miatt őrizetbe vették, szabadonbocsátását. Tiltakoztak az ellen, hogy a népi

demokratikus államrendhez hű ávh. tagjai az újonnan alakult karhatalmi szervezetekhez felvétessenek. Követelték a München-féle katonatiszti nyilatkozat eltörlését.

Nyilvánvaló, hogy a fenti követelések teljesítése nem a munkáshatalmat védő Forradalmi Munkás Paraszt Kormány erősítését szolgálta volna. Karhatalmunk gyengítésére irányult az a további követelés, hogy az új karhatalmi szervezetet a Forradalmi Ifjúság és Magyar Honvédség néphez hű fiaiból, a rendőrség és az üzemek dolgozóiból szervezzék meg. "A politikai hatalom megszerzését jelentősen megkönnyítette volna, ha a hatalom nem a munkásosztály hű fiai, hanem az ellenforradalom befolyása alatt álló munkástanácsok által odaállított személyek kerültek volna. Egyébként a követelések egészéből megállapítható, hogy azok elsősorban a politikai hatalom megszerzésének lehetővé tételére irányultak. Kitűnik ez abból is, hogy a szovjet csapatok kivonását, az egy pártrendszer megszüntetését, szabad választások megtartását, minden politikai pártnak az üzemekből való kivonását követelték. Ugyanakkor követelték, hogy a Sajtó és a Rádió az igazságnak megfelelő híradást adjon. Az 1956. október 23-tól november 4-ig eltelt események igazolták, hogy mit értettek igazságnak megfelelő híradás alatt: a proletár diktatúra gyalázását és az ellenséges ellenforradalmi propaganda korlátlan kifejlesztését.

Fentiekből kitűnik, hogy a Nagybudapesti K.M.T. által "a munkásság nevében" összeállított követelések az ellenforradalmi erők malmára hajtották a vizet. Tekintettel arra, hogy az 1956. november 14-én meghozott 8-pontos követelést tartalmazó határozatot nemcsak a Nagybudapesti, hanem országos viszonylatban a munkástanácsok többsége működésének alapjává tette, a munkástanácsi intézmény eredeti céljától eltérően ellenforradalmi befolyás alá került és szemben állva a Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal, az ellenforradalmi irányvonalat erősítette. Így következett be az, hogy a munkástanácsok a Nagybudapesti K.M.T. irányítása alatt a gazdasági feladatok megoldása helyett a politikai hatalom megszerzésére törekedtek, sztrájk és egyéb ellenséges akciók megszerzésével kerékkötőivé váltak a gazdasági és politikai konszolidációnak. Mindezt a belső és külső reakciós erők, a Párt és a Szovjet ellenes propaganda fokozására használták fel azzal a céllal, hogy a népi demokráciákat a baráti Szovjetunió oldaláról lezsakítva megbontsák a mind jobban erősödő szocialista tábor egységét és megnyissák az utat a tőkés restauráció számára.

A Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi platformjának megteremtésében kezdeményező módon vett részt a felelősségre vonás elől külföldre disszidált Sebestyén Miklós, a K.M.T. elnökségének tagja, aki a Magyar Optikai Művek ideiglenes munkástanácsának képviselőjeként került a K.M.T.-ba. Teljesen magukévá tették és mindvégig vezető, irányító módon

alkalmazták a K.M.T. ellenforradalmi politikai platformját Rácz Sándor és Bali Sándor, akik a Beloiannisz Híradástechnikai gyár ideiglenes munkástanácsát és a II. kerületi ideiglenes munkástanácsot képviselték. A harcokban résztvevő ellenforradalmárok érdekeit képviselte a K.M.T.-ba befurakodott Nemeskéri József, akit korábban a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopás büntette miatt már börtönbüntetésre ítélték és aki tagja volt a VII. kerületi Pártbizottság épületét megszállva tartó fegyveres csoportnak. A K.M.T.-ba bekerült kétes elemek közé sorakozott be a lopás büntette miatt még 1947-ben elítélt Mester Endre, az ellenforradalmi irányvonalnak "szakállas vasutas" néven ismertté vált alakja, a MÁV budapesti igazgatóság ideiglenes munkástanácsának titkára. Az ellenforradalmi irányzat legszélsőségesebb képviselőjének Sebestyén Miklósnak mindvégig jobbkeze és hűség munkatársa volt Abod László a 2-es számú Épületelem gyár ideiglenes munkástanácsának elnökhelyettese és a III. kerületi Munkástanács tagja.

Terheltek valamennyien magukévá tették a K.M.T. politikai platformját képező 8-pontos követelést és következetesen harcoltak azok megvalósításáért. Így tevékenységük – K.M.T. józanabb, helyes utat kereső tagjaival szemben – a K.M.T.-on belül nagyban elősegítette az ellenforradalmi irányvonal érvényesülését. Tevékenységüknek nagy szerepe van abban, hogy a Nagybudapesti K.M.T. 25 napos működése alatt nemcsak nagybudapesti, hanem országos viszonyban is lehetővé tette a munkástanácsok nagy részénél az ellenforradalmi célok érvényesülését.

Ilyen körülmények között a Nagybudapesti K.M.T. és az irányításuk alatt törvényes alap nélkül működő területi munkástanácsok az ellenforradalmi célok szolgálatába állva úgy politikai, mint gazdasági téren mérhetetlen károkat okoztak hazánkban. Nem véletlen, hogy a nyugati imperialista államok hírügynökségeinek képviselői naponta megfordultak a K.M.T. helyiségében, ahol "mint tanácsadók" szoros kapcsolatot tartottak az ellenforradalmi irányvonalat kiszolgáló munkástanács tagokkal, elsősorban Sebestyén Miklóssal és Rácz Sándorral. A kapott hírszerzést azután részben ellenforradalmi propaganda céljára, részben pedig restaurációs célok érdekében a népi demokráciák és a Szovjetunió közötti viszonyok megromlására használták fel.

Ilyen előzmények után a Nagybudapesti K.M.T. és a területi munkástanácsok 1956. december 9-én történt törvényen kívüli helyezése és feloszlatása szükségszerűen következett be. Ez a határozott intézkedés a bel- és külföldi reakciós erők újabb súlyos vereségét jelentette és jelentős mértékben elősegítette a rend és nyugalom helyreállítását, a békés termelő munka beindításán keresztül a munkáshatalom megszilárdulását.

II.

RÁCZ SÁNDOR terhelt agrárproletár családból származik, 13 éves kora óta saját keresetéből tartotta fenn magát. A Beloianniszi Híradástechnikai gyárban 1948-tól 1950-ig kitanulta a szerszámkészítő szakmát és egészen 1956. december 11-én bekövetkezett örizetbevételeig ebben a munkakörben dolgozott. 1956. október 29-én tagja lett a B. Híradástechnikai gyár ideiglenes munkástanácsának, majd a végleges munkástanácsba is beválasztották. Az ideiglenes üzemi munkástanácsban mint összekötő tevékenykedett: feladata volt a XI. kerületi üzemek többi munkástanácsaival a kapcsolat fenntartása. Tevékenysége kezdettől fogva kezdeményező módon támogatta azokat a törekvéseket, amellyel az ellenforradalom a munkástanácsokat saját céljai szolgálatába igyekezett állítani.

Rácz Sándor terheltnek származásánál, családi és munkakörülményeinél fogva minden erejével a saját osztályának, a munkásosztály hatalmának megvédését kellett volna támogatni. Rácz Sándor azonban nem ezt tette. Élesen szembefordult a munkásosztállyal és kezdettől fogva tőle idegen érdekeket szolgált. Ennek okára többek között saját vallomása is rámutatott: "politikával sohasem foglalkoztam és az 1956. október 23-i események nagy hatást gyakoroltak rám. Az események nagyon megráztak és politikai tisztánlátásomat teljesen megzavarták. Én fenntartás nélkül és meggyőződésből magamévá tettem az 1956. október 23-i eseményeket követően támasztott politikai és gazdasági követeléseket." (X. kötet 97.)

Balogh József tanúvallomása azután további magyarázatot ad arra, hogy a politikai képzettséggel és megfelelő élettapasztalatokkal nem rendelkező Rácz Sándor honnan merítette saját meggyőződésének és állásfoglalásainak alapját. A tanúvallomás szerint:

"Rácz Sándor szívesen hallgatta a nyugati adók adásait. Ha mi hallgattuk egy páran a Kossuth Rádió híreit, amikor ő odajött, mindjárt kereste a rádión a Szabad Európa Rádió magyar nyelvű adását." (V.k.147.)

A további tanúvallomásokból azután kítűnik az is, hogy Rácz Sándor nemcsak maga hallgatta az ellenséges propagandával mételyezett nyugati rádióállomásokat. Gondoskodott arról, hogy a távollétében elhangzott hírekről is értesüljön. Szelvényi Imre és Bognár János Győző telefonügyeleteseknek a B. Híradástechnikai gyárban az volt az egyik feladata, hogy a Szabad Európa Rádió és egyéb nyugati rádiók híreit magnetofonszalagra vegyék fel az esti órákban. Rácz Sándor ezeket a magnetofon szalagokat a K.M.T.-ből való visszatérése után a saját részére rendszeresen lejátszotta. (Balogh József tanúvallomása: VI. kötet 173-174. oldal.)

Ezek után már teljesen érthető, hogy az imperialista rádió hazug, félrevezető propagandájával megfertőzött Rácz Sándor szembefordult a munkásosztállyal és szócsövéné és eszközüvé vált mindazoknak az ellenséges megnyilvánulásoknak, amelyek azokban az időkben veszélyeztették a munkáshatalmat. Rácz Sándor mindvégig agresszív módon, durva, ellenséges hangon lépett fel a Forradalmi Munkás Paraszt Kormányral szemben. Az ellenforradalmi érdekek szolgálatába állva rövid időn belül vezéralakjává vált úgy a B. Híradástechnikai gyár üzemi munkástanácsában mint a Nagybudapesti K.M.T.-ban beépült ellenséges ellenforradalmi irányzatot követő elemeknek és őrizetbe vételéig vezető, irányító módon következetesen Kormány, Párt, Szakszervezet és Szovjet ellenes tevékenységet fejtett ki.

Közvetlenül az ideiglenes üzemi munkástanács megalakulását követő napokban Bali Sándorral és az üzemi munkástanács több tagjával együtt arról tárgyaltak, hogy rádióadót kell üzembe helyezni az ellenforradalom híreinek, eseményeinek közlésére. A megbeszélés alapján került sor arra, hogy az üzemi munkástanács tagjai a Vörösszakra gyáregységből 1 db. 1 kW-os rádióadót hoztak át. Ennek üzembehelyezésére azonban nem került sor, mivel még 1956. október 31-én átadták az Egyetemi Forradalmi Ifjúság nevében fellépő 5-tagú fegyveres csoportnak. (I.kötet 165. Berecz Bertalan tanúvallomása V. kötet 171. oldal.)

Rácz Sándor a B. Híradástechnikai gyár üzemi munkástanács ülésein és az üzemben tartott gyűléseken 1956. november 4-e után egyik fő hangadója lett a politikai követeléseknek. Hangoztatta: "ne legyen kommunista párt, vonuljanak kki a szovjet csapatok, a Forradalmi Munkás Paraszt Kormányt nem ismeri el, Nagy Imrét vegyék be a Kormányba, Malétert pedig engedjék szabadon és legyen honvédelmi miniszter." (Balogh József tanúvallomása V. kötet 147.)

Az üzemi munkás nagygyűléseken az alábbiakat jelentette ki:

"Amit eddig a forradalom kivívott, 60-70 ezer fiatal életébe került, ezeket a vívmányokat megvédjük, nem félünk attól, hogy letartóztatnak bennünket. A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány tagjait nem ismerjük el, annak tagjai hazaárulók. Ennek a kormánynak nem dolgozunk, inkább pusztuljon el minden ebben az országban".
Berecz Bertalan tanúvallomása V. kötet 169. oldal.)

1956. november hó 16-án a Vörös-szakra gyáregységben a dolgozók előtt beszédet tartott. Ez alkalommal főleg arról beszélt, hogy az üzemben ne legyen pártszervezet és politizálás, a szovjet csapatok vonuljanak ki az országból, független Magyarország legyen. (Szathmári Lajos tanúvallomása V. köt. 157. oldal.)

1956. november 20-a körül a B. Híradástechnikai gyár egyik üzemi munkásgyűlésén a Párt szervezésével kapcsolatban kijelentette:

“Aki ma pártot szervez az a magyar munkásegységet bontja meg, Pártok szervezésének még nincs itt az ideje” (I. kötet 150. oldal.)

Rácz Sándor nemcsak az üzemi munkástanácsban tevékenykedett, hanem kezdeményező módon lépett fel a B. Híradástechnikai gyár, mint a kerület legnagyobb üzeme felé csoportosuló XI. kerületi munkástanácsok tevékenységének megszervezése terén is. 1956. november 12-ére Rádió felhívás útján hívta egybe a kerületi üzemek munkástanácsainak képviselőit a B. Híradástechnikai gyárba. Az ezen alkalommal megtartott kerületi munkástanács ülésnek eredménye egy 8-pontos határozat meghozatala lett, amely a munka felvételét csak az ott meghatározott – részben ellenforradalmi érdekeknek kedvező – követelések elismerésétől és biztosításától tette függővé. (VIII. kötet 33. oldal.)

Terhelt közreműködött az 1956. november 15-ére a B. Híradástechnikai gyárba összehívott újabb XI. kerületi munkástanács ülés megszervezésében. Ez alkalommal a Bali Sándor eltávozása miatt Rácz Sándor nyitotta meg a munkástanács ülését. Ez alkalommal tájékoztatta a küldötteket a Nagybudapesti K.M.T. megalakulásának körülményeiről, majd eltávozott, hogy Bali Sándor helyett részt vegyen a Nagybudapesti K.M.T. aznapi ülésén.

Rácz Sándor terheltet a Fővárosi Villamos Vasút székházába először nem engedték be a tanácsülésre, mivel nem ismerték el a XI. kerület részéről küldöttnek. A tanácskozáson már csak akkor vehetett részt, amikor a K.M.T. az időközben nemcsak a Nagybudapesti üzemekből, hanem az ország különböző üzemeiből összegyűlt mintegy 400 főnyi küldött jelenlétében folytatta tanácskozását. Rácz Sándor terhelt nyomban megragadta az alkalmat az általa képviselt ellenséges nézetek kifejtésére. Felszólalásában javasolta, hogy a Nagybudapesti K.M.T. szerint alakuljon meg az Országos Munkástanács is. Felszólalása során többek között a következőket mondotta:

“ha kiadjuk a kezünkből azt, amit a forradalomban szereztünk, azt nem kapjuk vissza soha. Nincs szükségünk Kádárra, sem a bandájára. Menjenek haza az oroszok. Mi vagyunk és leszünk itt a vezetők Magyarországon. Nincs szükség a Párt szervezésére, be kell tiltani az üzemekben a Párt szervezését.” (VII. kötet 10. oldal.)

Az általa tett kijelentésekből nyilvánvaló, hogy a Kormánnyal szemben a Munkástanácsot tekintette a politikai hatalom birtokosának és az ország vezetésére hivatott szervnek.

A K.M.T. ülése során Rácz Sándor telefonon értesült arról, hogy a XI. kerületi Munkástanács határozatot hozott a munka felvételéről. (VII. kötet 16. oldal.) Ennek alapján újabb felszólalásában a II. kerületi üzemek nevében javaslatot tett a munka felvételére. A munka felvételével kapcsolatos állásfoglalása azonban elsősorban a politikai követelések kierősztakolásának célja vezette. Megállapítható ez az általa tett kijelentésekből:

“Már a kormány is kezd bizonyos engedményeket tenni és tesz még többet is, csak rá kell kényszeríteni. Meg kell várunk, hogy felveszik a munkát mindenütt, mert különben meg fogjuk szállni az ipari gócpontokat az oroszok és kicserélik a dolgozókat. Most az a kérdés, hogy mi leszünk-e az urak vagy pedig a szovjet parancsnokság.” (VII. kötet 12. oldal.)

A Nagybudapesti K.M.T. tanácskozásának eredménye alapján Rácz Sándor közreműködésével 4 pontból álló határozatot szavaztak meg, amely szerint a Nagybudapesti K.M.T. csak abban az esetben rendeli el a munka felvételét, ha a kormány kötelező nyilatkozatot tesz különböző követelések teljesítésére. A követelések között szerepelt a Szovjet csapatoknak az ország területéről előre meghatározott ütemterv szerinti kivonása, a munkástanácsok útján fegyveres munkásőrségek létrehozása, az 1954. évi koalíció alapján új ideiglenes kormány megalakítása és az előző napon meghozott 8-pontos követelésnek további tárgyalási alapként való elfogadása. (VII. kötet 14. és 4. oldal.)

Rácz Sándor agresszív fellépésével elérte, hogy már 1956. november 15-től kezdve részt vett azokban a küldöttségekben, amellyel a Nagybudapesti K.M.T. kérésére a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány a munka felvételére és a rend helyreállítása érdekében megbeszéléseket folytatott. A megbeszélések során terhelte követelőző, nacionalista szövegeket hangoztató hozzászólásával vonta magára a figyelmet. Az 1956. november 16-án folytatott megbeszélések a Kormány részéről eredményesen végződtek. Ezúttal a K.M.T.-ban lévő jószándékú, becsületes dolgozók azon álláspontja jutott érvényre, hogy a Kormányhatározatnak megfelelően a Nagybudapesti K.M.T. Budapest dolgozóival egyetértésben a munka felvételét tartja helyesnek. A megbeszélés alapján a küldöttség még a parlamentben megfogalmazta a “Munkás Testvéreink” c. felhívást arról, hogy a termelő munka beindítása érdekében 1956. november 17-én reggel a munkát valamennyi termelő üzem vegye fel. Ezt a felhívást azután Rádió és Sajtó keresztül ismertették. (VII.köt.17. oldal.)

Rácz Sándor terhelte 1956. november 15-étől kezdve rendszeresen bekapcsolódott a Nagybudapesti K.M.T. munkájába és agresszív fellépésével maának rövid időn belül vezető szerepet biztosított.

1956. november 18-án részt vett azon határozat megszavazásában, amely szerint a K.M.T. az oda befurakodott Nemeskéri József vezetésével egy 3-tagú bizottságot létesített a szovjet katonai parancsnoksággal és a magyar karhatalmi és rendőri szervekkel való állandó kapcsolattartás céljából. A bizottságnak legfontosabb feladata volt a karhatalmi és rendőri szervek által letartóztatott ellenforradalmi személyek kiszabadítása. (Szelvényi Imre vallomása IV. kötet 101. oldal.)

A határozat követelte, hogy a karhatalomba a kerületi munkástanácsok által javasolt személyek kerüljenek. A határozat szerint:

“a szovjet parancsnokságok csak a budapesti Központi és kerületi Központi munkástanácsok megfelelő igazolvánnyal ellátott megbízottjait ismerjék el a nép igazi képviselőinek, ne pedig a régi Rákosi rendszer kiszolgálóit, akik visszaélnék a nép nevével. (VII. köztet 18. oldal.)

E követelésből is nyilvánvalóvá vált, hogy a Nagybudapesti K.M.T. a munkásosztály igazi érdekeit képviselő Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal szemben a saját politikai hatalmát kívánta megteremteni.

A Nagybudapesti K.M.T.-ba beépült ellenforradalmi csoportnak a politikai hatalom megszerzésére irányuló törekvését kézzelfoghatóan igazolta az Országos Munkástanács megteremtésének terve, amely a Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal szemben szinte leplezetlenül az ellenkormány szerepét kívánta betölteni, Rácz Sándor terhelt már 1956. november 15-én a Nagybudapesti K.M.T.-ban történt első felszólalása alkalmával javaslatot tett az Országos munkástanács megalakítására és az ezzel kapcsolatos terve az 1956. november 16-án a kormánnyal folytatott megbeszélés során is felmerült. Ez alkalommal Kádár János elvtárs a küldöttségnek adott válaszában határozottan rámutatott arra, hogy a munkástanácsok a jugoszláv munkástanácsi intézmény példájára az üzemek gazdasági életének igazgatási és önkormányzati szervei és így az Országos Munkástanácsi szerv létrehozása népidemokratikus országban teljesen szükségtelen. A Kormány ezen álláspontját fejezte ki a munkástanácsok működéséről 1956. november 16-án megjelent 2. (1956/XI. 16.) Korm. sz. rendelet és hasonló szellemben került a munkástanácsi intézményt végérvényesen szabályozó 1956. november 24-én közzé tett 1956. évi 25. sz. tvr. megalkotására sor.

A fentiek ellenére Rácz Sándor terhelt a Nagybudapesti K.M.T.-ban kifejtett működése során a hasonló nézeteket valló Sebestyén Miklóssal és Tőke Ferenc szervezési csoportvezetővel együtt következetesen napirenden tartotta az Országos Munkástanács megszervezését. Az 1956. november 19-én tartott K.M.T. ülésén a kormánytól kapott elutasító válasz ellenére Rácz Sándor javaslata alapján elhatározták, hogy a munkástanácsok országos szervezetének kialakításának érdekében 1956. november 21-én a Sportcsarnokban országos munkástanács küldött tanácskozást hívnak össze. Az ezzel kapcsolatos felhívásokat a Nagybudapesti K.M.T. nevében Sebestyén Miklós és Rácz Sándor írták alá. Rácz Sándor terhelt a felhívás közzétételére telefonon kérte a Magyar Rádiót, ez alkalommal az alábbi kijelentést tette:

“Eltársnó, beszéljen ott a vezetőkkel és értesse meg velük, hogy nagyon fontos, hogy ezt a szöveget a Magyar Rádió ma beolvassa,

mert én jó magyar vagyok s nem akarom, hogy a Szabad Európa hamarabb hozza le.” (VII. kötet 24. oldal)

Az Országos munkástanácsi szervezet kialakításához megfelelő tervezetet is készítettek. Abból is nyilvánvalóvá vált, hogy a területi munkástanácsok megszervezését gazdasági feladatok helyett politikai célok érdekében kívánják felhasználni. (VII. kötet 19-23. oldal.)

A K.M.T. józanabb, megfontoltabb tagjai ellenezték Rácz Sándornak az Országos Munkás Tanács szervezésével kapcsolatos intézkedéseit. Erre terhelte Fazekas János IV. kerületi küldöttet – a K.M.T. elnökségének tagját – Kádár-bérencnek, munkás árulónak nevezte és felhívta arra, hogy azonnal hagyja el a K.M.T. helyiségét, mivel a Kádár Kormány besúgója.

Hasonló körülmények között került Dévényi József K.M.T. elnökségi tag lemondására és eltávolítására sor. Ugyanezen a napon a K.M.T. ülésének menetét az egyik küldött riasztó hírekkel zavarta meg: azt emlegette, hogy lövik a bányászokat. Rácz Sándor ekkor felugrott és magából kikelve jelentette ki:

“mi itten tárgyalunk és ülésezünk, ENSZ-esdit játszunk, ugyanakkor pedig lövik a bányászokat. Azonnal intézkedni kell a sztrájk elrendelése iránt.” (Dévényi József vallomása X. kötet 3,6-7. oldal.)

Rácz Sándor követelte, hogy sztrájkjavaslatát azonnal tüzzék napirendre és tárgyalják le. Magatartása miatt az elnöklő Dévényi József rendre utasította és javaslatát elvetette. Rácz Sándor erre támadó hangon felhívta Dévényi Józsefet a Csepel Vas és Fém-Művek küldöttjét, valamint Balázs József XIII. kerületi küldöttet, hogy “tisztázzák magukat miért álltak mindenben a kormány oldalára.” Egyidejűleg javasolta, hogy külön bizottság vizsgálja meg Dévényi József tevékenységét, miért vették fel Csepelen még a Nagybudapesti K.M.T. felhívása előtt a munkát.

Személye ellen irányuló támadás miatt Dévényi József lemondott elnökségi tagságáról. Helyette a K.M.T.-ba beszivárgott felelőtlen elemek Rácz Sándort választották meg, aki támadó jellegű Kormány, Párt és Szovjet ellenes fellépésével ismételten bebizonyította, hogy méltó bizalmukra. A Nagybudapesti K.M.T. elnöke attól kezdve Rácz Sándor lett, az elnökség tagja pedig Kalocsai György és Sebestyén Miklós. Ilyen körülmények között Rácz és Sebestyén személyében már a K.M.T. elnökségén belül is túlsúlyba került az az ellenforradalmi irányzat, mely a Nagybudapesti K.M.T.-ot a Kormány és a tömegek közötti ellentétek szítására, végsősorban pedig – a reakciók érdekeknek megfelelően – a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány megdöntésére kívánta felhasználni. (Fazekas János tanúvallomása V. kötet 37-38, Dévényi József vallomása 1. kötet 3,6-7. oldal.)

Az 1956. november 21-ére a Sportszarnokban meghirdetett Országos Munkástanács értekezlet megtartását – tekintettel annak ellenforradalmi

céljaira – a Kormány nem engedélyezte. (Nemeskéri József vallomása X. kötet 129. oldal.)

Rácz Sándor terhelt ennek ellenére a Fővárosi Villamos Vasút Akácfa utcai székházában az országos tanácskozásra összegyűlt küldöttek egy részének részvételével illegális gyűlést tartott, ahol a gyűléssel izzó hangú felszólalás után ("elég volt a Kádár spiclikből, diktátorokból, inkább arról döntsünk, hogy a bányászokkal együtt azonnal hirdessünk 48 órás sztrájkot" – Dévényi József önvallomása X. kötet 6-7 oldal.) sor került az 1956. november 22-23-i 48 órás sztrájkhatározat meghozatalára. Dévényi József a Csepeli Vas és Fém Művek nevében tiltakozott a sztrájkhatározat ellen. A Csepel Vas és Fém Művek központi munkástanácsa elítélte és súlyos hibának minősítette a Nagybudapesti K.M.T.-nak ezt a határozatát. A csepeli határozat szerint:

"a kibontakozás jelenlegi egészen kezdeti időszakában súlyos hiba volt a budapesti Munkástanács részéről a 48 órás általános sztrájk kihirdetése, az éppen meginduló munka újbóli megszakítása csak újabb fegyvert ad a kivívott munkáshatalom aláásására és értelmetlenül súlyosbítja az amúgy is rendkívül súlyos gazdasági helyzetünket.

Felhívjuk az ország összes munkástanácsait és elsősorban a budapesti munkástanácsot, lássák be, hogy a forrófejűség ideje, a szendélyek szabad folyásának ideje lejárt." (X. kötet 11. oldal.)

A Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi érdekeket szolgáló csoportjának azonban fenti felhívás sem volt elegendő. Az 1956. november 21-én meghozott 7-pontos határozat a Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal szemben a sztrájk fegyverével próbálta kikényszeríteni az olyan követelések teljesítését, amelyek az ellenforradalom érdekeit szolgálták. A határozat követelte a Kormánytól az Országos Munkás Tanács létrehozását és az 1956. november 14-én elfogadott és a vidéki munkástanácsok által kibővített határozatok pontjai alapján 1956. november 24-ére tüzték ki a tárgyalások megkezdésének időpontját. A határozat parancsoló módban tett kijelentései, a követelések tartalma és ellenséges hangja nyilvánvalóvá tette a határozat megszavazását keresztülhajszó Rácz-Sebestyén-féle csoportok ellenséges céljait. A követelőző hang mellett még feltételeket is szabtak meg a közös tárgyalások megkezdésével kapcsolatban: követelték "a letartóztatott, fogva tartott és deportált polgári és katonai személyek azonnali szabad lábra helyezését." Ez gyakorlatilag az ellenforradalmi tevékenység miatt őrizetbe vett vagy letartóztatott reakciós, bűnöző elemek szabadonbocsátását és az esetleges újabb fegyveres provokáció kezdetét jelenthette volna. (VII. köt. 29.) A lesokszorosított sztrájkhatározatot a Munkástanács küldöttek nem csak Budapesten, hanem az ország üzemének nagy részében kihirdették.

Így a Nagybudapesti K.M.T. sztrájkhatározata közvetlenül a termelő munka beindulása után országosan súlyos gazdasági károkat okozott és lehetőséget adott az ellenforradalmi erők újabb támadására.

Mivel a Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi irányzatot képviselő csoportjának nem sikerült az ellenkormány szerepre szánt Országos Munkástanács megszervezésére, az Országos Munkás Tanács szerepét a Nagybudapesti K.M.T. igyekezett minden törvényes alap nélkül betölteni. A K.M.T. tagjai szoros kapcsolatot tartottak a vidéki munkástanácsokkal és igyekezett segítséget nyújtani a kerületi munkás tanácsok megszervezéséhez. E cél érdekében 1956. november 25-én Rácz Sándor a K.M.T. több tagjával együtt részt vett a Veszprémben megtartott munkás tanács ülésen, amelynek célja a Megyei Központi Munkás Tanács megalakítása volt. Az ez alkalommal hozott határozatok hűen visszatükrözték a Nagybudapesti K.M.T. által képviselt ellenforradalmi irányzatot. (VIII. kötet 23. oldal, Berecz Bertalan tanúvallomása V. kötet 170. oldal.)

A Munkástanácsokban romboló munkát végző ellenséges elemek kezdettől fogva bázisuknak tekintették a Nagybudapesti K.M.T.-ot és a megalakulástól kezdve egészen megszűntetéséig nap mint nap felkeresték. A K.M.T.-on belül érvényesülő ellenforradalmi irányzatnak tudható be, hogy az Írószövetség már megalakulásánál részt vett, ezt követően pedig gondoskodtak arról, hogy Eörsi István író a K.M.T. üléseken az Írószövetség képviseletében állandóan részt vehessen. Így kívánta az Írószövetség kifejezetre juttatni azon álláspontját, hogy mindenben támogatja a Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi követeléseit. (Molnár Zoltán vallomása V. kötet 14. oldal.) A szoros kapcsolat folytán Eörsi István író Rácz Sándornak adta át az Írószövetség "Gond és Hitvallás" c. ellenforradalmi izgatást tartalmazó levelét. Rácz Sándor azután gondoskodott arról, hogy ennek egy része a Központi Munkás Tanács 1956. december 5-én megjelent 3. sz. Tájékoztatójában napvilágot lásson. (Eörsi István vallomása VI. kötet 113-117, VII kötet 118-119. oldal.) Az Írószövetség mellett a Forradalmi Értelmiségi Tanács is sietett támogatásáról biztosítani a K.M.T.-ot. 1956. november hó végén Kuczka Péter több társával együtt megjelent a K.M.T. ülésén, itt a Forradalmi Értelmiségi Tanács nevében egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyben kijelentették, hogy a Nagybudapesti K.M.T.-ot ismerik el a munkások hivatott vezető szervének és egyben bejelentették, hogy csatlakoznak a K.M.T.-hoz. (Karsai Sándor V. kötet 124. oldal.)

Nem véletlen, hogy hasonló bizalommal fordultak a Nagybudapesti K.M.T.-hoz a nyugati hírügynökségek sajtó és rádió tudósítói, akik ellenséges propaganda céljára használták fel a K.M.T.-al kapcsolatos híryanagot. E tekintetben a K.M.T.-ban uralkodó fejletlenség és szervezetlenség tág lehetőséget adott különböző ellenséges híresztelések terjesztésére. Az 1956. nov.

22-i K.M.T. ülésen a Sajtó tájékoztatásra kijelöltek ugyan egy négy tagú csoportot Sebestyén Miklós vezetésével azzal, hogy csakis ez a csoport adhat írásbeli tájékoztatást a Sajtó részére, miután annak anyagát a K.M.T. ülése vagy titkársága ellenőrizte. Ezt a rendelkezést azonban soha nem tartották be. Rácz Sándor mint a K.M.T. elnöke tudomásul vette, hogy a K.M.T. részéről ezután is tetszés szerint ki-ki adhatott Sajtó-tájékoztatást az újságok részére, bár maga is meggyőződött arról, hogy a K.M.T. egyes tagjaitól kapott információkat a Szabad Európa Rádió és a nyugati tudósítók nem egyszer meghamisítva, kiforgatva, ellenséges propagandának felhasználva adják vissza. (I. kötet 101. oldal, Fazekas János tanúvallomása: V. kötet 39-40. oldal.)

Rácz Sándor magatartása egyébként magyarázatot ad arra, hogy miért nem számolta fel a nyugati újságírók K.M.T.-beli szereplését. Ellenforradalmi tevékenysége ugyanis elsősorban a nyugati rádiók ellenséges propagandájából, továbbá a K.M.T.-ban naponta megforduló imperialista országokat képviselő újságírók tanácsaiból táplálkozott.

Az 1956. november 22-én megtartott K.M.T. ülés jegyzőkönyvéből kézzelfoghatóan kitűnik a Rácz Sándor által vezetett Nagybudapesti K.M.T. tevékenységének jobbra tolódása és az ellenséges irányvonal fokozott érvényesülése. E jegyzőkönyv adatai szerint Rácz Sándor részéről ezen gyűlésen többek között az alábbi kijelentések hangzottak el:

“Helytelenítem és elítélem a Kormányt a Munkás Tanáccsal szembeni viselkedését, amiért sem a Sportcsarnokban, sem a MÉ-MOSZ-ban, sem az Akácfa utcában nem engedték megtartani (az Országos Munkás Tanács értekezletet) ezzel a Kormány akadályozza a kibontakozás útját. A Kormányt nyilatkozatot kell adni, hogy a budapesti Munkás Tanács érvényes rendeleteket ad ki és addig nem lehet a tárgyalásokat abbahagyni, amíg a Kormány el nem ismeri a Budapesti K.M.T.-ot mint a munkásság központi irányító szervét. Becsületes kormányt akarunk, nem pedig olyat, amelyik a tárgyalások nagy részében mellébeszélést végez.” (VII. köt. 30. old.)

A kijelentésekből kitűnik, hogy Rácz Sándor saját maga helyett a Kormányt hibáztatta a kibontakozás akadályozásáért és a Kormányt minden áron arra akarta kényszeríteni, hogy a Nagybudapesti Munkástanácsot a “munkások központi irányító szerveként” ismerje el, bár tevékenységének semmi köze nem volt a munkásság igazi érdekeihez, sőt azzal élesen szemben állva ellenséges érdekeket szolgált.

Rácz Sándor további hozzászólása során is Kormányellenes kijelentéseket tett, ugyanakkor pedig utalt arra, hogy bár nem alakult meg az Országos Munkás Tanács, a vidék megbízik a Budapesti Munkástanácsban és annak intézkedéseit elfogadja. Ezzel kapcsolatban a következőket mondta:

“A Parlamenten belül két irányzat látszik kifejlődőben lenni, egy Kádár és egy Münnich irányzat. Kádár be akarta jelenteni a szovjet csapatok részleges kivonását Budapest területéről annak ellenértéke képpen, hogy a munkásság felvette a munkát, de Münnich nem járult hozzá és valóságosan összevesztek. Bár az Országos Munkás Tanácsot sem ismerték el, a vidék addig is megbízik a budapesti Tanácsban és annak intézkedéseit elfogadja. Azzal a hírrel kapcsolatban, hogy Tatabánya el kezdett dolgozni, ez nem a Kormány érdeme vagy határozatára történik, hanem a K.M.T. határozata alapján lépnek munkába. Tudomásom szerint Rákosi a moszkvai Követségen van és szeretném tudni, mit csinál ott.” (VII. kötet 30-30/a. oldal.)

Rácz Sándor terhelt ezt kövtően javaslatot tett a Kormánnyal való tárgyalások céljából újabb küldöttség összeállítására. Kijelentette:

“Kádárnak – a tárgyalások során – meg kell mondani mit akar végre, mert már az a vélemény alakult ki, hogy azért nem akar semmi előrehaladást velünk, hogy a Szovjet csapatok minél tovább itt maradjanak. (VII. kötet 31. oldal.)

Jellemző Rácz Sándor tevékenységére, hogy a Forradalmi Munkás Paraszt Kormánnyal való tárgyalás kérésével együtt tűzte napirendre az 1956. november 22-i Munkás Tanács a Pandith Nehru indiai miniszterelnökhöz küldendő levéltervezet megvitatását. A Sebestyén Miklós által átjavított és felolvasott levéltervezet többek között a következőket tartalmazza:

“A Szovjetunió haderői népünknek a szabadságért indított harcát fegyveres erővel letörték, sőt haderői – az ENSZ közgyűlése által hozott határozat ellenére – még mindég Magyarország területén tartózkodnak. Bizonyára ismeretes Miniszter Elnök Úr előtt az is, hogy szabadságharcunkban népünk már eddig is legjobb fiainak tízezreit vesztette el, a szovjet csapatok megszállása azonban egész népünk fizikai megsemmisítésével fenyeget.” (VII. kötet 55. oldal.)

Ilyen bevezetés után az ellenforradalmi uszításokat tartalmazó levéltervezetben arra kérték India miniszterelnökét, hogy közvetítő szerepet vállalva a nagyhatalmak között, eszközölje ki népszavazás megtartását a semlegesség, a Szovjet katonai haderők kivonása és az általános titkos szavazás megtartása kérdésében. Kézzelfoghatóvá teszi a tőkés restaurációra való törekvést a levéltervezetnek ez a része, amely a kivonuló szovjet csapatok helyét az ENSZ által kijelölendő “semleges országok csapatainak mint rendfenntartó karhatalmi alakulatnak” kívánta átadni. (VII. kötet 56-57. oldal.)

Rácz Sándor erőltetett szavazások után sem tudta elérni, hogy a K.M.T. józanabb tagjai ezen ellenforradalmi követelményeket nyíltan felvető levél-

tervezetet megszavazzák. Ennek ellenére Rácz Sándor nem vetette el ezen napirendi pontot, hanem bizottságot jelölt ki újabb levéltervezet elkészítésére. (I. kötet 81. VII. kötet 31/a. Karsai Sándor tanúvallomása: V. kötet 129. oldal.)

A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány a K.M.T. kérésére 1956. nov. 22-éről 23-ra virradó éjjel ismét tárgyalást folytatott a K.M.T. Rácz Sándor által vezetett 6 tagú küldöttségével. A tárgyalás eredménye alapján a Munkástanácsban lévő józanabb küldöttek a termelő munka haladéktalan megkezdése mellett foglaltak állást és az erről adott K.M.T. nyilatkozatot Rádión és Sajtón keresztül ismertették. (VII. kötet 32-34. oldal.)

Rácz Sándor terhelt 1956. november 24-én tárgyalást folytatott Sándor József kormány összekötőjével. Ennek során kérte annak kieszközlését a Magyar és Román Kormánytól, hogy a Nagybudapesti K.M.T. küldöttei személyesen tárgyalhassanak Nagy Imrével. Terhelt ilyen módon is kifejezésre juttatta, hogy a K.M.T. a Forradalmi Munkás Paraszt Kormányval szemben Nagy Imrét tekinti törvényes Kormányának. (VII. kötet 38. oldal.)

Rácz Sándor K.M.T. elnök és Sebestyén Miklós sajtócsoporthoz vezető részéről állandóan napirenden tartott kérdés volt a K.M.T. sajtójának megszervezése és engedélyeztetése. A lap-engedély kérdését Rácz Sándor terhelt maga is több ízben felvetette a Kormányval folytatott tárgyalások során. A Kormány a K.M.T.-nak ezt a kérését – figyelemmel a K.M.T.-on belül megnyilvánuló ellenforradalmi jelenségekre – elutasította, mivel tartani lehetett attól, hogy a K.M.T. a számára engedélyeztetett sajtót is politikai követelések és célok szolgálatába állítja a gazdasági feladatok megoldása helyett.

Rácz Sándor a Kormány állásfoglalásával szemben Sebestyén Miklóssal együtt elhatározta, hogy amennyiben a lap-engedélyt nem fogják megkapni, úgy a K.M.T. lapját, a "Munkás-újságot" illegálisan jelentetik meg. Sebestyén Miklós és Abód László ennek megfelelően hozzájárított az illegális lap kiadásával kapcsolatos feladatok megoldásához. Egyidejűleg azt is tervbe vették, hogy lap engedély kieszközlése érdekében, mindaddig, amíg a lap-engedélyt meg nem kapyák, sztrájkot hirdetnek a Papír- és Nyomdaipari dolgozók, Újságírók, valamint az összes hírközlő szervek számára. Erre nézve az 1956. november 26.-i K.M.T. ülésen határozatot is hoztak, azonban ennek végrehajtása elmaradt. (Szelvényi Imre vallomása IV. kötet 100. oldal.)

Az illegális lapkiadással kapcsolatos állásfoglalását Rácz Sándor a K.M.T. ülésén is nyíltan hangoztatta, így az 1956. nov. 28-án megtartott "zártkörű" értekezleten ezzel kapcsolatban a következő kijelentéseket tette:

"Ha legálisan nem engedik, megcsináljuk illegálisan, és a népnek úgy kell a Munkás Tanács lapja mint egy falat kenyér". (VII. kötet 70. oldal.)

Ilyen előzmények után már érthető, hogy miért volt zártkörű az értekezlet, amelynek egyik napirendi pontja lényegében a K.M.T. lapjának engedély nélküli megjelentetésével kapcsolatos kérdések megbeszélése volt. (VII. kötet 70-78. oldal.)

Az illegális lapkiadás mellett Rácz Sándor a K.M.T. híreinek sugárzására illegális rádió adó-vevő üzembe helyezését is tervezte. Ezzel kapcsolatban felmerült részéről az a gondolat is, hogy az illegális rádió adó-vevő üzembe helyezése lehetőséget adna a nyugati országokkal való közvetlen kapcsolat felvételére. (Fazekas János tanúvallomása V. kötet 38. oldal.)

Terhelt 1956. november hó második felében megbeszélést folytatott a Vörös Szikra gyáregység munkástanácsának elnökével Szatmári Lajossal az illegális rádió adó üzembe helyezése céljából. Rácz Sándor terhelt a nyomonzés során ezzel kapcsolatban az alábbiakat vallotta:

“Felszólítottam, hogy a rádió adót tartsák üzemképes állapotban, mert ha szükség lesz rá, üzembe tudjuk állítani a K.M.T. híreinek közlésére. A lap-engedély meg nem kapása miatt az a két verzió volt, hogy vagy illegális újságot adunk ki, vagy rádió-adót működtetünk.” (I. kötet 166.)

Ilyen előzmények után került sor az 1956. november 30-án megtartott K.M.T. ülésen újabb ellenséges akció keretében a sajtóbojkott kérdésének napirendre tűzésére és megszavazására. A vonatkozó jegyzőkönyv 3. pontja szerint:

“A sajtóbojkottal kapcsolatban a K.M.T. mai ülése a következő határozatot hozta, amelyet írásban közölnek az ország dolgozó népével:

A Nagybudapesti K.M.T. felhívja az ország népét, hogy mindaddig ne vásárolja a Kormány, az MSZMP és a SZOT lapjait, amíg a K.M.T. lap-engedélyt nem kap. Sajtószabadságot követelünk.” (VII. kötet 98. old.)

Fenti határozat alapján az alábbi szövegű röpcédulák ezreit készítették el:

“Felhívás az ország népéhez! Egységre szólítjuk az ország valamennyi becsületes dolgozóját, hogy addig, amíg a Kormány a sajtószabadságot nem engedélyezi, semmifajta politikai napilapot (a sport-újság kivételével) senki ne terjesszen, ne vásároljon és ne olvasson.” (VII. kötet 100. oldal.)

A sajtóbojkottot hirdető röpcédulákat a munkástanács küldöttek közreműködésével nemcsak Budapesten, hanem az ország különböző városaiban is terjesztették. Az ellenséges akciót ellenforradalmi elemek újabb provokációra használták fel: számos helyen elégették a Népszabadság és Népakarat példányait és tetteleg bántalmazták a lapárusokat, vagy a sajtóterméket vásárló állampolgárokat. A nyugati hírközlő szervek részére a sajtóbojkottnak

a K.M.T. által történt megszervezése újabb lehetőséget adott a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elleni ellenséges propaganda kifejtésére.

A K.M.T.-nak Rácz Sándor, Sebestyén Miklós és néhány társa által képviselt ellenforradalmi érdekeket szolgáló csoportja az illegális K.M.T. lap megjelenéséig fontosnak tartotta a K.M.T. számára megfelelő írásbeli propaganda kifejtését. Ennek érdekében azon a jogcímen, hogy a kormánnyal folytatott tárgyalások eredményét kívánják a dolgozókkal közölni, írásbeli tájékoztatókat adtak ki, amelyeket sokszorosítva a Munkástanács küldöttek útján a munkástanácsok legnagyobb részéhez eljutottak. A Sebestyén Miklós által összeállított és Rácz Sándor jóváhagyásával megjelent a K.M.T. tájékoztatók gazdasági kérdések helyett elsősorban politikai követelésekkel foglalkoztak, népszerűsítették az ellenforradalmat és visszatükrözték a Nagybudapesti K.M.T. Kormány, Párt, Szovjet és Szakszervezet ellenes tevékenységét.

Az 1956. november 27-én kiadott 1. sz. Tájékoztatóban a dolgozók félrevezetésére – megalakulásának körülményeit elhallgatva – “a nagybudapesti üzemek, kerületek alulról demokratikusan megválasztott K.M.T.-ának” nevezi magát az a csoport, amely 1956. november 13-14 napján az Egyesült Izzóban a Kormánnyal folytatandó tárgyalások céljaira összeállt. A Tájékoztató félreérthetetlenül a dolgozók elé tárta, hogy az ellenforradalmi célkitűzések megvalósításáért harcol.

“a tárgyalások során soha egy pillantra sem térünk el a nagyszerű október 23-i nemzeti forradalom célkitűzéseitől, alapvető követeléseitől.” (VII. kötet 61. oldal.)

Annak ellenére, hogy a Munkástanácsról 1956. november 25-én megjelent 1956. évi tvr. csakis a termelő üzemek számára tette lehetővé a munkástanácsok megválasztását és működését és a Kormány ellenezte a törvényes alap nélkül működő területi munkástanácsok megszervezését – a K.M.T. a sajtótájékoztatókat többek között a területi munkástanácsok szervezésére is felhasználta. Az 1. sz. Tájékoztatóban felhívta a dolgozókat: válasszák meg mindenütt a kerületi és megyei K.M.T.-okat és utánna vegyék fel a kapcsolatot a Nagybudapesti K.M.T.-al. (VII. kötet 62. oldal). Nyilvánvaló, hogy a K.M.T. az ilyen módon megalakult területi munkástanácsokat magábfoglalva és egyesítve új államhatalmi szervet kívánt létesíteni a törvényes államhatalmi szervekkel szemben. A gazdasági és politikai hatalom megszervezésének célja vezette a K.M.T.-ot, amikor az 1. sz. Tájékoztatóban támadta a munkástanácsokról szóló 1956. évi 25. tvr. 11. paragrafusának azon rendelkezését, amely szerint az igazgatót a felettes állami szerv nevezi ki. Burkoltan a feladatukat megbízható módon ellátó, népi demokratikus államrendhez hű, kommunistavezetők ellen izgatott a Tájékoztató alábbi felhívása:

“Felhívjuk a munkástanácsokat, hogy teljes erejükkel harcoljanak álláspontunk megvalósításáért és ne fogadjanak el a múltban levitézlett, néptől elszakadt, kívülről a gyárra kényszerített úrhatnám vezetőket és óvakodjanak a kétes múltú karrierista elemektől”. (VII. kötet 63. oldal.)

A K.M.T.-nak azt a célját, hogy a munkástanácsokat, mint hatalmi szerveket szembeállítsa a Kormánnyal, világosan és feélreérthetetlenül kifejezi az 1. sz. Tájékoztató alábbi szövege.

“Tiltakozunk az újonnan alakult “Szabad Szakszervezetek” azon beállítására ellen, hogy a munkástanácsokat csak kizárólag mint gazdasági szervezet fogadják el. Állíthatjuk, hogy ma Magyarországon a munkásság igazi érdekeit a munkástanácsok képviselik s nincs ma erősebb politikai hatalom az országban mint a munkástanácsok hatalma. Minden erőnkkel a munkáshatalom erősítésén kell dolgozunk.” (VII. kötet 63. oldal.)

A K.M.T.-nak az a tevékenysége, amely a K.M.T.-ot ellenforradalmi bázissá tette igazolja, hogy a munkáshatalom megrősítésével kapcsolatos állításának éppen az ellenkezője felelt meg a valóságnak: a K.M.T.-on belül érvényesülő ellenséges ellenforradalmi irányzat éppen a Kormány, a Párt és a munkáshatalom gyengítésére törekedett.

A tömegeknek a Kormánytól való elszakítását és félrevezetését célzó tetszetős, sovíniszta, nacionalista jelszavak, – nemzeti forradalom, nemzeti egység, nemzeti sajátosságainknak megfelelően épülő, független, demokratikus szocialista Magyarország – hangoztatása lényegében csupán arra szolgált, hogy leplezze az ellenforradalmi irányzat hű követését.

Az 1956. november 29-én kiadott 2. sz. K.M.T. Tájékoztató szemben a Kormány álláspontjával a több párt rendszer bevezetését és a pártszervezet üzemén kívül helyezését veti fel követelményként az alábbi formában:

“Véleményünk szerint minél előbb engedélyezni kell a szocializmus alapján álló többi párt működését is. A párttagság önkéntes és minden ember magánügyének tekintendő. Üzemén belüli pártszervezet létesítését egyelőre nem helyesljük. (VIII. kötet 93. oldal.)

Ezt a követelést a K.M.T. mindvégig fenntartotta, bár Kádár János elvtársnál 1956. november 14-én a Kormányküldöttséggel folytatott megbeszélés során élesen rámutatott arra, hogy a Párt üzemén kívüli helyezése iránti követelés világosan felismerhető ellenforradalmi célkitűzés.

Az 1956. december 5-én kiadott 3. sz. K.M.T. Tájékoztató dicsőítette az ellenforradalmi provokáció céljából megszervezett nőtüntetést és a Kormány mögé felsorakozó parasztság sorainak megbontására közölt a Dél Komárom Megyei Nemzeti Bizottság ellenforradalmi propagandával telített és ellenforradalmi követeléseket tartalmazó nyilatkozatát. A nyilatkozat érthetően

teljes támogatásáról biztosította a Nagybudapesti K.M.T.-ot és felsorolja az ellenforradalom által támasztott és leleplezett követeléseket; a szovjet csapatok kivonását, a semlegességet, a több párt részvételével tartandó szabad és titkos választásokat. Nyilvánvalóan az ellenforradalmi irányzat erősödését szolgálja az ellenforradalmi tevékenység miatt őrizetbe vett személyek szabadonbocsátásának követelése. A nyilatkozat egyébként – azonban a törvényes államigazgatási és államhatalmi szervekkel – a munkástanácsok példájára helyi, járási és megyei Forradalmi Paraszt Tanácsok felállítását és ennek megfelelő országos paraszt tanácsi szervezet kiépítését követeli.

A K.M.T. Tájékoztatója fentiekkel kapcsolatban felhívja a megyei munkástanácsokat, hogy a maguk részéről támogassák a Paraszt Tanácsok munkáját és építsenek ki szerves kapcsolatot velük.

A 3. sz. Tájékoztató "a Magyar Írók Hangja" c. cikke teljesen a valóságnak nem megfelelő beállításban találja a magyar írók akkori helyzetét. A cikk bevezetése szerint:

"A magyar írók teljesen hallgatásra vannak kényszerítve, ahogy azonban mi munkások nem nyugszunk bele abba, hogy hangjukat a lapok hasábjain is ne hallassuk, a néppel együtt érző és vele a magyar forradalmi szabadságharc teljes győzelméig együtt küzdő írók sem engedik meg elnémítani magukat." (VII. kötet 118. oldal.)

A Magyar Írószövetség leveléből idézett részek több hasonló – népi demokratikus államrend elleni izgatásra alkalmas – valótlan állításokat, kijelentéseket tartalmaznak. Ilyen többek között az alábbi állítás:

"A Magyar Írók Szövetsége komoly aggodalommal látja, hogy irodalmunknak nem adnak lehetőséget arra, hogy függetlenül, szabadon, zavartalan igazmondással szólaljon meg. Lapjaink megjelenését lehetetlenné tették." (VII. kötet 119. oldal.)

Kitűnik ebből, hogy úgy a K.M.T. mint a Magyar Írószövetség az 1956. októberi események ellenforradalmi jellegének nyilvánvalóvá válása után is a tőkés restauráció elősegítő ellenforradalmi propagandát kívánták szolgálni. Érthető ezek után, hogy az ellenforradalom fegyveres leverése után az Írószövetség miért ragaszkodott olyan "különösen meleg szeretettel" a Nagybudapesti K.M.T. és a többi munkástanácsok ellenforradalmi érdekeket szolgáló harcához.

Rácz Sándor terhelt Szakszervezet ellenes tevékenységének nagy szerepe van abban, hogy a Nagybudapesti K.M.T. a SZOT-ot nem ismerte el a munkások érdekképviseleti szervének. A Szakszervezeti vezetők újjáválasztásának hangoztatásával a szakszervezetek bomlasztását kívánták elérni, hogy az újonnan megválasztott szakszervezeti bizottságokba a munkástanácsoknak megfelelő személyek kerüljenek. A K.M.T.-nak a szakszervezetekkel

kapcsolatos álláspontját jól szemlélteti az 1956. nov. 27-én megjelent Tájékoztató alábbi közleménye:

“A mi véleményünk az, hogy érdekképviselői szervre, Szakszervezetre, üzemi bizottságra igenis szükség van, de csak olyanra, amely alulról felfelé, demokratikus úton jött létre és amelyben valóban a munkásosztály becsületes képviselői a vezetők. Ezért fontos, hogy az egyes gyárak üzemi bizottságai a Munkástanács végleges megalkulása után a legdemokratikusabban úgy válasszák meg, hogy azok személyi összetételükben biztosítékok legyenek a forradalom követeléseinek teljesítésére.” (VII. kötet 63. oldal.)

Az 1956. nov. 29-i 2. sz. K.M.T. Tájékoztató a SZOT-al kapcsolatban a következőket tartalmazza:

“Megjegyeztük a SZOT szerepével kapcsolatban, hogy a szakszervezetekből is sürgősen szükségesnek tartjuk az alulról felfelé, demokratikus szabad választás útján történő felépítést és ilyen módon egészséges személyi változásokat is, mert a SZOT is csak ilyen módon lehet egyenrangú tárgyaló fél.” (VII. kötet 92/a oldal.)

Hasonló szakszervezet ellenes hangot üt meg az 1956. dec. 5-én kiadott 3. sz. K.M.T. Tájékoztató “ki választotta meg a szakszervezeti vezetőket” c. alábbi közleménye:

“A Rádió közlése szerint “új” vezetőket választott a SZOT. a szakszervezetek élére, de csodálatosképpen az egyes szakszervezetek “új” vezetői között igen sok régi vezetőt találunk. A forradalomban joghoz jutott nép csak alulról titkosan választott szakszervezeteket és szakszervezeti vezetőket ismer el valóban szabad szakszervezeteknek. A felülről rákényszerített vezetők és szervezetek ideje már lejárt.” (VII. kötet 118. oldal.)

A fentiekből kitűnik, hogy a K.M.T. Rácz Sándor irányítása alatt igyekezett a dolgozókat igazi érdekképviselői szervüktől a Szakszervezettől elszakítani. A törekvés mögött az a cél húzódott meg, hogy ily módon fokozottan érvényesüljön a Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi érdeket szolgáló irányítása.

Az 1956. november 28-án megtartott “zárkörű” K.M.T. ülésen eszközölt felszólalások félreérthetetlenül rámutattak arra, hogy mi vezette Rácz Sándort és társait a Szakszervezet el nem ismerésénél. Ezen az ülésen Rácz Sándor a Szakszervezettel kapcsolatban a következőket jelentette ki:

“A Szakszervezet ide küldött egy összekötőt, az a véleményem és azt is mondtam nekik: várják meg, amíg mi is küldünk oda hozzájuk egy összekötőt. Nem tudjuk pontosan, mi a Szakszervezet álláspontja, miután világoosan ezt még sosem fejtették ki. Nem jelentették ki,

hogy nem hajlandók együtt működni a Kádár Kormánnyal.” (VII. kötet 70. oldal.)

A K.M.T.-oknak a Szakszervezetekre vonatkozó elvi állásfoglalását a legkifejezöbben a XX. kerületi küldöttnek fenti alkalommal eszközölt alábbi hozzászólása tartalmazza.

“A Szakszervezetet nem ismerjük el, csak azt az újat, ami alulról felfelé történő választással fog működni. Ezekkel majd összedolgozunk. Gáspárékat nem fogadjuk el sem tárgyaló, sem hozzánk társult félnek.

Segítsük a szakszervezeten belül azt a bomlást, amely most spontán elindult. Alulról való választást akarunk, Gáspárt mi sem ismerjük el.” (VII. köt. 70-71. oldal.)

Rácz Sándor ellenforradalmi beállítottságát tükrözi vissza az ezen alkalommal tett alábbi kijelentése:

“Úgy a kormány mint a SZOT labilis, egyik mellett sem áll a nép. A Munkástanács felhívása új Szakszervezet megválasztását akarja a nép. Ezért akart Gáspár ide orientálódni. Észrevételem: a Kormány és a Szakszervezet megállapodott. Időhúzást akarnak.” (VII. köt. 71. old.)

A K.M.T. Szakszervezet ellenes tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy több üzemben az üzemi Munkástanács szabálytalanul a szakszervezeti üzemi bizottság újjáválasztását rendelte el. Amikor Babai István a K.M.T. titkársága nevében a K.M.T. és SZOT helyes kapcsolatáról 1956. november 30-án nyilatkozatot akart a Népakaratban közzétenni, ezt Rácz Sándor Sebestyén Miklóssal együtt megakadályozta. (VII. kötet 44. oldal.) Rácz Sándor ellenezte Babai Istvánnak azt a tevékenységét, hogy a K.M.T. részéről a SZOT-al folyamatosan tárgyalásokat folytat. (Babai István II. kötet 67-68. oldal.)

1956. december 1-én tartott Munkás Tanács ülésen került arra sor, hogy Babai István tájékoztatta a K.M.T. ülését a SZOT-al folytatott tárgyalások eredményéről. Amikor Babai István bejelentette, hogy tárgyalás céljából megérkezik a SZOT küldöttsége, Rácz Sándor ellenezte a SZOT-al való tárgyalást, kijelentve: “nem adjuk el magunkat, nem tárgyalunk a SZOT-al.” Babai István a K.M.T. titkára még a SZOT bizottság megérkezése előtt kérte Rácz Sándort, hogy ne az általa megszokott agresszív modorban beszéljen. Ennek ellenére terhelt a küldöttséget ellenségesen azzal fogadta, hogy: “3 percet adunk Önöknek.” Felszólalása során a magyar nép egységét hangoztatta:

“a magyar nép még soha nem volt ilyen egységes, mint most, képes lenne ökölrel lecsapni a szovjet tankokra.” (Hári Béla tanúvallomása. X. kötet 44. oldal.)

Csak hosszas vita után került sor annak a nyilatkozatnak elfogadására, amelyben a K.M.T. végül elismerte a szakszervezeteket és ígéretet tett, hogy egyes politikai kérdések napirendre tűzése helyett a szakszervezetekkel együtt a gazdasági feladatokat fogja megoldani. A szavazás előtt Rácz Sándor egyéniségének megfelelően ismét felszólalt. Kifogásolta a Népakaratban megjelent cikkek 1956. nov. 4-e utáni megváltozását és azt, hogy az nem a dolgozók álláspontját hozza nyilvánosságra. A lappal kapcsolatos véleményét drasztikus módon az alábbi szavakkal fejezte ki:

“Főszerkesztő Úr, ha a maga újságját kézbe veszem, akkor elfog a hányinger és okádnékom támad.” (Ring István vallomása V. kötet 87-88. oldal.)

Ilyen ellenséges hang után csakis a vitában résztvevő, egészségesebb irányzatot képviselt csoport helyes állásfoglalásának volt köszönhető a nyilatkozat megszavazása és a Népakarat 1956. dec. 2-i számában való közzététele.

A K.M.T. által tett nyilatkozat azonban a valóságban sohasem valósult meg. A Nagybudapesti K.M.T. – annak ellenére, hogy a munkástanácsok gazdasági feladatainak megoldásában semmiféle szerephez nem jutott és működésének törvényes alapja nem volt – folyamatos intézkedéseket tett szervezetének kialakítása, megerősítése és kiszélesítése iránt. Éppen az 1956. dec. 1-i K.M.T. ülésen került arra sor, hogy Rácz Sándor ismertette a Nagybudapesti K.M.T. belső szervezeti felépítését. A 3-tagú elnökség és titkárság mellett politikai, szervezési, sajtótájékoztatói és gazdasági csoport alakult. (VII. kötet 106.)

Ugyan ezen alkalommal került megvitatásra a Nagybudapesti K.M.T. Tőke Ferenc által kidolgozott szervezeti szabályzata és ügyrendje. Ebből nyilvánvalóvá vált az a szerep, amit Rácz Sándor és társai országos viszonylatban kezdettől fogva a Nagybudapesti K.M.T.-nak szántak. A szabályzat a tanács testület szavazati joggal rendelkező tagjai közé a kerületi, vidéki (vármegyei) országos szervek és intézmények és kiemelt üzemek megbízói levéllel ellátott küldötteit sorolta be. (VII. kötet 103. oldal.)

Ez a tény is bizonyítja, hogy a Nagybudapesti K.M.T. gyakorlatilag a valóságban soha meg nem alakított Országos Munkás Tanács szerepét töltötte be. Erre vall az is, hogy a Kormány-engedély nélkül sikertelenül megszervezett 1956. november 21-i országos értekezlet után már az 1956. nov. 28-i zártkörű K.M.T.-i értekezleten felvetették egy újabb országos értekezlet összehívásának tervét, mint a Kormánnyal szemben támasztott követelések kiharcolásának egyik legfontosabb eszközét. (VII. kötet 78.) Az 1956. november 30-i K.M.T. ülésen már határozatot is hoztak ezzel kapcsolatban és Tőke Ferencet bízták meg a szervezési feladatok ellátásával. Irányelvként leszögezték, hogy meggyéknként legfeljebb két fő jelenhet meg ezen az ülésen. (VII. kötet 99.)

Az 1956. december 1-i K.M.T. ülésen Tőke Ferenc már ismertette az összevont országos üléssel kapcsolatos intézkedéseket. Eszerint 17 várme-gyének és 29 ipari gócpontnak a küldöttait fogják meghívni. Az összehívásba az egyetemista fiatalokat is bevonják. Az időpontról és helyről később fogják a küldötteket tájékoztatni. Ezen adatokból az is megállapítható, hogy az 1956. dec. 8-án megtartott országos illegális munkástanács értekezlet hosszas előkészület, tervszerű ellenséges munka eredményeképpen jött létre.

A Nagybudapesti K.M.T. megalakulásakor meghozott 8-pontos határozat többek között a többpártrendszer bevezetését és "minden politikai pártnak az üzemekből való kivonását" követelte. Ezen utóbbi követelés értelemsze-rűen a munkásosztály pártja az MSZMP ellen irányult, amely az ellenfor-radalom után a munkásosztály igazi érdekét képviselte. Rácz Sándor ezen pártellenes nézeteket teljes egészében magáévá tette, sőt túllicitálta. Ellen-séges hangú pártellenes kijelentéseivel országos viszonylatban elindítója lett annak a harcnak, amelyet az ellenforradalmi elemekkel fertőzött területi és üzemi munkástanácsok a munkásosztály pártjának az MSZMP-nek szerve-zése ellen folytattak. Rácz Sándor mint a K.M.T. elnöke eltúrta a küldöttek között lévő kétes elemek ellenséges, uszító hangú pártellenes megnyilvánu-lásait, sőt arra maga is jó példát mutatott. A vezetése alatt álló K.M.T. állást foglalt az MSZMP szervezésének akadályozása és üzemekből való kizárása mellett. Rácz Sándor terhelt a gyulai Munkás Tanács elnöksége által előter-jesztett ilyen irányú javaslatot magáévá tette. A K.M.T. ülésen folytatott pártellenes felhívás szövegét Rácz Sándor azzal adta át Szelvényi Imrének, hogy azt sokszorosítsa és terjessze. (VII. kötet 45./II. kötet 68, I. kötet 84, Selvényi Imre vallomása: IV. kötet 100. oldal.)

Rácz Sándor terhelt tisztában volt azzal, hogy a munkásosztály pártjának az MSZMP-nek erősödése egyidejűleg a burkoltan támadó ellenforradalmi-erők leleplezését és vereségét jelenti. Erre vezethető vissza tevékenységének durva ellenséges formában megnyilvánuló pártellenessége. A párttal kapcsola-tos álláspontját terhelt többek között az 1956. nov. 28-án megtartott zárt-körű K.M.T. értekezleten az alábbiak szerint fejezte ki:

"Semmiféle pártokra nincs szükségünk! A harc Kádárékkal áll. MSZMP-t szerveznek. Így gyengítenek minket. Ezt akadályozzák meg a munkahelyeiken Önök." (VII. kötet 76. oldal.)

Kitűnik ebből, hogy Rácz Sándor nemcsak ellenezte a Párt szervezését, hanem mozgósította is a munkástanácsokat a pártellenes tevékenységre. Lényegében ide vezethető vissza a munkástanácsok nagy részének követke-zetesen pártellenes irányzata, amely a Párt szervezésének akadályozása mel-lett a konmmunista gazdasági vezetők és dolgozók üzemből való eltávolítá-sára irányuló törekvésekben jutott kifejezésre.

1956. dec. 3-án a MÉMOSZ székházban (VI. ker. Dózsa Gy. u. 84/a.) került sor a K.M.T. ülésének megtartására. A K.M.T.-on belül működő ellenforradalmi irányzatot képviselő csoport nevében ez alkalommal Sebestyén Miklós ismertette az 1956. dec. 4-re tervezett nőtüntetést javasolta, hogy a K.M.T. tegye magáévá az ezekkel kapcsolatos ellenforradalmi kezdeményezést, vegyen részt annak megszervezésében és terjessze az e célból tervezett plakátokat, röpcédulákat. Jellemző a K.M.T. egész tevékenységére, hogy a nyilvánvalóan ellenforradalmi javaslat megvitatása órákon át tartott, többszöri szavazásra is sor került, azonban a Rácz Sándor-féle ellenséges beállítottságú csoport ennek ellenére sem tudta elérni a javaslat megszavazását, bár azt maga Rácz Sándor is támogatta. A nőtüntetéssel kapcsolatos több órás vita is bizonyítja, hogy Rácz Sándor és a K.M.T. gazdasági szakismertekkel nem rendelkező tagjai elsősorban a politikai kérdésekkel foglalkoztak, a gazdasági kérdéseket egyáltalán nem, vagy egész mellékesen érintették. Jó példa erre a Ring István gazdasági csoportvezető által előterjesztett felső iparvezetéssel kapcsolatos fontos javaslattervezetnek megvitatása: Rácz Sándor ezt a kérdést 10 perc alatt elintézte, mivel "az idő rövidege miatt" nem adott lehetőséget vitára.

Rácz Sándor a nőtüntetéssel kapcsolatos álláspontját a tüntetés provokációs jellegének nyilvánvalóvá válása ellenére sem változtatta meg. Bár tudomására jutott, hogy a tüntetést ellenséges elemek fasiszta jelszavak hangoztatására és a nyugati követségek előtti reakciós megnyilvánulásokra használták fel, mégis hozzájárult ahhoz, hogy Sebestyén Miklós nőtüntetést dicsőítő cikke már másnap 1956. december hó 15-én a K.M.T. Tájékoztatójában megjelenjen. (I. kötet 115, Ring István vallomása V. kötet 87. oldal.)

1956. december 6-án kommunista és népi demokratikus államrendhez hű dolgozók tüntettek a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány mellett, helyeselték annak a munkáshatalom megszilárdítására irányuló törekvéseit és kemény intézkedéseket követeltek az ellenforradalmat előkészítő, abban résztvevő és azt tovább is támogató elemekkel szemben. Érthető, hogy ezek az események kedvezőtlen hatást váltottak ki Rácz Sándor terhelten is. Nyilván ennek tudható be, hogy az 1956. dec. 6-i K.M.T. ülésen a vidéki küldöttek előtt feldúlt állapotban számolt be a Kormánnyal folytatott tárgyalások eredménytelenségéről és maga is tovább szította az ellenséges elemek által támasztott Kormányellenes hangulatot. Elmondotta többek között, hogy "Marosán csöcseléknak nevezte a nőtüntetésben résztvevőket, ugyanakkor pedig a dec. 6-i kommunista tüntetést becsületes dolgozók megmozdulásának minősítette." Hangoztatta, hogy "csak akkor lehet tüntetni ha vörös zászlót visznek, egyébként az üzemi dolgozók nem vonulhatnak fel." (Szelvényi Imre vallomása IV. köt. 45. oldal.)

Ilyen előzmények után került sor a Memorandum megszavazására. Ebben a K.M.T. az általa megteremtett ellenséges, feszült sztrájkhangulatot mesterségesen szítva parancsoló és követelőző hangon hívta fel a Kormányt újabb tárgyalás folytatására. A tárgyalás 1956. december 7-én szabta meg a tárgyalás időpontját és azt is követelte, hogy a Kormány még az nap rádión keresztül közölje az összes tárgyalási kérdésekben elfoglalt határozott álláspontját. A provokációs célból megszerkesztett memorandumból kitűnik, hogy az önmagát K.M.T.-nak nevező csoport minden törvényes alap nélkül a munkástömegek képviselőjének tekintette magát annak ellenére, hogy tevékenysége éppen az ellenforradalom érdekeit szolgálta és így szemben állott a munkásosztállyal.

“Bennünket a Nagybudapesti dolgozó nép demokratikusan választott meg, hozzánk csatlakoztak a megyék és vidéki ipari gócpontok küldöttei is” – hangoztatta a Memorandum, bár tisztában voltak azzal, hogy ezen állításuk távol állt a valóságtól. A politikai hatalom megszerzésére irányuló szándékot tükrözték vissza az alábbi kijelentéseket:

“Nem lehet vitás a jelen pillanatban sem, hogy az ország túlnyomó többségét a munkástanácsok, a rohamosan megalakuló paraszti tanácsok és a magyar értelmiség forradalmi tanácsai képviselik. (VII. kötet 155. old.)

Rácz Sándor terhelte a Memorandum egy példányát a K.M.T. nevében a Kormányhoz is eljuttatta. A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány – abban a reményben, hogy a K.M.T.-ban lévő becsületes szándékú dolgozók révén a K.M.T. tevékenységét a gazdasági feladatok megoldására terelje – 1956. december 7-én ismét fogadta a K.M.T. küldöttségét. Tekintettel azonban arra, hogy Rácz Sándor eddigi magatartása ellenséges beállítottságra utalt, Sándor József kormányösszekötő arra kérte a K.M.T.-t, hogy a tárgyalásokat folytató küldöttségben Rácz Sándor és a hozzá hasonló beállítottságú személyek ne vegyenek részt, Babai István a K.M.T. titkára a Kormánynak ezen kívánságát Rácz Sándorral közölte, azonban Rácz Sándor ennek ellenére magát a visszatartani akaró küldöttek kezéből kiszakítva csatlakozott a küldöttséghez és részt vett a küldöttségnek a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány tagjaival folytatott megbeszélésen. A megbeszélések során az előzményekre való tekintettel Rácz Sándor egyetlen szót sem szólt, megelégedett azzal, hogy csupán ellenséges pillantásokat vetett a Kormány tagjaira. (Babai István vallomása X. kötet 166. oldal) A megbeszélések során Kádár és Marosán elvtársak részéről elhangzott kemény kijelentések – amelyek utaltak a K.M.T. ellenforradalmi szerepére – elkeseredést váltottak ki Rácz Sándorból. A Kormánnyal folytatott tárgyalást eredménytelennek tekintette, mivel nyilván nem értett egyet azzal a felhívással, hogy a K.M.T. a politikai követelések helyett a gazdasági feladatok megoldásának elősegítésére hivatott.

Ilyen előzmények vezettek arra, hogy a Kormánnyal folytatott tárgyalást követő napon 1956. dec. 8-án a MÉMOSZ székházában illegálisan megtartotta a már korábban tervbevett és megszervezett Országos Munkás Tanács küldött értekezletet.

A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány tudomást szerzett az újabb ellenforradalmi akciókról és Sándor József kormányösszekötő telefonon hívta fel Rácz Sándort, hogy vele az Országos értekezlet betiltását közölje. Rácz Sándor a telefonbeszélgetés során az országos értekezlet tényét letagadta és Tőke Ferenc szervezési csoportvezető pedig becsületszavát adta, hogy csupán a Kormánnyal folytatott éjszakai beszélgetés eredményéről számolnak be, azonban országos értekezletet nem tartanak. Ezt követően Tőke Ferenc a teremajtókat lezáratta és zárt ajtók között több száz küldött jelenlétében vette kezdetét az a tanáskozás, amelynek végső célja a kibontakozás elősegítése helyett, újabb ellenforradalmi akciók megszervezése volt.

A K.M.T. 1956. december 8-i országos értekezlete hűen tükrözte vissza a K.M.T. egész tevékenységét, szervezetlenségét, ellenforradalmi céljait és törekvéseit. A megfelelő szervezés és ellenőrzés hiányában ezen az ülésen – éppen úgy, mint általában az ülések legnagyobb részén – többségbe kerültek a Munkás Tanács égisze alatt működő reakciós elemek, akik demagóg módon és ellenséges hangon uszították a Kormány és Párt ellen.

Ezek a reakciós elemek Karsai György mérsékelt hangú beszámolóját elégedetlenül fogadták és a beszámoló után nyomban hozzáfogtak az ellenséges sztrájkhangulat szításához. Nyomban a hozzászólások kezdetén az egyik állítólagos tatabányai küldött az első napi tatabányai "vérengzésről" számolt be, megrázó erővel ecsetelve a halottak és sebesültek számát. A következő tatabányai hozzászóló már igyekezett túllicitálni 80 halottat és 120 sebesültet emlegetve, annak ellenére, hogy a Pártházat kövekkel megdobó ellenforradalmi csoportok szétoszlátása alkalmával a valóságban csupán 3 sebesülés történt. (Roster Endre vallomása X. kötet 149. oldal.) A provokatív felszólalásoknak nyomban mutatkozott is az eredménye. Dénes János a kőbányai gyógyszergyár küldötte nyomban javasolta, hogy tartsanak "maximum 2-3 napos" totális tiltakozó sztrájkot:

"Ez olyan legyen, hogy az élet minden területére kiterjedjen, olyan figyelmet és elszántságot fejezzen ki, hogy gondolkozzon az a Kádár Kormány és szovjet hatalom is, amelyik a Kádár Kormány felé van rendelve. Aludjon ki a villany, ne legyen gáz, ne legyen semmi."
(VII. kötet 153. oldal.)

E javaslatot egymás után követték a többi hasonlóan uszító és ellenséges hangú felszólalások. Ilyen hangulatban a jelenlevő idősebb megfontoltabb és józanabb személyek hiába figyelmeztették a gyűlés résztvevőit a rájuk háruló nagy felelősségre. Kalocsai György és Balázs József hasztalanul javasolták

az újabb tárgyalások folytatását: a jól előkészített ellenséges provokációt már nem lehetett meggátolni.

Rácz Sándor maga is bekapcsolódott az ellenséges uszításba annak elnére, hogy időközben a neki átadott határozatból tudomást szerezhetett arról, hogy a B. Híradástechnikai gyár munkástanácsa visszahívta őt a Nagybudapesti K.M.T.-ből és így jogszerűen már részt sem vehetett volna a K.M.T. ülésének további részén. (VII. kötet 144. oldal.)

Rácz Sándor terhelt hozzászólása során többek között az alábbi kijelentéseket tette:

“A legtöbb tárgyaláson részt vettem, amit a Kádár Kormánnyal folytattunk, de legtöbbször azzal jöttem ki, hogy nem érdemes velük tárgyalni.

Marosán is azt a nyilatkozatot tette, hogy dögöljön meg a nép, akinek külön szakszervezet kell. Ha a Budapesti Munkás Tanács is megy, én ne menjek be, mert kiabálok, mert nem engedtem, hogy sértegessenek. Ezzel nem engem sértett meg, hanem az egész magyar dolgozó népet.

Én ebben a rendszerben nőttem fel, ebben a szellemben nevelkedtem, kommunista vagyok, és nem olyan, mint a Kormányon belül egyesek. De meg kell állapítanom, hogy ilyen fasiszta erővel, mint a mi Kormányunk, még nem találkoztam, akik fegyveres erővel akarják a munkások jogos követeléseit elnyomni és újból kommunistákat akarják, hogy vezessék az országot.

Ha olyan jó kommunisták voltak, miért engedték Gerőnek, Rákosinak az országot eladni. Van Magyarországon kommunista, a Bp-i K.M.T.-ban is vannak, de nem olyanok mint ők, akik a nép vesztét, illetve leigázását akarják.

Azt akarják, hogy a Kormány 20 tagja, 3000 főnyi rendőrség, két tiszti különítmény parancsoljon nekünk. Mi, a 9 milliós nép ellenforradalmárok és fasiszták vagyunk. Akkor, amikor mi a munkát megszerveztük, de Kádárék csak újból a pártot szervezik.

A sztrájkra Kádár úgy válaszolt, hogy neki az nem fáj, neki nem fog hiányozni ha nem lesz villany, víz, gáz, kenyér stb., az csak nekünk fog hiányozni. Marosán viszont azt válaszolta, hogy ha ez megtörténik, akkor fegyveresen leverik.

A XI. kerület is a mellett van, hogy mondjuk ki a sztrájkot, természetesen a többség akarata a döntő, és a szavazatnak alá vetem magam. Szomorúan kell megállapítani azt, hogy van hazánkban olyan ember is, aki eladja magát ennek a Kormánynak.” (VII. kötet 160-161. oldal.)

Felszólalásának durva hangjára jellemző, hogy egyes ellenséges kijelentésének mellőzték a jegyzőkönyvbe való felvételét, bár részéről elhangzottak. Azzal kapcsolatban például, hogy a Kormány a dec. 7-i megbeszélésen nem tartotta kívánatosnak jelenlétét, kijelentette: "hát dögöljön meg Kádár!" (Szelvényi Imre vallomása V. kötet 81, Radványi János tanúvallomása X. kötet 52. oldal.)

A mesterségesen szított sztrájkhangulatnak fenti ellenséges uszítás után döntő lökést adott egy újabb provokáció. A gyűlés közben zörgettek a bezárt ajtón. Beengedték Kerekes Imre telefonkezelőt, aki feldúltan közölte az elnökségben helyet foglaló Rác Sándorral, hogy a Salgótarjánból érkezett telefonjelentés szerint lövik a munkásokat. Rác Sándor nyomban felugrott és távozni készült. Távozása előtt bejelentette a K.M.T. ülésének:

"A salgótarjáni küldöttel el kell mennünk a Szovjet parancsnokságra. Meg mondom őszintén: lövik a munkásokat." (VII. kötet 157.)

Terhelt bejelentése elérte a kívánt hatást, az így keletkezett pánikhangulatban került sor az 1956. december 12-13 napjára meghatározott 48 órás országos sztrájk megszavazására. Az ellenforradalmi provokáció céljából megszövegezett sztrájkhatározat az alábbiakat tartalmazta:

"A Nagybudapesti K.M.T. a Vármeigyék és Vidéki ipari gócpontok munkástanácsainak küldöttei a mai napon megtárgyalták a magyar nép jelenlegi súlyos helyzetét. Megállapították, hogy a Kádár Kormány az országot tragikus állapotból nem tudja kivezetni.

A munkásság megbízottai által átadott Memorandumot semmibe vette, és arra nem válaszolt. Ezzel megmutatta, hogy semmibe sem veszi az egész magyar munkásságot és választott képviselőit. Közben letartóztatják és elhurcolják a munkástanácsok elnökeit és tagjait. Ezért elhatározták, hogy:

1/ Kimondják és elrendelik az egész országra a mindenre kiterjedő 48 órás általános sztrájkot, f. hó 11-én 0 órától 12-én 24 óráig bezárólag, kedd és szerdai napra a Kádár Kormány népellenes és munkásellenes cselekedetei miatt figyelmeztetésül. A bányák fenntartására szükséges energiaforrások és a városok vízszolgáltatásra működnek. A mentők, tűzoltók, kórházak és orvosok végezzék munkájukat.

2/ Felhívják a világ valamennyi szakszervezeteinek dolgozóit, hogy velük egy időben szolidáris sztrájkok formájában támogassák a magyar dolgozókat a félelem nélküli életért és a személyes szabadságukért vívott harcukban." (VII. köt. 164.)

E határozat már semmi kétséget nem hagy maga után a Nagybudapesti K.M.T. ellenforradalmi szerepével, Kormány és Párt ellenes tevékenységével kapcsolatban.

Az ellenforradalmi célra meghatározott sztrájkhatározat végrehajtásának biztosítása érdekében a K.M.T. 1956. dec. 9-én de. 8 óráig hírközlési zárlatot rendelt el, hogy ezen idő alatt a vidéki küldöttek hazautazhassanak.

Rácz Sándor vállalta magára a sztrájkhatározat második pontjának végrehajtását, a szakszervezeti világszövetség dolgozóinak felhívását ellenséges célra szolidaritás sztrájkok folytatására. Nyilvánvaló, hogy Rácz Sándor erre a célra a nyugati ajtó és rádió tudósítókval való szoros kapcsolatát kívánta felhasználni. Ezt igazolja, hogy nyomban a K.M.T. ülésének befejezése után – hivatkozva a másnap reggelig elrendelt hírzárlatra – másnap reggelre – december 9-ére – behívatta a B. Híradástechnikai gyárba az United Presse magyarországi tudósítóját, akinek ez alkalommal átadta a 48 órás sztrájkfelhívással kapcsolatos határozatot és kérte, hogy juttassák el a sztrájkfelhívást a szakszervezeti világszövetséghez is. (1. kötet 67-68, V. kötet 6.)

Ilyen előzmények után már érthető, hogy a Szabad Európa Rádió az 1956. december 8-i szombat esti adásában kijelentette, hogy másnap a Nagybudapesti K.M.T. fontos bejelentést tesz. Másnap pedig közölte a 48 órás sztrájkhatározatot. (Szelvényi Imre vallomása IV. kötet 34-35.)

Az ellenforradalmi érdekeket szolgáló bel- és külföldi reakciós elemek és az ellenséges propaganda által kihirdetett sztrájkhatározat a dolgozók egy részét megtévesztette. Az üzemek nagy részében ismét leállt a termelő munka. Az ország amúgy is súlyos gazdasági helyzete még súlyosabbá vált. A sztrájk kapcsán számos helyen fellángoltak az ellenséges provokációk és így a termelésben bekövetkezett újabb 2-napos munkakiesés mérhetetlen gazdasági, erkölcsi és politikai károkat okozott.

A Nagybudapesti K.M.T. a decemberi 48 órás sztrájkhatározatával végérvényesen leleplezte önmagát: nyilvánvalóvá vált, hogy a politikai hatalom megszerzéséért, ellenséges célok és érdekek szolgálatában állott és így tevékenysége ellenforradalmivá vált. Éppen ezért a becsületes dolgozók széles körében helyeslést váltott ki a Forradalmi Munkás Paraszt Kormányának azon határozott intézkedése, amellyel 1956. dec. 9-én – újabb ellenséges ellenforradalmi provokáció megakadályozása céljából – a törvényes alap nélkül működő Nagybudapesti K.M.T.-ot, a Bp.-i kerületi munkástanácsokat, a vidéki megyei és városi munkástanácsokat törvényen kívül helyezte és az ellenforradalmi befolyás alatt álló – ellenforradalmi célokat és érdekeket szolgáló – működésüket azonnali hatállyal megszüntette.

A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány az üzemi munkásdemokrácia megteremtése és kiszélesítése érdekében igen nagy türelmet tanúsított a K.M.T.-al szemben látva azt, hogy annak tagjai között becsületes jószándékú

munkásemberek is vannak. A K.M.T. egész tevékenységéből bizonyossá vált azonban, hogy a többségben lévő ellenforradalmi elemekkel szemben – akik egyre nyíltabban az ellenforradalom eszközeivé változtatták a munkástanácsokat – a józan, jószándékú dolgozók nem tudták akarataikat érvényesíteni.

A K.M.T.-nak az ellenforradalmi hangadókkal szemben kisebbségben maradt becsületes, jószándékú dolgozókból álló csoportja maga is elítélte a decemberi 48 órás országos sztrájkhatározat meghozatalát. Éppen ezért 1956. december 10-én Babai István vezetésével a feloszlátott Nagybudapesti K.M.T. 4 tagú bizottsága kereste fel Kádár János elvtársat, a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elnökét és a fele folytatott beszélgetés során még 8 társuknak véleményét is hangoztatva károsnak, helytelennek, a munkásosztály érdekeivel szemben állónak nyilvánították a sztrájkhatározatot és ígéretet tettek, hogy visszatérve az üzeimbe mindent megtesznek a sztrájk megakadályozására; személyesen világosítják fel a dolgozókat annak helytelenségéről. A bel- és külföldi lapok által is leközölt nyilatkozat is igazolta, hogy a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány helyesen a dolgozó nép érdekeinek megfelelően járt el, mikor az általa meghozott rendkívüli intézkedések kapcsán a területi munkástanácsokat a Nagybudapesti Munkástanáccsal együtt megszüntette. (Hári Béla tanúvallomása X. kötet 45. oldal, Babai István vallomása X. kötet 168. oldal)

Rácz Sándor ellenséges beállítottságára jellemző, hogy a sztrájkhatározat helytelenségét később nem látta be. Amikor 1956. december 9-én Sándor József kormányösszekötő felhívta, hogy tegyen sztrájk ellenes nyilatkozatot, azt megtagadta. Ugyanakkor 1956. december 10-én üzemében a B. Híradástechnikai gyárban a sztrájk megszervezése érdekében a sztrájkhatározatot a dolgozók előtt kihirdette. Terheltnek a népi demokratikus államrenddel szemben álló további ellenforradalmi tevékenységét az 1956. december 11. napján eszközölt őrizetbevétele akadályozta meg. (I. kötet 27. X. kötet 92. oldal.)

A szedés és nyomtatás készült az SZGTI házi sokszorosítójában,
11,5 (A/5) ív terjedelemben.

A nyomtatás készült: 1990. szeptember

Ára: 96,- Ft